nrc

NRC HANDELSBLAD | LUX ET LIBERTAS

VRIJDAG 5 DECEMBER 2025

We hebben wolvendiplomaten nodig voor boeren en burgers

Eva Meijer

OPINIE 29

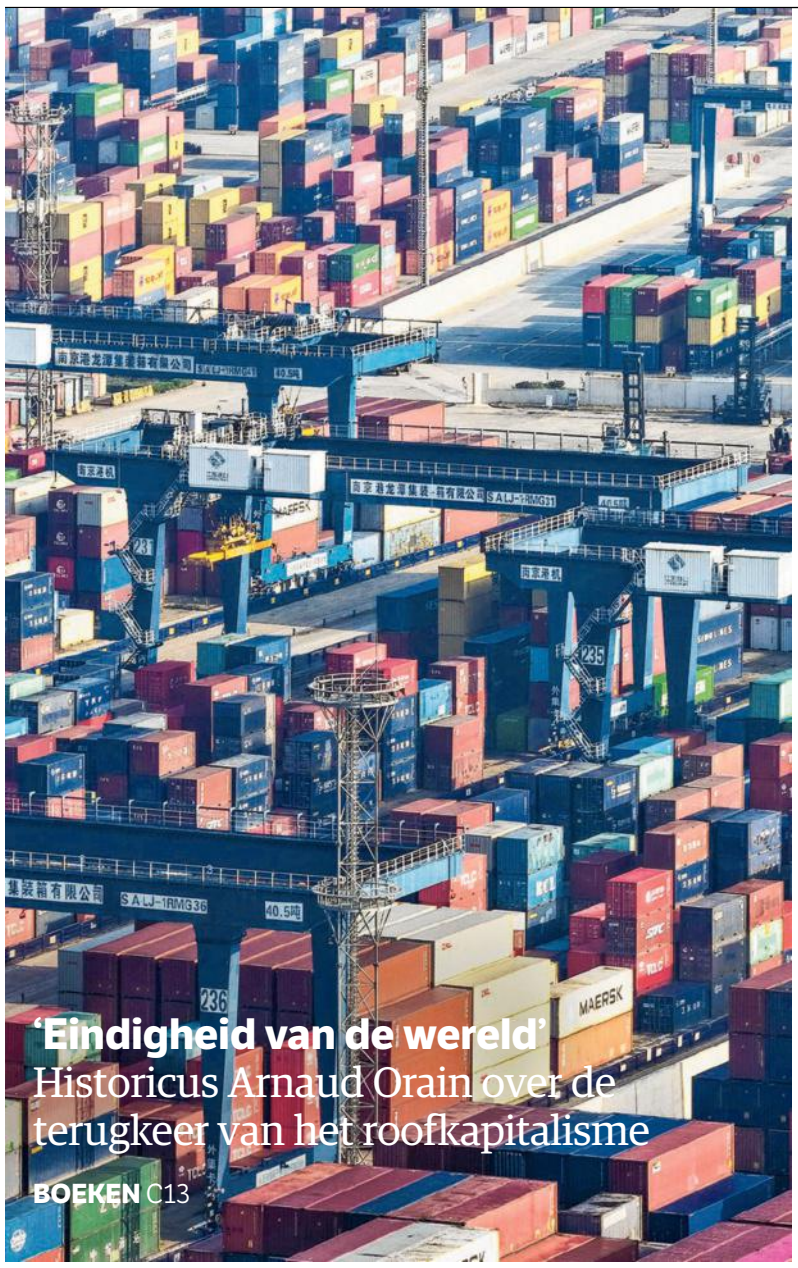

‘Eindigheid van de wereld’
Historicus Arnaud Orain over de terugkeer van het roofkapitalisme

BOEKEN C13

Onzedelijkheid
Rechtbank spreekt Marco Borsato vrij

IN HET NIEUWS 6 - 7

Sancties
Europa stopt helemaal met Russisch gas

ECONOMIE 21

ANALYSE **FORMATIE**

Informateur Buma ziet nu geen reële mogelijkheid coalitie

De formatie is weer terug bij af. Informateur Sybrand Buma concludeert: ook een minderheidskabinet zit er nu niet in.

Guus Valk en **Marko de Haan**

DEN HAAG

Na twee dagen euforie over de inhoudelijke compromissen van CDA en D66, is de formatie weer terug bij af. Informateur Sybrand Buma zei donderdag aan het einde van de middag dat hij geen realistische coalitie voor zich ziet. „Alle posities [van de partijen] zijn nog zoals in het begin”, vertelt Buma. Al is er volgens hem wel één verschil: bijna alle fracties vinden het tussendocument van D66 en CDA een goed aanknopingspunt voor verdere gesprekken.

Om die reden nodigt hij vrijdag wel de fractievoorzitters van de vijf grootste partijen uit in de Tweede Kamer om te praten over een oplossing. Volgens Buma zijn er weliswaar veel opties om tot een minderheidskabinet te komen, maar is er geen variant waarvan de meerderheid zegt: „die kan van start gaan en wij willen meewerken om samen met zo’n minderheid politieke keuzes te maken.”

Buma trok zijn conclusie nadat hij woensdag en donderdag had gesproken met de fractievoorzitters van alle partijen in de Tweede Kamer. Van hen wilde hij weten: met wie kunnen CDA en D66 (samen 44 zetels) in gesprek voor vervolgstappen? De eerste inventarisatie van verkenner Wouter Koolmees half november leverde geen duidelijke coalitie op.

Wat Koolmees destijds zag: de VVD wilde niet met GroenLinks-PvdA, dus een meerderheidscoalitie van D66, VVD, CDA en GroenLinks-PvdA was niet mogelijk. De VVD had die blokkade opgeworpen tijdens de verkiezingscampagne en hield die vol.

D66 wilde toen al niet regeren met JA21, dus een kabinet met D66, VVD, CDA en JA21 (die zou stoelen op precies de helft van de Kamerzetels) kon ook niet. De oplossing van Koolmees was daarom om CDA en D66 eerst over inhoudelijke thema’s te laten praten. Wie weet konden ze partijen met hun compromissen verleiden.

> De VVD had die blokkade opgeworpen tijdens de verkiezingscampagne en hield die vol

Complimenten Van Gaal

Die opdracht resulteerde in een zeventien pagina’s tellend document, dat Buma dinsdag presenteerde. Met plannen en compromissen van CDA en D66 op het gebied van wonen, stikstof, economie, veiligheid en migratie. Het leverde ze zelfs complimenten op van oud-bondscoach Louis van Gaal, in het televisieprogramma Pauw en De Wit. Rob Jetten (D66) en Henri Bontenbal (CDA) waren die avond ook aangeschoven. Van Gaal vond hun verbindende opstelling hoopvol. „Ik hoor deze twee mensen, ze staan open voor andere meningen. Daar gaat het om.”

Bontenbal en Jetten presenteerden hun document als een ‘uitgestoken hand’ aan de andere partijen. Maar het was ook een signaal aan de VVD: zolang jullie dwarsliggen, gaan wij gewoon zonder jullie verder. Het document werd door de meeste partijen positief ontvangen, maar dat deel van de opzet slaagde niet. De VVD bleef volharden in de weigering om te bewegen.

Terwijl de wereld buiten de formerende partijen niet veranderde, bewoog er binnen wél wat. D66 en CDA begonnen steeds meer te wennen aan het idee van een minderheidscoalitie. Met alleen de VVD erbij heeft een coalitie lang geen Kamermeerderheid, maar ze zouden op onderdelen deals met linkse of (radicaal-)rechtse partijen kunnen sluiten. En je hoorde steeds vaker: de kans dat een kabinet met drie partijen valt, is kleiner dan een kabinet met vier of meer partijen.

Een minderheidsvariant zou ook

Lees verder op pagina 2 »

Advertentie

PATEK PHILIPPE
GENEVE

BEGIN YOUR OWN TRADITION

WORLD TIME REF. 7130G

Leon Martens
Maastricht, Stationsstraat 39-41
leonmartens.com

Steltman Watches
Den Haag, Plaats 16
steltman.nl

Schaap en Citroen
Amsterdam, P.C. Hooftstraat 40
schaapcitroen.nl

NIEUWSBRIEVEN
De hele dag op de hoogte
nrc.nl/nieuwsbrieven/actueel

REDACTIE
redactie@nrc.nl
nrc.nl/overons

Deze uitgave komt voort uit Algemeen Handelsblad (1828) en Nieuwe Rotterdamse Courant (1844)

PRIJS €4,60
Jaargang 56
no. 57
BELGIË € 5,60

ABONNEMENTSVRAGEN
ga voor meer informatie naar **nrc.nl/service**

8 710404 000484 54925

IN HET LAND
MEPPEL

SHEILA KAMERMAN

De perfecte baard van Sinterklaas

De échte Sinterklaas, en dan heb ik het niet over een of ander hulpsinterklaasje, herken je aan de lange, golvende, witgrijze haren, de volle snor die overgaat in een dikke, glanzende baard tot op de borst. En dan die wenkbrauwen. Vriendelijk sowieso. Ook keurig in model gebortsteld.

Sint verzorgt zijn haar en baard niet zelf. Druk, druk, druk. De man achter het haar van Sint is haarstylist en kapper Luck Heuckeroth (60). Heuckeroth zetelt in Meppel en heeft elk jaar sinds mei zowat een dagtaak aan de haarwerken van Sinterklaas. En trouwens ook aan die van de Kerstman, want die verzorgt hij ook.

In zijn Meppelse atelier knoopt en onderhoudt hij het haarwerk van honderden sinterklazen uit Nederland. België en Duitsland. Hij heeft ze gemaakt van jakhaar, een rundersoort uit Centraal-Azië. De lange, bruinzwarte buikharen van de jak worden geknipt, gebleekt en in strengen verkocht aan Europeanen. Voel maar, zegt Luck Heuckeroth. Het haar is veel dikker en steviger dan mensenhaar. „Daarvan zou na bleken en krullen weinig overblijven."

Met het knopen van één haarwerk is Heuckeroth een week bezig. Hij laat het zien in zijn atelier boven de kapsalon. Op een 'mutsje' van tule haakt hij met een crochetnaald haarstrengetje naast haarstrengetje. Pruiken van mensenhaar worden ook zo gemaakt.

De gedragen pruiken die hij binnenkrijgt voor onderhoud, ontdoet hij van lijmresten en hij wast ze. Dan zet hij ze op een pas-kop en met een ouderwetse onduleertang die hij flink heet heeft gemaakt in een oventje maakt hij slag na slag opnieuw. Hij heeft tangen in alle maten: een dikke voor de lange lokken tot een piepkleine voor het puntje van de snor. Het frisse en vernieuwde haarwerk wordt in een doos teruggestuurd.

Of ze worden opgehaald. Kijk! Daar komt net Peter Schipper binnen, uit Twente. Hij is Sint uit liefhebberij en hoeft dus niet van het ene naar het andere groepje zingende kinderen te racen in de aanloop naar sinterklaasavond zoals sinten voor wie het een verdienmodel is. Maar ook op de twee of drie bezoekjes die hij brengt, wil hij er perfect uitzien. En zijn kleindochter mag opa niet herkennen. Heuckeroth haalt zijn gestylde haarwerk even uit de doos. „Als nieuw." Schipper knikt tevreden.

Heuckeroth is opgegroeid tussen de haarwerken. Zijn vader, zijn opa en overgrootvader waren kapper én pruikenmaker. Heuckeroth deed na de kappersschool nog een grime en make-up opleiding. Als afstudeerproject knoopte hij het haarwerk van Bram van der Vlugt, de landelijke Sint tussen 1986 en 2010. En later dat van Robert ten Brink voor zijn rol als goedheiligman in verschillende sinterklaasfilms.

Vroeger kon je haarwerken er gewoon bij doen, zegt Heuckeroth. Dat deden zijn vader, opa en grootvader. Elke dorpskapper kluste erbij voor plaatselijke toneelvereniging. Maar na „wat minder geslaagde" creaties werden de beroepsregels strenger en moesten pruikenmakers zich steeds bijscholen.

> Luck Heuckeroth heeft elk jaar sinds mei zowat een dagtaak aan de haarwerken van Sinterklaas

Mooi haarwerk kost wat. Het begint bij 900 euro voor deels handgeknoopt. Een op maat gemaakte kost 1.500. Alles onder de 700 is synthetisch, zegt Heuckeroth. Dat kan er best netjes uitzien maar onderhoud is vrijwel onmogelijk.

Peter Schipper probeerde ooit een synthetische pruik. Zijn vrouw is kapper en is dus handig met haar. Wassen lukte nog, maar stylen niet. „Synthetisch haar smelt als je er met een hete tang mee aan de slag gaat."

Sinterklazen leggen het geld graag neer, zegt Heuckeroth. De tijd van een baard van watten is lang voorbij. „Ze vergelijken zichzelf met de Sint van de intocht, het Sinterklaasjournaal, uit de sintfilms, sinten op Instagram. Zij willen net zo perfect."

Sheila Kamerman doet wekelijks ergens vanuit Nederland verslag

Informateur **Sybrand Buma** staat donderdag de pers te woord. FOTO SEM VAN DER WAL / ANP

Het groeiende optimisme was te snel gerekend

» **Vervolg van** voorpagina

betekenen dat de VVD de wens zou opgeven dat JA21 ook mee mag doen. VVD-leider Dilan Yesilgöz leek de afgelopen dagen signalen in die richting te geven. Ze zei hier donderdag over: ,,Het is belangrijk dat we stappen vooruit zetten, tempo maken." Rob Jetten had het twee dagen eerder ook over tempo gehad, als argument om toch maar na te gaan denken over een minderheidskabinet.

'Arrogantie van de macht'

Dat groeiende optimisme was te snel gerekend, zo bleek uit de woorden van informateur Buma. Want deze constructie moet wel gesteund worden door de afgewezen partijen, en zo makkelijk gaat dat niet. Jesse Klaver (GroenLinks-PvdA) oogde getergd na zijn gesprek met Buma op donderdagochtend. Dat de VVD zijn partij bleef uitsluiten, noemde hij ,,een cruciale fout", en ,,de arrogantie van de macht". Als hij niet mee mag doen, betekent dat ,,het belonen van de blokkade" van de VVD.

Als Klaver een minderheidscoalitie zou helpen aan meerderheden, zou dat óók het belonen van een blokkade zijn. Dus bij Jesse Klaver hoeft een minderheidscoalitie niet aan te kloppen, zo bleek. GroenLinks-PvdA lonkte de afgelopen weken sterk naar kabinetsdeelname. Er hangt voor die partij veel vanaf: voor GroenLinks zou het de eerste keer zijn. Maar de laatste dagen merkten ze bij GroenLinks-PvdA dat ze weinig meer hoorden van de formerende partijen.

Joost Eerdmans van JA21, een andere logische gedoogpartner van een minderheidskabinet, was milder. Maar ook hij ziet een vorm van gedogen voorlopig óók niet zitten, zo zei hij donderdagochtend met zoveel woorden. Hij heeft de voorkeur voor een meerderheidskabinet, waar zijn partij ook onderdeel van is.

Jetten noemde de ontstane situatie na afloop van zijn gesprek met Buma ,,heel erg ingewikkeld". U baalt, vroeg een journalist toen Jetten aanstalten maakte om weg te lopen. ,,Nee hoor... Valt mee", antwoordde hij.

Buma ontvangt vrijdagochtend de leiders van D66, CDA, VVD, GroenLinks-PvdA en JA21 gezamenlijk. Dan moet, in de woorden van CDA-leider Henri Bontenbal, Buma ,,de weg vooruit vinden". Of die weg er is? ,,Die zal er altijd komen."

KAMA

Martine Kamsma
AMSTERDAM

Ribeye steaks bij een slager. FOTO GETTY IMAGES

GOEDE VOEDING

Minder vlees ook gezonder voor komende generaties

De Gezondheidsraad komt met nieuw voedingsadvies: veel minder vlees, veel meer peulvruchten.

Als het aan de Gezondheidsraad ligt eten Nederlanders voortaan niet meer dan 200 gram rood vlees per week, zo min mogelijk bewerkt. Voor wit vlees geldt geen norm, maar af en toe kip is beter dan rood vlees. De nieuwe 'Richtlijnen goede voeding' voor eiwitbronnen gaan een stuk verder dan de vorige uit 2015, die door het Voedingscentrum vertaald werden in: maximaal 500 gram vlees per week, waarvan 300 gram rund, varken of geit. En het ligt ver van de 475 gram die Nederlanders nu gemiddeld verorberen aan karbonaadjes, lamsshoarma of biefstuk. Met wit vlees erbij is dat 644 gram.

De afgelopen tien jaar is er nog meer bewijs gekomen dat minder vlees en meer plantaardig het risico op chronische ziekten verlaagt, zoals hart- en vaatziekten, diabetes type 2 en darmkanker. Maar meer dan ooit heeft de Gezondheidsraad ook gekeken naar schadelijke stoffen in ons voedsel en naar het milieu: het voedselsysteem is wereldwijd verantwoordelijk voor 30 procent van de uitstoot van broeikasgassen en 60 procent van het verlies aan biodiversiteit.

Doorgaan op de bestaande weg betekent dat het moeilijker wordt om toekomstige generaties van genoeg gezond voedsel te voorzien. In een gezond en duurzaam eetpatroon is nog ruimte voor zuivel en vlees van dieren die reststromen of gras eten, maar wel veel minder.

De Gezondheidsraad is niet zo radicaal als de internationale EAT Lancet-commissie, een grote groep wetenschappers die een maximum van 105 gram rood vlees per week adviseert - één gehaktbal. Maar 200 gram rood vlees is fors minder dan wat in België en de Scandinavische landen wordt aanbevolen, respectievelijk maximaal 300 en 350 gram rood vlees.

Weerstand

Zo'n drastische verschuiving, roept dat geen weerstand op? „Je hoort vaak: mijn vlees wordt afgepakt. Maar het hoeft niet in één keer", zegt Marianne Geleijnse, vicevoorzitter van de Gezondheidsraad. „Met elke stap draag je bij aan vermindering van de ziektelast en een beter milieu." Kip en ei zijn al beter dan rood en bewerkt vlees. Maar peulvruchten en noten zijn een betere keuze dan alle soorten vlees.

250 gram peulvruchten per week is ook ambitieus. Gemiddeld eten Nederlanders eens per twee weken bruine bonen, linzen of kikkererwten - ook hummus telt mee. De helft van de bevolking eet helemaal geen peulvruchten. „Terwijl peulvruchten niet duur zijn", zegt Geleijnse, „en uit blik of pot best makkelijk klaar te maken." Supermarkten kunnen veel doen, zegt Geleijnse. „Met gezonde combinaties in maaltijdpakketten bijvoorbeeld kun je mensen echt helpen."

De proteïnehype in de supermarkt - toegevoegd eiwit in allerlei producten - doet misschien anders vermoeden, maar de meeste Nederlanders, ook vegetariërs, lopen met een gevarieerd plantaardiger eetpatroon geen tekorten op, afgezien van bijvoorbeeld kwetsbare ouderen met spierverlies. Meer planten betekent ook meer vezels, en daarvan krijgen veel mensen wél te weinig binnen.

Vooral uit de hoek van sporters klinkt geregeld dat de Nederlandse aanbeveling voor eiwit van 0,83 gram per kilo lichaamsgewicht aan de lage kant is. Maar gemiddeld zit de huidige consumptie daar ver boven. Er kan makkelijk wat af, volgens de Gezondheidsraad. „Ook bij mensen die meerdere keren per week recreatief sporten." Overconsumptie is sowieso een probleem, ook met een plantaardiger eetpatroon. Nederlanders kopen, eten en verspillen meer voedsel dan goed is voor de gezondheid en de planeet.

Schadelijke stoffen

In de nieuwe richtlijnen heeft de Gezondheidsraad ook meer oog voor gifstoffen en PFAS, die kanker en andere aandoeningen kunnen veroorzaken. Normen voor specifieke producten worden weliswaar zelden overschreden, maar alles bij elkaar opgeteld krijgen Nederlanders zoveel schadelijke stoffen binnen dat het verstandig is om bijvoorbeeld niet te veel vis en zuivel te eten. Eerder werd al gewaarschuwd voor PFAS in eieren van hobbykippen.

Hier is te zien hoe de wetenschappers in de Gezondheidsraad voor- en nadelen afwegen. Melk verlaagt het risico op darmkanker, maar een derde van de gifstoffen in voedsel komt binnen via zuivel. En hoewel drie keer vis per week goed is voor het hart, weegt dat niet op tegen overbevissing, vervuiling en de inname van schadelijke stoffen. Vis is de voedselgroep waaruit Nederlanders de meeste PFAS binnenkrijgen. Dus is het advies: 100 gram duurzame vette vis per week. Daarmee heb je de meeste gezondheidswinst al te pakken. Overigens kunnen noten en peulvruchten ook (natuurlijke) gifstoffen bevatten. Denk aan aflatoxine, een schimmelgifstof in bijvoorbeeld noten en peulvruchten. Maar door te variëren verklein je de risico's en lukt het ook beter om alle essentiële aminozuren voldoende binnen te krijgen.

Ultrabewerkt voedsel

Opvallend is ook wat er *niet* in de aanbevelingen staat. Het woord ultrabewerkt voedsel staat nergens, in tegenstelling tot bijvoorbeeld in de Belgische aanbevelingen. „Een heel belangrijk onderwerp", zegt Geleijnse, „maar de wetenschap is nog sterk in beweging en de verschillende scholen lopen nog te veel uit elkaar om daar conclusies uit te trekken. Bovendien vraagt dit om een bredere blik, waarbij we ook naar de omgeving kijken."

Wel zegt de Gezondheidsraad duidelijk dat bewerkt voedsel vaak te veel zout, verzadigd vet en suiker bevat. „Met name over bewerkt vlees zeggen we: zo min mogelijk." Vleesvervangers zijn soms weliswaar sterk bewerkte producten, maar er zijn ook gezondere versies. En wie peulvruchten eet in plaats van vegaburgers kiest automatisch al voor minder bewerkt voedsel.

De Gezondheidsraad wil voor toekomstige aanbevelingen wel nagaan of de mate van industriële bewerking effect heeft op de gezondheid, en ook of portiegrootte en de momenten waarop mensen eten een rol spelen.

De nieuwe richtlijnen zijn een deeladvies. Ze gaan alleen over eiwitbronnen en voedingspatronen. Zaken als groente en fruit komen later aan bod, maar die adviezen zullen minder drastisch veranderen. De richtlijnen moeten richting geven aan overheidsbeleid. Het voedingscentrum vertaalt ze in concrete adviezen, porties, recepten en weekmenu's.

De Gezondheidsraad komt ongeveer elke tien jaar met nieuwe voedingsrichtlijnen. Hoewel de aanbevelingen in grote lijnen nauwelijks veranderen - eet gevarieerd, veel groente, fruit, volkoren granen, et cetera - zijn er wel verschuivingen. Het woord 'transvet' vind je niet meer terug: die slechte harde vetten zijn vrijwel verdwenen uit onze voeding. Lag de nadruk eind vorige eeuw nog sterk op afzonderlijke voedingsstoffen, nu draait het meer om producten en hun rol in het eetpatroon. En uiteindelijk is het simpel: „Varieer en kies vaker voor plantaardig", vat Geleijnse samen. „We hebben keuze genoeg, er is zoveel meer dan vlees."

Nieuw advies Gezondheidsraad

Nieuwe aanbevelingen eiwitrijke voeding

Product	Richtlijn 2025
Voedingspatroon algemeen	Meer plantaardig, minder dierlijk, gevarieerd en niet te veel
Peulvruchten	250 gram per week
Noten	15 tot 30 gram per dag, ongezouten
Vis	100 gram duurzame vis per week, bij voorkeur een vette vissoort
Wit vlees	Geen richtlijnen (kan zo nu en dan ter vervanging van rood en bewerkt vlees)
Rood en bewerkt vlees	Niet meer dan 200 gram per week rood vlees; zo min mogelijk bewerkt (rood en wit) vlees
Eieren	Bij voorkeur het huidige gemiddelde van 2 tot 3 eieren per week. Tenzij ter vervanging van rood vlees
Zuivel	Enkele porties per dag, met variatie tussen soorten
Plantaardige vleesvervangers	Geen richtlijnen. Let op zout, suiker en verzadigd vet, liever peulvruchten, noten en volkoren granen

NRC 051225 / RB / Bron: Gezondheidsraad

OOST-CONGO

Trump sluit Congo-deal, de strijd blijft

Trump presenteert een nieuw akkoord voor het conflict Oost-Congo. Maar ondertussen trekt Rwanda zich niet terug.

Koert Lindijer

NAIROBI

Donald Trump arriveert voor de ondertekeningsceremonie van een akkoord met de president van Rwanda, **Paul Kagame** (r), en de president van de Democratische Republiek Congo, **Félix Tshisekedi** (m). FOTO MOSES SAWASAWA/AP

Tegen de achtergrond van een groot blauw doek met het opschrift *Delivering Peace* kwamen de drie heren het podium op: de Amerikaanse president Donald Trump, geflankeerd door zijn Rwandese en Congolese ambtgenoten Paul Kagame en Félix Tshisekedi. Het trio kwam samen om wat een 'vredesakkoord' wordt genoemd te ondertekenen voor de oorlog in Oost-Congo. „We beëindigen een oorlog die al decennialang voortduurt", aldus Trump.

Maar achter de plechtigheid schuilt opnieuw een akkoord dat Congo geen vrede brengt. „De strijdgroepen geven er niets om wat er aan de onderhandelingstafels wordt afgesproken", zegt Stephanie Wolters van het Zuid-Afrikaanse Instituut voor Internationale Zaken. „Er is geen enkele vooruitgang geboekt sinds het principeakkoord in Washington [in juni]." Onder leiding van de VS voeren Congo en Rwanda al maanden gesprekken in Washington, terwijl in Doha de door Rwanda gesteunde militie M23 afzonderlijk met Congo overlegt onder auspiciën van Qatar.

Twijfels bestonden er vanaf het begin over deze topontmoeting, juist omdat er geen sprake is van een doorbraak. De Rwandese president Paul Kagame zei vorige week op een persconferentie nog niet zeker te weten of hij naar Washington zou afreizen. Binnen de Congolese regering van Félix Tshisekedi vinden de ministers van Buitenlandse Zaken en Informatie het geen passend moment voor zo'n ontmoeting, zolang Rwanda geen concessies doet.

Afgelopen zomer tekenden de Congolese en Rwandese ministers van Buitenlandse Zaken in Washington slechts een akkoord over een reeks uitgangspunten voor vrede. De gevechten gaan onverminderd door. Een nog duidelijkere indicatie van het gebrek aan vredeswil is dat de aan Rwanda gelieerde militie M23 haar greep op het oosten verder verstevigt. Ook Rwandese militairen maken geen aanstalten het gebied te verlaten.

De machtsverhoudingen veranderden dramatisch toen M23, gesteund door Rwanda, begin dit jaar de steden Goma en Bukavu innam. Aan M23 gingen vele soortgelijke milities vooraf sinds Rwanda zich eind vorige eeuw blijvend met Congolese aangelegenheden begon te bemoeien, maar die groepen richtten zich vooral op militaire operaties. M23 ontwikkelt zich steeds meer tot bestuurder.

Hoewel talrijke rapporten, onder meer van de VN wijzen op nauwe samenwerking tussen Rwanda en M23, ontkennen beide partijen dat. Ook werpt de Rwandese president Paul Kagame tegen dat zijn soldaten in Oost-Congo actief zijn. In werkelijkheid zijn Rwanda en M23 nauw verweven, maar in het vredesoverleg wordt die relatie nergens expliciet benoemd.

Bestuursdaden M23

Volgens de VN had M23 in april zijn grondgebied verdubbeld ten opzichte van een jaar eerder. De Amerikaanse onderzoeksgroep Critical Threat publiceerde in september het rapport State Building Project. Daarin staat dat de militie ambtenaren benoemt in alle bestuurslagen en initiatieven ontplooit om greep te krijgen op de economie, onder meer door belastingen te innen op de mijnbouw. Ze geeft reispapieren uit, benoemt leraren en richt rechtbanken op. Ook zou M23 ongeveer zevenduizend nieuwe strijders hebben geronseld. Naast deze administratieve opbouw bemoeit M23 zich ook direct met het dagelijks leven.

Net als Rwanda zegt de beweging de belangen van Tutsi's in de regio te verdedigen. De afgelopen maanden faciliteerde zij de uitwijzing van duizenden Hutu's naar Rwanda, waarna volgens lokale bronnen Tutsi's de verlaten gebieden binnentrekken en de akkers overnemen. Plaatselijke bewoners zeggen dat veel van de uitgewezen Hutu's van Congolese afkomst zijn. Rwanda stelt dat het gaat om mensen die verbonden zijn aan een Hutu militie die het bewind van president Kagame wil omverwerpen. Volgens Critical Threat toont het opzetten van een parallelle administratie aan dat M23 een langetermijndoel nastreeft om de bezette gebieden zelf te besturen, ongeacht de uitkomst van de onderhandelingen.

Diplomatieke dans

M23 controleert verschillende mijnen in Noord- en Zuid-Kivu, waaronder die van Rubaya met tin, tantaal en wolfraam. Volgens Reuters levert dit de groep ongeveer een half miljoen dollar per maand op. Precies daar richten Trump en zijn hoofdonderhandelaar Massad Boulos - zijn Afrika-adviseur en ook schoonvader van diens dochter Tiffany - hun aandacht op. De kern van de Amerikaanse deal is dat Congo veiligheid garandeert in de mijngebieden, in ruil voor toegang tot deze grondstoffen, die vervolgens in Rwanda zullen worden verwerkt. Momenteel faciliteert M23 de illegale uitvoer van tantaal naar Rwanda. In het verdrag is voorzien dat dergelijke handel moet worden gelegaliseerd.

„Er wordt diplomatiek rond de kwesties gedanst, zonder ze op te lossen", zegt Wolters van het Zuid-Afrikaanse Instituut voor Internationale Zaken. In het akkoord wordt M23 niet bij naam genoemd en Rwanda moet slechts „zijn defensieve maatregelen" stopzetten. „Er wordt met geen woord gerept over Rwandese soldaten in Oost-Congo en de steun die Rwanda aan M23 geeft. Als er geen druk op Rwanda wordt uitgeoefend, zal er nooit een vredesproces in Congo worden losgetrokken." Voor degenen die Rwanda als hoofdschuldige aanwijzen voor de langdurige crisis in Oost-Congo betekent dit dat Kagame op de lange termijn een permanente dominantie kan vestigen, een werkelijkheid die de VS onder Trump mogelijk als voldongen feit zal accepteren.

Advertentie

BETROUWBAARHEID

Nederlanders, vooral jongeren, zijn (iets) alerter op online nepnieuws

Süeda Isik

AMSTERDAM

Zeven op de tien Nederlanders twijfelen wel eens aan de betrouwbaarheid van informatie die ze online tegenkomen. Dat blijkt uit nieuwe cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Mensen twijfelen vaker aan informatie op sociale media dan aan berichten op nieuwswebsites. En jongere mensen zijn kritischer dan ouderen: waar minstens drie kwart van de 12- tot 65-jarigen aangeeft in de afgelopen drie maanden informatie gezien of gelezen te hebben die niet waar was, of getwijfeld te hebben aan de waarheid ervan, geldt dat voor slechts de helft van de 65-plussers.

Wie wél twijfelt, besluit daar lang niet altijd iets mee te doen. Van de twijfelaars die recent online informatie hebben gecontroleerd, zegt het overgrote deel (84 procent) dit te hebben gedaan door online meer informatie op te zoeken. Ruim de helft controleert de oorspronkelijke bron. Daarnaast bespreekt ongeveer 30 procent de informatie met anderen buiten het internet om, of zoekt via offline kanalen naar meer informatie.

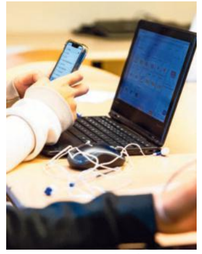

Leerlingen van een **basisschool** met hun smartphones. FOTO JEFFREY GROENEWEG/ANP

Het onderzoek keek niet alleen naar twijfel, maar ook naar de redenen om informatie wel of niet te controleren. De meest voorkomende reden om bij twijfel niets te doen, is dat mensen toch al wisten dat de bron of informatie niet betrouwbaar was. Dat geldt dan vooral voor hoogopgeleiden, terwijl zij in het algemeen het vaakst controleren of iets klopt of niet. Zo'n 20 procent van alle ondervraagden geeft aan simpelweg niet te weten hóé ze de betrouwbaarheid moeten checken. Bijna 10 procent vindt het controleren te ingewikkeld. Het aantal mensen dat aangeeft te twijfelen aan online informatie stijgt al jaren. In 2021 was dat nog 63 procent; in 2023 steeg dit naar 67 procent. Vooral berichten op sociale media zorgen voor meer wantrouwen: de twijfel daarover nam de afgelopen vier jaar het sterkst toe.

Advertentie

Kijk nou eens!

Wat maakt een schilderij speciaal? Is het de plek in het oeuvre van de schilder, het kleurgebruik, de herkomst? **Waar let ú op?** In onze nieuwe catalogus en tentoonstelling nodigen we u uit mee te kijken door ónze ogen. Meer dan honderd werken – schilderijen en beelden uit twee eeuwen Nederlandse kunst – zijn voorzien van *korte, handgeschreven notities* die u helpen ontdekken wat dit werk bijzonder maakt. **Kijk mee met de kunsthandelaar.** Via de catalogus – te bestellen via de website – of in onze twee galeries in Ede.
Oog in oog is alles nog mooier.

Deze Jongkind is eigendom geweest van verzamelaars in Bordeaux, Parijs, Amsterdam en Londen. Daarna via New York naar de Bourgogne en nu in Ede...

Toiletmakende juffrouw van Isaac Israels. Gekocht in Florence en afkomstig uit een Toscaanse verzameling.

In de eerste helft van de jaren 60 komt Willem Hussems expressief-constructivistische stijl tot bloei. Met enkele brede kwaststreken zet hij zijn composities op. Dit doek (150 x 100 cm.) uit 1962 komt uit de collectie van psychoanalyticus prof. dr. Wim Wolters.

'Wintergezicht op Vught' uit 1923 van Huib Luns. Een combinatie van de stilte van Mankes' winters, het luminisme van Sluijters en de zorgvuldige opbouw van huizen van Witsen.

Kom kijken, kijken en misschien wel kopen
Open: dinsdag t/m zaterdag 11-17 uur

SIMONIS & BUUNK
een keur aan kunst

Notaris Fischerstraat 27 en 30
0318 652888 info@simonisbuunk.nl
www.simonisbuunk.nl

Zanger Marco Borsato staat de pers te woord bij het verlaten van de rechtbank. „Ik hoop nu door te kunnen gaan met mijn leven." JEROEN JUMELET/ANP.

REPORTAGE **RECHTSZAAK**

Rechters vonden smeuïge verhalen niet relevant in de zaak Borsato

Twintig minuten duurde de uitspraak van de zaak tegen zanger Marco Borsato. Hij werd vrijgesproken. De rechtbank acht niet bewezen dat hij onzedelijke handelingen heeft verricht.

Sarah Ouwerkerk

UTRECHT

Zichtbaar geëmotioneerd verlaat Marco Borsato (58) de rechtszaal. Vier jaar heeft het „showbizzproces van de eeuw" geduurd, in krap twintig minuten kwam er donderdag, onder toeziend oog van journalistiek Nederland, een einde aan. De rechtbank acht de beschuldiging van onzedelijke handelingen bij een op dat moment vijftienjarig meisje niet bewezen. „Dat betekent, meneer Borsato, dat de rechtbank u vrijspreekt."

Net als tijdens de zittingsdagen staan ook deze ochtend om acht uur al tientallen journalisten te verkleumen op het Vrouwe Justitiaplein in Utrecht, de uitspraak begint om tien uur. Het wordt later en later en heel even wordt er gefluisterd dat de zanger misschien wel niet komt. Aanwezige fans blijven hoopvol en worden alvast geïnterviewd. „Heftig, intens, spannend", zegt de een. Wat doet dat met je, als fan, vraagt de journalist. „Ja, toch wel boosheid", antwoordt de ander.

Ongeduldig draaien de cameramannen om elkaar heen, speurend naar het beste plekje. „Het is vandaag nog erger dan de twee zittingsdagen", vertrouwen ze elkaar toe over de drukte.

Sinds het afsluiten van die zittingsdagen, eind oktober, is het niet stil geweest rondom de zaak - hoewel Borsato zelf wel zweeg. Met name het interview in het *Algemeen Dagblad* met de voorzitter van de fanclub, de moeder van de aangeefster, dat ruim een week voor de uitspraak verscheen, kreeg veel aandacht. De interviewer werd geïnterviewd door zijn eigen krant over het interview en mocht er later, nadat hij er ook al over mocht praten bij diverse talkshows, óók nog over vertellen in de podcastserie van het AD: *De Zaak XL - Het verhaal van Nathalie Thielen*.

Entertainment

„Ongemak", is het eerste woord dat rechtsgeleerde Sven Brinkhoff (UvA), via de telefoon, noemt over alle media-aandacht rondom de zaak Borsato. „Strafrecht is entertainment geworden. Dat zag je bij Holleeder al en bij Ali B. ook, maar zo erg heb ik het nog niet gezien." De seksuele mores, de saillante details, de beschuldigende verhalen. „Ik kreeg daar wel buikpijn van. De openbaarheid van de rechtspraak is belangrijk. Maar dit? Is dit wat we zoeken? Wie heeft er wat aan dat dit zo in de vitrine heeft gestaan?"

Het is bijna half tien als het bekende zwarte busje van advocatenduo Knoops voorrijdt. Het duurt even voor Borsato zich heeft ontworsteld aan de krioelende menigte om hem heen. „Haal hem naar binnen", zegt het hoofd van de beveiliging in het microfoontje van haar oortje. Op verzoek van de beveiliging gaat zijn witte winterjas uit en op de beveiligingsband. Dan loopt hij, gestoken in een witte wollen trui met zijn handen in de lucht door het poortje.

Media-aandacht

„Welkom allemaal", zegt de voorzitter van de rechtbank. Er is buitengewoon veel media-aandacht geweest voor deze zaak, zegt ze. Nog steeds ondervinden betrokkenen daar volgens de rechter de gevolgen van. Er zijn analyses gedaan, er is gespeculeerd op basis van fragmenten. „Aan vele keukentafels zal gesproken zijn over deze zaak, die een inkijkje geeft in het leven van anderen."

Het is daarbij veel gegaan over zaken die niet direct relevant zijn voor de beschuldiging van deze zaak. „Maar uiteindelijk is het aan de rechtbank om te beslissen of er voldoende bewijs is voor de aanklacht zelf", zegt Brinkhoff. De aanklacht gaat over het plegen van ontuchtige handelingen met een meisje van nog geen zestien jaar. Dat tijdsframe is belangrijk. Vóór zestien jaar is het altijd fout, vanaf zestien jaar is het een zaak over consent.

De smeuïge anekdotes die verteld zijn in de rechtszaal maar buiten dat tijdsbestek vallen zijn dus interessant voor bij de koffieautomaat, maar voor de rechtspraak irrelevant. „Het gaat uiteindelijk over de overtuiging van de rechters. Het is geen wiskunde, er komt geen exacte uitkomst die honderd procent zeker is. Maar het oordeel ligt wel bij hen." Zoals dat in elke andere zaak, zonder het label 'Borsato', vanzelfsprekend was geweest.

Steunbewijzen

„Meneer Borsato ontkent de beschuldiging", zegt de voorzitter van de rechtbank. In de tenlastelegging, op de eerste zittingsdag, werd die beschuldiging door één van de twee officieren van justitie omschreven als het „meermaals onder en boven de kleding betasten van en wrijven over haar dijbenen, borsten, tepels, billen, vagina en schaamlippen" van een op dat moment vijftienjarig meisje, de dochter van de voorzitter van zijn fanclub. Zij waren ooit, zei Borsato zelf: „zijn grootste fans".

> Dat zag de aangeefster niet als ontuchtig en de rechtbank ook niet
>
> **Rechter** in de uitspraak

De voorzitter loopt de steunbewijzen stuk voor stuk langs. Een aangifte moet „concreet, gedetailleerd, authentiek en consistent zijn", hoewel dat in het geval van een zedenzaak niet altijd kan, voegt ze eraan toe.

Maar de aangeefster, die Borsato sinds het overlijden van haar eigen vader zag als vaderfiguur, heeft niet kunnen verklaren wannéér bepaalde handelingen hebben plaatsgevonden, waardoor het niet duidelijk te beoordelen is of die hebben plaatsgevonden in de laatste vierenhalve maand van haar vijftiende levensjaar - tot januari 2015. Zo heeft ze verklaard dat ze „zeventien jaar was toen ze het geslachtsdeel [van Borsato] zou hebben moeten aanraken". Dat valt buiten de beschuldiging.

Dagboek

Uit de getuigenverklaringen blijkt niet dat er ontuchtige handelingen zijn gezien door ondervraagde betrokkenen. Ook de veelbesproken „seksuele sfeer" in het huishouden kan volgens de rechter niet bijdragen aan het steunbewijs. Inclusief het spel dat in het gezin werd gespeeld, waarbij ze elkaar een „tik op de billen" gaven. „Dat zag de aangeefster niet als ontuchtig en de rechtbank ook niet." Uit het door de moeder heimelijk opgenomen tas-op-tafel-gesprek, waarin ze Borsato confronteert met het dagboek, kan „geen enkele passage geïnterpreteerd worden als bekentenis". De whatsapp-gesprekken hebben plaatsgevonden na de periode waar de aangifte over gaat.

> De openbaarheid van de rechtspraak is belangrijk. Maar dit?
>
> **Sven Brinkhoff** rechtsgeleerde

En dan het uitvoerig onderzochte en veelbesproken dagboek van de aangeefster, waarin de dan zestienjarige schrijft dat ze „al vijf maanden ofzo" (dan nog vijftien jaar) door „smeerlap" Marco Borsato wordt betast. De rechter: „Een handgeschreven passage is geen steunbewijs, omdat het van dezelfde persoon afkomstig is." De rechtbank ziet het als een verlengde van haar eigen verklaring.

Dan blijft over, zegt de voorzitter, het aanraken van billen en benen óver de kleding. „Dat valt niet als ontuchtig aan te merken." En dus is de rechtbank van oordeel dat de beschuldiging niet bewezen kan worden. „Dat betekent, meneer Borsato, dat de rechtbank u vrijspreekt."

Uit de videozaal waar fans zich hebben verzameld klinkt gejuich. Marco Borsato zelf zegt niets. Betraand verlaat hij de zaal, met achter zich aan advocaten Carry en Geert-Jan Knoops.

Haag aan journalisten

Buiten roept een fan heel hard naar passanten: „Hij is onschuldig, hij is onschuldig! Marco Borsato is vandaag vrijgesproken!" Een ander: „Het is toppie, het is gerechtigheid! Dit had vier jaar geleden zo moeten zijn!" In de zaal is gedanst, gesprongen en gehuild, zegt een fan tegen *de Telegraaf*. „We zijn blij! Blijer kan niet!" Als het voorbij is wacht een haag aan journalisten en fans op Marco Borsato, die alleen de rechtbank uit komt lopen.

„Ik hoop nu door te kunnen gaan met mijn leven", zegt Borsato onderaan de trap voor de rechtbank. Gaat hij weer optreden, vraagt een journalist. „Dat willen de mensen wel hè." Hij weet het nog niet. „Dat is voor mij echt even te vroeg." Hij is opgelucht en wil nu alleen maar naar zijn gezin. Voor hem duurt het al zes jaar, zegt de zanger, waarvan vier jaar sinds de aangifte. Maar het is voorbij, voor nu.

Als de advocaat van de aangeefster, Peter Plasman, de rechtbank uitloopt, verlegt een deel van de journalisten de aandacht naar hem. „Nou, ik kan natuurlijk niet bepalen of er hoger beroep komt", zegt hij. „Dat is aan het Openbaar Ministerie. Maar ik verwacht het wel." Plasman denkt dat het in overleg zal gaan met de aangeefster. Het is onduidelijk wanneer het OM daar uitsluitsel over geeft.

Carry en Geert-Jan Knoops, de advocaten van Borsato, komen stralend naar buiten. Ze beantwoorden een paar vragen, maar moeten dan snel terug naar kantoor. „De volgende zaak wacht." Pas als duidelijk is of er hoger beroep komt, zal duidelijkheid komen over de tegenaangifte die Marco Borsato heeft gedaan van smaad en laster.

Waar de verzamelde journalisten en juichende fans op het Vrouwe Justitiaplein het niet over hebben: de jonge vrouw die aangifte heeft gedaan van handelingen die zij als beschadigend heeft ervaren.

Advertentie

KERSTACTIE 2025

Met Prinsjesdag 2025 liet het kabinet weinig ambitie zien op het gebied van armoedebestrijding. Dat betekent dat de reflectie van de planbureaus (SCP, CPB en PBL) in 2024 onverkort blijft staan: er is grote zorg over de lange termijneffecten van het overheidsbeleid voor armoedebestrijding. Daarom blijft een focus op armoede- en eenzaamheidsbestrijding vanuit het NRC Lezersfonds onverminderd relevant. Immers, bestrijden van armoede en eenzaamheid blijft in het belang van ons allemaal en is juist in deze onzekere tijden extra noodzakelijk en urgent. Iemand die geldzorgen heeft of in armoede leeft heeft vaker last van stress, problemen met de gezondheid, eenzaamheid en schaamte. Vele particuliere initiatieven, dicht bij de mensen die hulp het meest nodig hebben, brengen verlichting. Het NRC Lezersfonds (1928) steunt dit soort initiatieven. Daarom doet het NRC Lezersfonds ook dit jaar opnieuw een beroep op u om te helpen bij het verlichten van armoede in ons land. Vorig jaar ontvingen wij van NRC-lezers maar liefst € 316.000 aan giften. Met dat geld ondersteunen wij bijvoorbeeld projecten die zich bezighouden met het lenigen van de ergste nood bij armoede en het bestrijden van eenzaamheid en isolement. Ook bieden we voedselhulp en hulp aan daklozen en vluchtelingen. Vaak focussen wij ons daarbij op kleinschalige projecten in de wijken en buurten van steden en dorpen. Het geld wordt tweemaal per jaar toegekend door de commissie van het NRC Lezersfonds en besteed via lokale organisaties. Bestuur en commissie ontvangen geen vergoeding.

Hoe het geld wordt besteed is te vinden op onze website. Wilt u bijdragen? U kunt uw gift overmaken op IBAN NL34INGB0002806200 of NL14RABO0365692034 ten name van Stichting Fonds van NRC Handelsbladlezers of via onze website nrclezersfonds.nl. Ook kunt u de QR-code gebruiken met een barcodescanner.

Op onze website vindt u ook alle informatie over ons fonds, de financiële verantwoording en ons ANBI-nummer.

De commissieleden van NRC Lezersfonds zijn:

Henk Itzig Heine, *voormalig Hoofddirecteur Personeel bij het ministerie van Defensie*
Gertjan Sonneveld, *voormalig hoofd Finance NRC Media BV*
Olivier Spier, *notaris te Amsterdam*
Marijke van Haaren, *oud-wethouder gemeente Berkelland*
Sylvie Lo Fo Wong, *voormalig huisarts te Rotterdam*
Faye Leigh Lui, *docent communicatie Hogeschool In Holland*
Leon Vos, *psychiater bij Reiner van Arkel, Den Bosch*

nrc›

PENSIOENWET

Merz kampt met interne pensioenruzie

Een groep jongere CDU-parlementariërs is tegen een nieuwe pensioenwet. Een mislukte stemming bezorgt kanselier Merz problemen.

Nynke van Verschuer

BERLIJN

De Duitse bondskanselier Friedrich Merz luistert naar vicekanselier en minister van Financiën **Lars Klingbeil** tijdens een begrotingsdebat in het Duitse parlement. FOTO ANNEGRET HILSE/REUTERS

Voor kanselier Friedrich Merz (CDU) wordt het vrijdag weer spannend. De coalitie van CDU/CSU en SPD wil een nieuwe pensioenwet door de Bondsdag loodsen, maar een handvol jongere CDU-parlementariërs wil tegen stemmen omdat ze het voorstel onrechtvaardig vinden voor een jonge generatie. De coalitie van Merz heeft een meerderheid van 12 zetels. Dat hij niet automatisch kan rekenen op de volle steun van de coalitiepartijen bleek al op dag één van zijn kanselierschap, toen hij stemmen tekort kwam in de eerste ronde waarin hij tot kanselier moest worden gekozen.

Nu zijn daar dus de openlijk muitende 'jonge' CDU'ers (waar christendemocraten tot en met 35 jaar bij horen). Het is een groep van achttien, waarvan een aantal heeft gezegd op vrijdag tegen het pensioenpakket te stemmen. De critici vinden dat de pensioenen in de komende jaren op een te hoog niveau blijven, waardoor de kosten voor de werkende burgers te hoog zijn. Door de vergrijzing in Duitsland moet een krimpend deel van de bevolking de pensioenen van een groeiend aantal mensen ophoesten.

Pijnlijk

De achttien CDU'ers vinden het nieuwe voorstel onacceptabel, een paar ervan kondigden aan desondanks met de fractie mee te zullen stemmen. Over de druk die kanselier Merz en fractievoorzitter Jens Spahn uitoefenden op hun dissidente partijgenoten deden Duitse media afgelopen dagen smakelijk verslag. Zo nodigde Spahn zijn fractiegenoten één voor één bij hem thuis uit, volgens Spahn „ontspannen bij pizza en wijn". Spahns jongere collega's vonden het echter niet zo ontspannen en berichtten na afloop dat Spahn impliciet dreigde hen bij een volgende verkiezing niet meer op de kandidatenlijst te zetten. Tijdens een fractievergadering op dinsdag zei Merz volgens weekblad *Der Spiegel*: „Ik zie wie applaudisseert en wie niet".

Voor de jongere CDU'ers wordt de stemming op deze manier bijna een soort karaktertest. Maar voor Merz zou een mislukte stemming een enorm probleem zijn. In de fractie-vergadering zei Merz dat geen meerderheid een enkeltje in de „ellende" zou zijn. Ook verwees Merz naar de geopolitieke situatie en de noodzaak van een stabiele regering, waar die in „Duitsland nog een van de weinige" van is. SPD-co-voorzitter en minister van Arbeid, Bärbel Bas, zei expliciet dat de stemming belangrijk is voor het „voortbestaan van de coalitie".

Het is pijnlijk voor Merz dat juist zijn jonge partijgenoten de coalitie in gevaar brengen. Het doet af aan zijn autoriteit als kanselier, die al in het geding is sinds zijn mislukte eerste kanseliersvotum en een mislukte benoeming van een constitutioneel rechter in de zomer.

Tegenovergestelde richting

Maar de pensioenruzie is niet alleen een patstelling tussen kanselier en partijgenoten. Het probleem voor Merz is dat hijzelf, en met hem velen in de CDU, het pensioenpakket ook te ruimhartig vindt. De Duitse economie stagneert, er moet fors in infrastructuur en defensie worden geïnvesteerd, en volgens de christen-democraten zou daarom op sociale voorzieningen gekort moeten worden. De SPD, daarentegen, staat zeer slecht in de peilingen en wil zichzelf daarom profileren met een sociale agenda. Over de coalitie-afspraken over de pensioenen valt voor de sociaal-democraten daarom niet meer te onderhandelen.

Ook de CDU staat slecht in de peilingen en wil daarom juist rigoureuzere hervormingen om meer profiel te krijgen. Of dat lukt met de SPD, die een tegenovergestelde richting op wil, is de vraag.

Advertentie

nrc webwinkel›

Weekdeals

GELDIG T/M 7 DECEMBER 2025

Bekijk alles

LEONARDO
Theeglazenset
59% korting

ADVIESPRIJS
~~53,70~~
21,95

SET VAN 6 THEEGLAZEN – 400ML

› Gemaakt van gehard, krasbestendig glas
› Bestand tegen temperaturen tot 100°C
› Bekijk meer servies- en glazensets van Leonardo online

WILLIAM DE FAYE
Herenvest met rits
57% korting

ADVIESPRIJS
~~139,95~~
59,95

GEMAAKT MET O.A. KASJMIER EN VISCOSE

› Voelt heerlijk zacht, soepel en warm aan
› Met warmte-isolerende eigenschappen
› Bekijk meer heren- en dameskleding online

QLT
Vogelhuisje
50% korting

ADVIESPRIJS
~~39,95~~
19,95

MET VROLIJK VOGELGETJILP

› Met een ingebouwde bewegingssensor
› Bevordert ontspanning, vermindert stress en geeft energie
› Ook verkrijgbaar als vierkante houten box

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/weekdeals

Voormalig EU-buitenlandchef **Federica Mogherini** in 2019. Zij maakte donderdag haar aftreden bij het Europacollege bekend. FOTOY NHAC NGUYEN / AFP

FRAUDE EN CORRUPTIE

Van fraude verdachte Mogherini weg als rector prestigieus Europacollege

Het Europees Openbaar Ministerie (EPPO) onderzoekt de aanbesteding van trainingsprogramma voor beginnende diplomaten.

Hanna Hosman

AMSTERDAM

Federica Mogherini is opgestapt als rector van het prestigieuze Europacollege in Brugge. De voormalig buitenlandchef van de EU is sinds woensdag verdachte van fraude en corruptie. Ze is dinsdag opgepakt en tien uur lang ondervraagd door de Belgische autoriteiten, haar huis is doorzocht. Inmiddels is ze weer op vrije voeten.

Alhoewel haar advocaat, Mariapaola Cherchi, woensdag nog tegen nieuwssite Euractiv aangaf dat Mogherini er „sereen" in stond, trok ze donderdagmiddag de conclusie dat haar positie als rector onhoudbaar is. Het besluit is „in lijn met de uiterste nauwkeurigheid en eerlijkheid waarmee ik altijd mijn taken heb uitgevoerd", schrijft ze in een mail aan haar collega's bij het Europacollege, ingezien door *NRC*.

Dinsdag heeft de Belgische politie in opdracht van het Europese Openbaar Ministerie (EPPO) ook invallen gedaan bij het Europacollege in Brugge en de diplomatieke dienst van de EU, in Brussel. Naast Mogherini zijn nog twee mensen gearresteerd, ook bij hen is huiszoeking gedaan. Eén van die twee is topambtenaar Stefano Sannino (65). Hij maakte woensdagavond al bekend te vertrekken als directeur-generaal Midden-Oosten, Noord-Afrika en Golfstaten bij de Europese Commissie. Hij werkte hiervoor bij de Europese diplomatieke dienst.

Iedereen is onschuldig tot het tegendeel bewezen is, benadrukt het EPPO in een statement. Maar de zaak veroorzaakt nu al schade voor de Europese instellingen, die na Qatargate, Huawei, en de van witwassing verdachte oud-Eurocommissaris Didier Reynders een nieuw incident in hun gelederen hebben.

Het Europacollege in Brugge is een onafhankelijk instituut, maar het onderzoek kan implicaties hebben voor de Europese diplomatieke dienst. De woordvoerder van de Hongaarse premier Viktor Orbán, Zoltan Kovacs, nam de gelegenheid te baat om erop te wijzen dat Brussel Hongarije graag de les leest over de rechtsstaat, maar ondertussen met een zoveelste schandaal kampt.

Het Europees Openbaar Ministerie doet onderzoek naar de aanbesteding van de European Diplomatic Academy, een trainingsprogramma voor beginnende diplomaten. Dat wordt georganiseerd vanuit de Europese dienst voor externe betrekkingen, de dienst die Mogherini als EU-buitenlandchef overzag en waar Sannino werkte. De training is in 2022 opgezet door Josep Borrell, die Mogherini in 2019 opvolgde als buitenlandchef. De Italiaanse werd in 2020 rector van het Europacollege.

Huisvesting

Het onderzoek richt zich op de vraag: waren het Europacollege of zijn vertegenwoordigers vooraf op de hoogte van de selectiecriteria van de aanbesteding? En hadden ze voldoende reden aan te nemen dat zij het project zouden krijgen vóórdat de aanbesteding gepubliceerd werd? Het Europese OM heeft „sterke vermoedens" dat regels voor eerlijke concurrentie zijn overtreden.

Een voorwaarde om de diplomaten op te mogen leiden, zou het voorzien van huisvesting zijn geweest. *Euractiv*, het medium dat het nieuws over het onderzoek bracht, wijst naar een pand in de binnenstad van Brugge, dat het college voor 3,2 miljoen euro zou hebben gekocht. Het is een van de negen locaties waarin het college studenten onderbrengt, aangekocht in 2022, volgens het college. *Euractiv* stelt dat het college het gebouw rond maart kocht, en dat de tender van maart tot begin april 2022 liep. In mei van dat jaar won het college de aanbesteding, in september begonnen de eerste studenten.

> Mijn besluit is in lijn met de uiterste eerlijkheid waarmee ik altijd mijn taken heb uitgevoerd
>
> **Federica Mogherini over aftreden**

Het gebouw aan de Spanjaardstraat huisvest 49 studio's, met elk een keukentje en een badkamer. Qua aankleding doet het geheel, afgaande op foto's die het instituut zelf publiceerde in 2023, denken aan een bungalow die gehuurd kan worden voor schoolkampen: fineerhouten meubels, IKEA-leunstoelen (Poäng, met zo'n gebogen houten frame) en Lacktafeltjes als nachtkastje naast elk bed. De kleur rood, tevens de merkkleur van het college, lijkt als sfeermakend element te zijn ingezet.

Op de gang hangen op canvas afgedrukte foto's van Commissievoorzitter Von der Leyen, van Mogherini, en van Margaret Thatcher die in 1988 een toespraak hield in Brugge voor het Europacollege, die vaak wordt bestempeld als het begin van de Britse afkeer van de Europese samenwerking.

Het laat ook zien hoe vervlochten het college is met de Europese Unie. De in 1949 opgerichte universiteit is een onafhankelijk instituut, maar nauw verbonden met de Europese instellingen.

Hofleverancier

Toen voormalig Europarlementariër Michiel van Hulten er studeerde, 1992-93, was het college hofleverancier van Europese ambtenaren, vertelt hij aan de telefoon. „Inmiddels is dat monopolie wat verzwakt", ziet hij. Er zijn nu meer goed aangeschreven Europastudies: bijvoorbeeld bij de Universiteit van Maastricht, London School of Economics, Sciences Po. Maar veel mensen in Brussel zien het nog steeds als het hoogst haalbare, zegt Van Hulten.

Tegen de aanstelling van Mogherini als rector was destijds, in 2020, protest. Van Hulten was er zelf onderdeel van, met een groepje oud-studenten. „De functiebeschrijving vroeg om een ander type bestuurder: iemand met ervaring in het leiding geven aan een wetenschappelijk instituut of universiteit." Mogherini had andere werkervaring, als voormalig minister van Buitenlandse Zaken in Italië en vicevoorzitter van de Europese Commissie. Er bestond het vermoeden van „achterkamerpolitiek", van Europese politici die het prettig vonden iemand uit hun midden op zo'n positie te benoemen.

Het is, denkt Van Hulten, „kenmerkend voor de incestueuze relatie die bestaat tussen het college en de Europese instellingen. Het alumni-netwerk wordt in Brussel wel eens gekscherend de Brugse Maffia genoemd, ze bezetten overal invloedrijke posities".

De vraag blijft, zegt hij, „of het hier gaat om uit de hand gelopen informele contacten, of dat er iets georganiseerds achter zit".

Alhoewel recente corruptieschandalen - Qatargate, Huawei - niet geheel vergelijkbaar zijn, hebben ze wel iets gemeen met dit nieuwe probleem „het suggereert dat hoge Europese ambtenaren zich niet aan de regels houden", ziet Van Hulten. De mentaliteit in Brussel is veranderd sinds hij tegen het einde van de jaren negentig lid werd van het Europees Parlement (daar was „vrij weinig aandacht voor ethiek", herinnert hij zich). Inmiddels is er meer aandacht, het EPPO is bijvoorbeeld recent ingesteld. Maar, er zijn nog altijd relatief veel regels en weinig controle.

Koning Willem-Alexander en de Surinaamse president Jennifer Geerlings-Simons in het 'plantage-dorp' Johanna Margaretha. FOTO REMKO DE WAAL / ANP

STAATSBEZOEK

Suriname zegt tegen de koning: 'Wij lopen niet achter u, maar naast u'

Het staatsbezoek aan Suriname maakt duidelijk dat de relatie met Nederland verandert. Het sleutelwoord is 'gelijkwaardigheid'.

Titia Ketelaar en **Nina Jurna**

PLANTAGE FREDERIKSDORP

Het is Bronto Somohardjo, fractievoorzitter van Pertjajah Luhur, die op dag één het meest helder verwoordt wat Suriname verwacht van het Nederlandse staatsbezoek.

President Jennifer Simons en koning Willem-Alexander hebben die dag dan al een paar keer benadrukt dat de relatie tussen de twee landen, precies vijftig jaar na de onafhankelijkheid van Suriname, er een is van ,,gelijkwaardigheid, zakelijkheid en wederzijds respect". Ja, het gedeelde verleden is ,,pijnlijk". Maar er moet voorál gebouwd aan een gezamenlijke toekomst.

Dat verhaal zal drie dagen lang te horen zijn. Het spreekt uit het programma - waarin de aandacht uitgaat naar de vergiffenis die de koning krijgt voor de rol van zijn voorouders bij slavenhandel, maar waarin er vooral veel tijd is ingeruimd voor jongeren, techniek en economie. Het wordt gezegd tijdens het staatsbanket, tijdens een rondetafelgesprek tussen bedrijven, bij het afscheid tussen president en koning. Het klinkt uit vele kelen, ook in de Nationale Assemblée.

Daar vragen verschillende fractievoorzitters om een versoepeling van de visumregels. Surinamers hebben het gevoel dat ze moeten ,,bedelen" om toegang tot Nederland te krijgen, ze stuiten regelmatig op de papieren muur van het Schengengebied en missen daardoor belangrijke familiegebeurtenissen. En gelijkwaardigheid betekent toch dat het voor de inwoners van beide landen even makkelijk moet zijn om op bezoek te gaan?

Dan komt als vijfde fractievoorzitter Somohardjo aan het woord. De parlementariër wil ,,erg nuchter" zijn, zoals hij leerde toen hij in Nederland opgroeide. Hij kijkt de koning aan, met achter Willem-Alexander onder anderen minister van Buitenlandse Zaken David van Weel (VVD), en zegt dan: ,,U bent niet hier omdat onze zon zo lekker schijnt. U bent niet hier voor onze mooie natuur of voor dat overheerlijke Parbobier dat u tegenwoordig ook in de Albert Heijn kunt krijgen. U bent hier omdat u Nederlander bent. En Nederlanders zien kansen. Vooral als het gaat om handel."

Somohardjo waarschuwt: ,,De generatie waar uw grootmoeder mee te maken had, is niet de generatie die vandaag tegenover u staat. Wij zijn anders. Wij durven meer. Wij kennen onze waarden. En wij zullen door niemand - vriend, partner of land – ons de kaas van het brood laten eten." De parlementariër zegt ook tegen de koning: ,,Wij lopen niet achter u, maar naast u."

> Bouwen aan een gezamenlijke toekomst: dat verhaal was vaak te horen tijdens het staatsbezoek

'Inspirerend voorbeeld'

Suriname is begonnen aan een nieuwe toekomst. De onrustige politieke jaren lijken voorbij, voor de kust is olie en gas gevonden waardoor het land de potentie heeft economisch te groeien. Als het om integratie gaat, zegt koning Willem-Alexander in de Assemblée, is Suriname ,,een inspirerend voorbeeld" voor Nederland.

Tijdens het persgesprek noemt hij het ,,een openbaring" hoe Surinamers van verschillende achtergronden en religies ,,een hechte gemeenschap vormen". ,,Je leest erover, je hoort erover, je ziet natuurlijk Nederlanders met Surinaamse roots die verschillende achtergronden hebben. Maar hoezeer dat hier speelt. (..) Daar kunnen we echt veel van leren."

Op de tweede dag van het staatsbezoek, bij Villa Zapakara in Paramaribo, zal de koning ook al zeggen dat Suriname als het om integratie gaat een voorbeeld kan zijn. Zapakara begon ooit als kindermuseum, vertelt directeur Coco Prany-Duivenvoorde voorafgaand aan het koninklijke bezoek. Tentoonstellingen over Ghana of China en dezer dagen Java leren kinderen over de landen van herkomst van Surinamers ,,en daarmee indirect over henzelf en over de Surinaamse samenleving. Want wie is hier de ander?" Ze verwijst naar de term *ala kondre*, wat 'alle culturen samen' betekent.

Boven op de zolder van Zapakara maken kinderen een moderne wajang, het Javaanse schaduwspel door met een iPad en uitgeknipte zwarte poppetjes op een wit vel papier een stop motion-animatie te maken. Kinaroen (12) heeft de koning naast zich, en heeft een verhaal over een Chinese draak verzonnen die Suriname komt aanvallen.

's Middags, in buurtcentrum van Stichting Buurtwerk Latour, volgen de koning en koningin even het voorleesuurtje van juf Monique. Ze zingt een lied over een slang, die lang is en voor niemand bang. Als de kleuters meesissen, vertelt vrijwilligster Risma Bisessar: ,,In Nederland is het einde anders. Daar gaan de slang en de kikker '*compromisen*'. In Suriname niet: de slang zou de kikker opeten."

Het is druk bij Latour. De hele omringende volkswijk is uitgelopen, de oudere vrouwen in hun meest feestelijke kleding. Ze zingen: ,,Wees welkom, wees welkom." Ze hebben nog herinneringen aan het vorige staatsbezoek in 1978. Sylvana Blijd (70), in een *koto* in de kleuren van de Surinaamse vlag, roept: ,,Welkom majesteit!" Ze vertelt: ,,Ik vind het geweldig, de samenwerking. Ik ben nog geboren onder de Nederlandse vlag."

Ze schudt Máxima de hand en zegt: ,,Ik voelde iets goeds van Nederland en Suriname, zoals vroeger. Het wordt heel goed met ons. Onze jongeren die na ons komen moeten het beter hebben dan wij. Daarvoor streven we." Ze straalt, ze zegt dat er een nieuwe wind waait.

Het idee is om ook in het buurtcentrum met jongeren te praten. Maar de drums, de drukte en de muziek maken dat bijna onmogelijk. Dave Blinker (26) vertelt blij te zijn met de komst van de koning, maar vooral ook dat er een bredere delegatie mee is. ,,Dat laat zien dat er nieuwe mogelijkheden zijn. Met de beoogde olie- en gaswinsten, een vrouw als president... Ik hoop op een nieuwe impuls dat ook jongeren meer gaan participeren in het landsbestuur."

Lokale kennis opbouwen

In een van de hoogste gebouwen van Paramaribo praten Nederlandse en Surinaamse bedrijven ondertussen over verdere samenwerking. Als daar bij het afrondende praatje Maarten Schuurman, vicevoorzitter van werkgeversorganisatie VNO-NCW, zegt dat ,,de Nederlandse delegatie een enorm palet aan expertise heeft", zegt de Surinaamse minister van Economie Andrew Baasaron dat het ,,belangrijk is lokale kennis op te bouwen".

Melanie Maas Geesteranus van Invest-International, het nationale investeringsfonds, vertelt na afloop dat Suriname ,,heel expliciet" is geweest en dat het wil investeren in mensen, dus in onderwijs en opleiding. ,,De vraag was: wat kunnen de Nederlandse overheid en het bedrijfsleven daaraan bijdragen."

De president maakt aan tafel duidelijk dat ook China en India belangrijk zijn als partners, nét als Nederland ook herkomstlanden van Surinamers. Ze zegt het niet alleen bij het rondetafelgesprek met de bedrijven, maar ook in het Natuurtechnisch Instituut als het gaat over waterbeheersing, en op de derde dag tegen jonge erfgoedspecialisten.

Op die laatste dag vaart het koningspaar vanuit Paramaribo naar Johanna Margaretha, een dorp met nazaten van voormalige contractarbeiders. In de enige winkel vertelt eigenaar Robby Jwelal, derde generatie winkelier en zijn dochter wordt de vierde, dat dit niet zijn enige werk is. Hij doet ,,een beetje landbouw", verhuurt kamers aan toeristen. ,,Je moet niet wachten op de overheid of een pakketje uit Nederland", vertelt hij.

> De president maakt aan tafel duidelijk dat ook China en India belangrijk zijn als handelspartners

Verderop aan de Commewijnerivier ligt de voormalige plantage Frederiksdorp, nu een vakantieresort. In de oude dokterswoning laten de jongeren duidelijk merken dat ze van Nederland vooral kennis willen. Sushmeeta Ganesh, een jonge archeologe, is bezig met herkomstonderzoek en ging bij Naturalis in Leiden kijken hoe zij de Dubois-collectie van 28.000 fossielen, inclusief de 'Javamens', teruggeven aan Indonesië.

Het is een nieuwe lichting archeologen, archivarissen en wetenschappers die hier aan het woord is. Ze weten duidelijk wat ze willen, zoals veel meer jongeren, willen ze Suriname opbouwen. Agir Axwijk vertelt dat er in Suriname ,,veel passie" is onder particulieren om erfgoed te bewaren. ,,Mensen beginnen gewoon met iets. Maar als er een manier is om korte specialistische kennis op te doen in dit land, zou dat helpen."

Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap Gouke Moes (BBB) ziet ,,best wel ruimte voor samenwerking", maar zegt ook dat hij als minister ,,geen blik archeologen beschikbaar heeft". Maar het gaat om lokale kennis opbouwen, laten de jongeren weten, om eigen vaardigheden krijgen.

Als de Surinaamse president bij het afscheid door de Nederlandse pers wordt gevraagd hoe de relatie met Nederland nu verder gaat, antwoordt ook zij: ,,Wij leren op onze eigen benen te staan. En wij hopen dat Nederland dat ook leert. Dus dat we met elkaar een samenwerking hebben die helemaal gelijkwaardig is. Elkaar ondersteunen."

Als koning Willem-Alexander later op de middag wordt gevraagd hoe die gelijkwaardigheid wat hem betreft moet worden ingevuld, zegt hij: ,,Suriname bepaalt wat ze willen van ons. Of niet. En hoe ze met ons willen samenwerken of niet." Hoe parlementslid Bronto Somohardjo het verwoordde, noemt Willem-Alexander ,,precies de reden waarom wij hier waren".

Boven: **Het koninklijk paar vaart over de Surinamerivier**. Onder: met **de Surinaamse president Jennifer Simons** in het dorp Johanna Margaretha. FOTO'S REMKO DE WAAL / ANP

Advertentie

nrc webwinkel

Voor dames & heren

WAHRM

Verwarmde bodywarmer

Ideaal voor thuis, onderweg of buiten

- Bodywarmer met infraroodtechnologie
- Geïnspireerd door warmtekussens en autostoelverwarming
- Verschillende warmtestanden, óók te dragen zonder warmte

Ervaar de perfecte mix van comfort en warmte met de infrarood verwarmde bodywarmer van Wahrm. Dankzij de veilige, innovatieve infraroodtechnologie, geïnspireerd door warmtekussens en autostoelverwarming, geniet je van warmte - waar je ook bent. In de stof van de bodywarmer is deze technologie onzichtbaar verwerkt. Activeer de warmte eenvoudig door de meegeleverde powerbank, die handig in een verborgen zak is weggewerkt.

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/wahrm

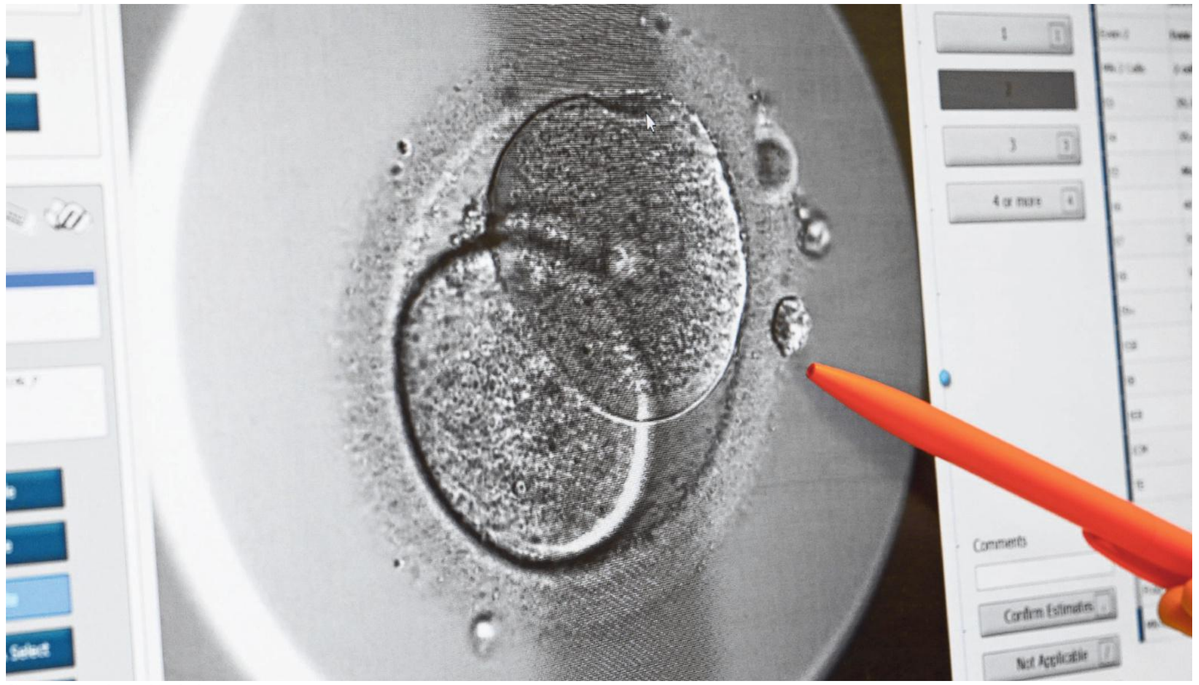

Close-up van een **bevruchte eicel**. FOTO JENS KALAENE/DPA

EMBRYOWET

CDA overweegt voorheen ondenkbare stap: steun voor embryo-onderzoek

Het CDA speelt een sleutelrol bij het wetsvoorstel om het kweken van embryo's voor wetenschappelijk onderzoek toe te staan. De partij neigt ernaar de Embryowet te steunen. Een opmerkelijke medisch-ethische koerswijziging.

Oscar Vermeer
DEN HAAG

CDA-Kamerlid Harmen Krul kon het woensdagavond in het late Kamerdebat niet vaak genoeg herhalen: het is voor zijn partij een dilemma. Steun je de mogelijkheid om menselijk leed te voorkomen, of kies je voor de beschermwaardigheid van het leven?

Toch neigt de partij van Krul ernaar een historisch besluit te nemen en in te stemmen met een gevoelig wetsvoorstel om het kweken van embryo's voor wetenschappelijk onderzoek mogelijk te maken. „Het CDA steekt een Rubicon over. Dit is een principieel nieuwe stap", constateerde SGP-Kamerlid Diederik van Dijk teleurgesteld. Dinsdag wordt er gestemd over de amendementen en moties, de week erop over het wetsvoorstel.

De medisch-ethische kwestie draait om een gevoelig initiatiefwetsvoorstel van de Kamerleden Jan Paternotte (D66) en Harry Bevers (VVD). Het onderzoeken van embryo's in de eerste dagen moet de kans op succesvolle ivf-behandelingen vergroten. Slechts 25 procent van de behandelingen lukt nu. Drie pogingen worden vergoed vanuit het basispakket, daarna moeten mensen het zelf betalen: dat kost duizenden euro's per keer. Daarnaast zou het onderzoek ook kennis kunnen opleveren over het aanpakken van bijvoorbeeld erfelijke ziekten of ernstige genetische afwijkingen.

Volgens de Embryowet uit 2002 mag nu alleen onderzoek worden gedaan op overgebleven embryo's die niet gebruikt worden door wensouders. Maar die embryo's zijn drie tot vijf dagen, en dat is al te oud voor goed onderzoek naar het prille begin van de bevruchting, stellen Paternotte en Bevers. De Embryowet ging ervan uit dat het kweekverbod tijdelijk zou zijn en zou worden opgeheven als er maatschappelijk draagvlak voor is. Er volgden de afgelopen decennia drie wetsevaluaties. Alle drie kwamen ze tot de conclusie dat het verbod van tafel kon, maar het gebeurde niet omdat er nooit een politieke meerderheid voor te vinden was. De wet is sinds 2002 dan ook nooit ingrijpend gewijzigd.

Positie CDA cruciaal

Ook in de vorige Kamer-samenstelling leek de meerderheid voor aanpassing nog ver weg, maar dankzij de forse groei van het progressieve D66 en het verdwijnen van het conservatieve NSC lijken de kansen gekeerd. D66, VVD, GroenLinks-PvdA en SP, samen goed voor 71 zetels, zijn voor. De initiatiefnemers rekenen ook op steun van Partij voor de Dieren (3 zetels) en Volt (1). Daarmee zijn precies 75 zetels binnen, eentje te weinig voor een meerderheid. D66 en VVD kijken dan ook reikhalzend uit naar wat de CDA'ers gaan doen. Één CDA-Kamerlid dat steun geeft en het voorstel is erdoor. Bij de meeste partijen mogen Kamerleden bij medisch-ethische onderwerpen individueel beslissen of ze voor of tegenstemmen.

> Een embryo is altijd „beschermwaardig", maar niet „absoluut", aldus Krul

Vroeger was steun van het CDA voor een dergelijk voorstel vrijwel ondenkbaar, maar ruim drie jaar geleden stelde het Wetenschappelijk Instituut van de partij in een rapport al dat het kweken van embryo's gerechtvaardigd is als daarmee erfelijke ziekten kunnen worden voorkomen. Volgens theoloog en schrijver van het rapport André Poortman – die als de nummer 19 van de kandidatenlijst net buiten de Kamer viel – sprak het CDA tot dan toe over medische ethiek in „niet meer dan wat open deuren en gemeenplaatsen", terwijl de partij juist voorloper zou moeten zijn.

Het laatste verkiezingsprogramma meldde niets over de Embryowet, maar bood wel ruimte: „Het CDA wil een maatschappelijk gesprek voeren over grenzen, consequenties en mogelijkheden van nieuwe medische en medisch-technologische ontwikkelingen."

De CDA-fractie volgt nu diezelfde lijn. Net als in een eerder debat in september zei Krul woensdag dat een embryo altijd „beschermwaardig is", maar dat dat niet „absoluut" is. Hij vindt het ook belangrijk dat het kweken van embryo's voor onderzoek ernstige ziekten als huntington en taaislijmziekte mogelijk kan voorkomen, en zei „grote waarde te hechten aan de bevordering van de voortplantingsgeneeskunde. Kinderloosheid is ook relatief ernstig lijden".

Voorzichtigheid

Het CDA neigt daarom in te gaan stemmen met het wetsvoorstel, al bouwde Krul de nodige voorzichtigheid in. Hij noemde extra voorwaarden waaraan het voorstel moet voldoen. In een amendement schreef hij een „extra slot op de deur" te willen om te voorkomen dat „de deur wordt opengezet voor verdergaande maatschappelijk controversiële technieken". Daarvoor moeten er veel zwaardere straffen komen voor onderzoekers die de regels overtreden: maximaal twee jaar celstraf, een verdubbeling van nu. Ook wil de partij dat elk jaar het aantal goedgekeurde en afgekeurde onderzoeksvoorstellen voor het kweken van embryo's wordt gerapporteerd.

Dinsdag 9 december wordt gestemd over deze amendementen, de partij wil daarna nog een week bedenktijd voordat op dinsdag 16 december over het wetsvoorstel zelf wordt gestemd. Op de vraag van Mirjam Bikker (ChristenUnie) of het CDA het wetsvoorstel af gaat wijzen als niet aan de CDA-voorwaarden wordt voldaan, wilde Krul „geen eensluidend antwoord geven". Hij noemde zijn voorwaarden alleen „belangrijk".

De ChristenUnie en de SGP, felle tegenstanders van het voorstel, zagen woensdagavond hun voormalige medestander CDA in de verte verdwijnen. Zelfs het door de SGP'er Van Dijk in de strijd gegooide oud-CDA-Kamerlid Clémence Ross-van Dorp – die in 2001 nog pleitte voor een verbod op het kweken van embryo's – hielp niet. Krul: „Je kunt tegen deze wet stemmen, maar daarmee is het ethische dilemma niet weg. De politiek heeft zich nog steeds te verhouden tot de vraag hoe met technologie ernstig lijden voorkomen kan worden. Dat kunnen wij niet met elkaar wegtoveren."

GRAVEN VERSTOORD

Dordrecht maakt excuses voor openen van graven zonder toestemming

In Dordrecht zijn zonder toestemming graven geopend voor experimenten. „Dat had nooit mogen gebeuren", zegt de wethouder.

Bas Blokker
AMSTERDAM

Wethouder Marc Merx van Dordrecht bood woensdag zijn excuses aan voor een morbide kwestie. Hij maakte bekend dat in het verleden op de gemeentelijke begraafplaats Essenhof graven zijn geopend zonder vergunning van de burgemeester of toestemming van nabestaanden.

Op gezag van een voorganger van Merx moesten ambtenaren een oplossing bedenken voor een moeilijk probleem: er waren lichamen die niet vergingen en dus niet konden worden geruimd na het verstrijken van de vastgelegde termijn van 'grafrust', vijftien jaar.

De begraafplaats worstelde met ruimte. Daarom zijn deze eeuw betonnen grafkelders geplaatst, met elk ruimte voor vier overledenen. Deze grafkelders zouden makkelijker te ruimen zijn dan de gebruikelijke zandgraven. Dat zou op termijn financieel voordeliger zijn en meer capaciteit opleveren. Ook zouden de grafkelders zorgen voor snellere ontbinding. Maar dat laatste bleek niet het geval. Integendeel.

Voor intern gebruik

Wethouder Merx (stadsbeheer en groenonderhoud, VVD) zegt door de telefoon dat begin dit jaar een document uit 2013 opdook, 'Onderzoek naar de lijkvertering in algemene keldergraven op begraafplaats Essenhof in Dordrecht. Notitie voor intern gebruik.' Daarin stond beschreven wat er was gebeurd en waarom.

Dat jaar wilde de leiding van de begraafplaats weten of de ontbinding inderdaad sneller verliep. Daarom werden de kisten in twee grafkelders opengemaakt. Toen werd duidelijk dat de lichamen van de overledenen niet in staat van ontbinding waren, maar een vaste, wasachtige vorm hadden behouden die bekend staat als 'verzeping'. De oorzaak: in de betonnen grafkelders kwam te weinig zuurstof binnen voor normale ontbinding. Voor de begraafplaats een probleem, omdat graven niet kunnen worden geruimd als de lichamen niet zijn vergaan. En dat is nodig om de beperkte ruimte van Essenhof te kunnen gebruiken voor nieuwe graven.

Op dat moment besloot de leiding van Essenhof met goedkeuring van de toenmalige wethouder te experimenteren met de daar rustende lichamen – „en dat had nooit mogen gebeuren", zegt Merx. Over acht lijken in twee grafkelders werden „stoffen gesproeid", van een derde grafkelder werden de vier kisten geopend om de lichamen te fotograferen. „Als controlegroep."

In totaal is de rust van dertig overledenen op deze wijze tot viermaal toe verstoord: de graven werden eens in het half jaar geopend om te kijken of de toegediende stof effect had. „Maar het spul heeft geen resultaat opgeleverd", zegt Merx.

> Betonnen grafkelders leidden niet tot versnelde ontbinding, zo bleek

Intussen kregen enkele van de medewerkers die hieraan hadden meegewerkt gezondheidsklachten. Het openen van de graven is niet alleen „arbotechnisch niet verantwoord uitgevoerd", zegt Merx, maar het weegt ook nog altijd zwaar op het gemoed van de betrokken ambtenaren. „Hen treft echt geen blaam", benadrukt Merx.

Grafschennis

Toen de interne notitie – destijds geheim gehouden om geen maatschappelijke onrust te veroorzaken, zegt Merx – werd gevonden startte het huidige college van Burgemeester en Wethouders meteen een onderzoek, uitgevoerd door bureau TwynstraGudde.

Het college lichtte ook het Openbaar Ministerie in, omdat grafschennis strafbaar kan zijn. Het OM gaf de gemeente de gelegenheid om eerst haar eigen onderzoek te doen. Volgens Merx ziet het OM in de uitkomsten vooralsnog geen aanleiding om strafrechtelijk onderzoek te doen.

Woensdag had Merx een bijeenkomst met de nabestaanden van enkele van de overledenen wier graf was geopend. Van vier overledenen kwamen nabestaanden opdagen. De grootste groep die de gemeente had benaderd, wilde het simpelweg niet weten, zegt Merx. „Zij wilden het beeld van hun geliefde niet laten vervangen door het beeld van een lichaam in ontbinding."

Hij vond de ontmoeting met de nabestaanden confronterend. „Die mensen hebben hun geliefden in goed vertrouwen toevertrouwd aan onze begraafplaats, opdat ze daar een waardige rustplaats zouden vinden. Dat vertrouwen is geschonden." De gemeente biedt experts in rouwverwerking aan voor wie dat wil.

De klachten van de medewerkers, van wie een aantal nog altijd bij de gemeente werkt, worden onderzocht door TNO, om te controleren of hun klachten een relatie hebben met hun werkzaamheden destijds. Daarnaast roept de gemeente de hulp in van wetenschappers om te kijken hoe het probleem van de verzeepte lichamen kan worden opgelost.

Want niet alleen grafkelders bemoeilijken ontbinding, zegt Merx. Er zijn ook andere factoren die voor een zuurstoftekort zorgen: „Overledenen die in synthetische kleding worden begraven of de bekleding van een doodskist. Ook de samenstelling van de grond waarin begraven wordt, kan een rol spelen."

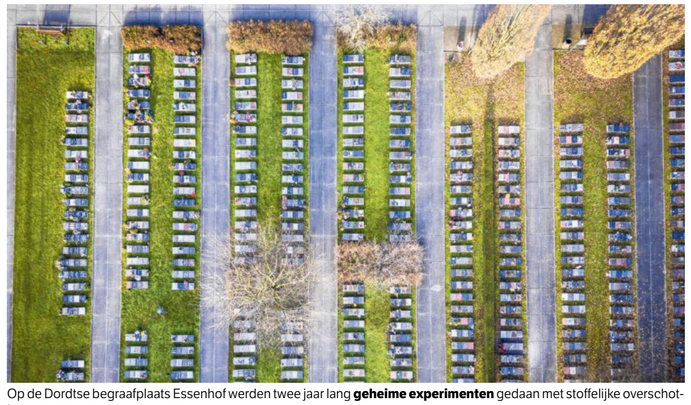

Op de Dordtse begraafplaats Essenhof werden twee jaar lang **geheime experimenten** gedaan met stoffelijke overschotten. FOTO RICHARD VAN HOEK/ANP

Advertentie

nrc webwinkel

Te bestellen t/m 14 december

VAN GROND TOT GERECHT-BOX

Feestmenu van meesterkok Nelson Tanate

- Driegangenmenu met amuse en brood
- Verkrijgbaar in een reguliere en vegetarische variant
- Een culinaire ervaring van de beste chef bij jou thuis
- Verse seizoensproducten van lokale bodem

Vier de feestdagen met de *Van Grond Tot Gerecht-box*, een zorgvuldig samengesteld driegangenmenu van Nelson Tanate. Ontdek de rijkdom van puur koken. De box brengt je dichter bij de oorsprong van je eten, met zorgvuldig geselecteerde ingrediënten die rechtstreeks uit de natuur komen. Geen anonieme producten of lange voedselketens, maar een transparante herkomst en eerlijke kwaliteit. Ervaar het plezier van koken met producten die een verhaal vertellen, van grond tot gerecht, en proef het verschil dat echte herkomst maakt. De totale bereidingstijd is ongeveer 2 uur.

Adviesprijs
165,-
voor 2 personen

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/feestmenu

Advertentie

Meer informatie

RELIGIE

In Kerkrade kan *D'r Biebel* nu ook in het eigen dialect gelezen worden

De presentatie van *D'r Biebel in 't plat*, het Nieuwe Testament in het *Kirchröadsj*, trok woensdag tientallen bezoekers in Kerkrade. Hoewel zelfs veel Limburgers het dialect niet kunnen lezen, blijkt de vertaling gewild. „Het oudste boek leeft blijkbaar nog."

Sarah Ouwerkerk

KERKRADE

Volgens een landkaartje op de Wikipedia-pagina over het Kerkraads, verschilt dit dialect het meest van het Standaardnederlands. Meer dan Frans-Vlaams, meer zelfs dan het Zuid-Afrikaans of Surinaams-Nederlands, aldus het kaartje.

Dit weerhield schrijver en uitgever Paul Weelen (66) er niet van de Bijbel, nog altijd 's werelds meest vertaalde boek, juist in het Kerkraads te vertalen. Deze woensdag was de presentatie van *D'r Biebel in 't plat* - het Nieuwe Testament - geheel in het *Kirchröadsj* uiteraard.

In boekhandel Deurenberg staat vertaler Weelen naast een statafel met daarop het exemplaar van *D'r Biebel in 't plat* dat hij gaat overhandigen aan de deken van de Katholieke Kerk in Kerkrade. Het taalgebied is hier klein: ook veel lokale Limburgers kunnen het boek niet lezen. De middelgrote stad heeft 45.000 inwoners, van wie zo'n dertig, nagenoeg allemaal van pensioengerechtigde leeftijd, naar de presentatie zijn gekomen. Weelen spreekt ze toe - in dialect.

Kerkrade ligt ten zuiden van de Benrather linie, een dialectscheidingslijn tussen het gebruik van de *-k*

> Naast wat losse geschriften in het Maastrichts en het Venloos is dit de eerste Limburgse Bijbelvertaling

en *-ch* na halflange en lange klinkers. In Kerkrade hebben ze het dus niet over iets maken maar over *iets maache*. De *t-* verandert vaak in *ts-* of zelfs in een *s-*. Dus hebben ze het niet over *tijd*, of het in Limburg veelgehoorde *tied*, maar over *tsiet*.

Naast de vele Duitse woorden is het opvallendste aan het Kerkraads het ontbreken van de beginletter *g*. Die wordt altijd een *j*. En daarom heeft Weelen het in zijn Nieuwe Testament het niet over de heilige geest, maar over *d'r hillieje jees*.

'Hij heeft zich vergrabbeld'

Ook al ken je alle regeltjes goed, het Kerkraads, dat valt onder de dialectgroep Ripuarisch, blijft lastig te begrijpen. Gelukkig heeft Thea Hanneman-Deurenberg, eigenaar van boekhandel Deurenberg, aangeboden te tolken. „Hij zegt dat hij zich heeft *vergrabbeld*", zegt ze, wanneer Weelen zijn toespraak begint. „Hij heeft te weinig exemplaren laten drukken. Het is helemaal uitverkocht." De bezoekers produceren een universeel te begrijpen geluid van teleurstelling én verbazing.

Hanneman-Deurenberg heeft een lijst achter de toonbank liggen, waarop kopers zich hebben ingeschreven, legt ze uit. Er komt zo vlot mogelijk

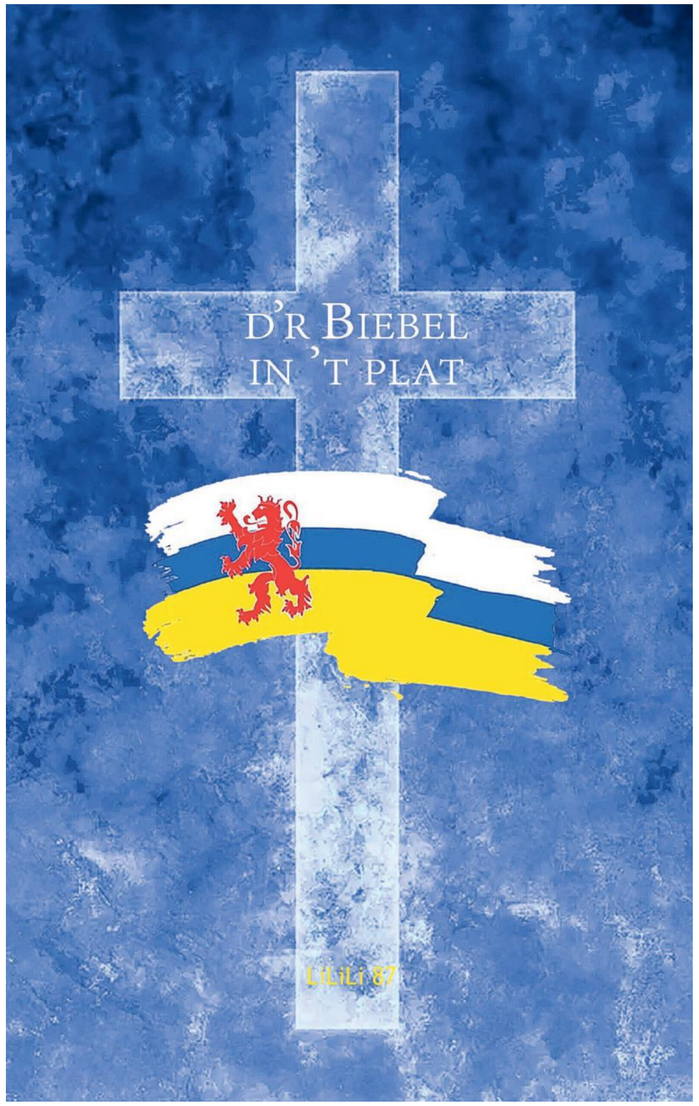

ILLUSTRATIE UITGEVERIJ TIC

een tweede druk, vertaalt ze verder. „Een luxeprobleem", voegt ze zelf toe. „Dat had hij natuurlijk niet gedacht. Maar het oudste boek leeft blijkbaar nog."

Een van de bezoekers is enthousiast over het bijbeltekort: „Het is een wonder dat d'r nog zo veel vraag naar is!" Tenminste, dat is wat hij volgens Hanneman-Deurenberg zegt.

Er was ook zóveel media-aandacht, vervolgt Weelen. Hij somt op: *„Reformatorisch Dagblad*, *Limburgs Dagblad*, *Radio 1*, *Radio 2* (in het Kerkraads uitgesproken als *tswai*) én ook *4* en *5*." Naast hem staat de deken te glimmen als Weelen vertelt dat hij zo snel mogelijk ook het Oude Testament gaat vertalen. „Wie weet komen we nog bij de paus terecht", grapt Weelen tegen hem.

De deken neemt het voor hem apart gehouden exemplaar in ontvangst. Hij vertelt over de heilige Hiëronymus van Stridon, die „jarenlang in een grot" werkte aan het vertalen van de Bijbel: de Vulgaat. „Als ik daaraan denk, kan ik me voorstellen hoe jij je voelt. Het is monnikenwerk, hoewel je natuurlijk geen monnik bent." De deken is Weelen dankbaar. „Het is prachtig."

Hanneman-Deurenberg vertelt dat de deken ook geregeld missen in dialect geeft. „Hij komt zelf niet van hier, dus hij zal hier heel blij mee zijn", zegt ze. „Zeker met carnaval in aantocht: die mis is altijd in dialect. Op carnavalszondag zitten mensen hier verkleed in de kerk."

Carnavalsnummers

Weelen, die naast boeken veel carnavalsnummers heeft geschreven en zichzelf omschrijft als „cultuurkatholiek", rondt de toespraak af. Alles bij elkaar heeft de bijeenkomst nog geen tien minuten geduurd, want zonder boeken om te verkopen, valt d'r weinig te signeren.

De bijeenkomst is kort, maar de aanloop was lang. Weelen vertelt in Standaardnederlands hoe het begon: „Toen ik Nederlands studeerde, las ik de Statenbijbel. Die stond niet in het curriculum, maar ik vind dat je hem gelezen móét hebben, anders snap je de Nederlandse literatuur niet. Toen dacht ik: ik vertaal een deel, dat was *Esther*. Dat is nu 46 jaar geleden."

> Vertaler Weelen heeft het in zijn Nieuwe Testament niet over de heilige geest, maar over *d'r hillieje jees*

Tijdens de coronapandemie heeft Weelen het weer opgepakt. „Ik wilde eerst het Oude Testament doen, maar dat was zó duister, daar zat mijn neus al snel vol van. Toen ben ik gaan afwisselen. Het Nieuwe is alleen veel dunner, dus dat was sneller klaar." Het Oude Testament volgt over een jaar of twee, hoopt hij. Als het compleet is, valt het in een lange traditie van bijbelvertalingen, naar schatting ruim drieduizend - hoewel de schattingen uiteenlopen.

Soms moest Weelen een nieuw woord verzinnen. „Kruisiging bijvoorbeeld. Daar heb ik *kruutsiejong* van gemaakt", over de spelling moet hij even nadenken. Checken in de vertaalfunctie van Kerkrade Wiki (van het Nederlands naar het Kerkraads, met de disclaimer dat het niet altijd klopt, omdat de vertaling per wijk kan verschillen) gaat dus niet.

Voor zover bekend is het de eerste Limburgse vertaling van de Bijbel - naast wat losse geschriften in het Venloos en Maastrichts. Maar hoe het kan dat de eerste druk zo hard is gegaan, als het afzetgebied nog zoveel kleiner is dan Limburg? „Blijkbaar waren honderd exemplaren gewoon niet genoeg."

ONTCIJFERD

Opvallende getallen en verhelderende visualisaties: in *Ontcijferd* kijkt NRC door een databril naar de wereld om ons heen.

Cadeautjes voor Tweede Kamerleden: een geit, wodka, stroopwafels en vooral boeken

Wat voor geschenken krijgen Tweede Kamerleden? En wat doen ze ermee? Soms belandt lekkers bij de Voedselbank. Soms wordt een cadeau niet gewaardeerd: „Ik haat wodka."

Door **Karel Berkhout** en **Erik van Gameren**

Het was een miniversie van de OV-fiets: een loopfietsje in blauw en geel. De NS deed het cadeau aan toenmalig Tweede Kamerlid Lea Bouwmeester (PvdA). „Echt een superleuk ding", herinnert zich ze. „Ik was in verwachting van mijn tweede kind. Dus heel even dacht ik: wat leuk!"

Toch stuurde Bouwmeester het fietsje - geschatte waarde 70 euro - terug. „Ik was geen woordvoerder spoorwegen, maar toch", legt ze uit. „Stel dat ik alsnog ooit iets over de NS zou moeten zeggen. Dat zou een zweem van belangenverstrengeling hebben. Dat moet je voorkomen." En daarom moeten Kamerleden sinds 2004 hun geschenken laten opnemen in een register.

Aan de vooravond van Sinterklaas heeft *NRC* de cadeaus bekeken die Tweede Kamerleden afgelopen twintig jaar registreerden. Die werden geteld vanaf september 2012; eerdere gegevens zijn niet compleet. Als een fles wijn én een doos bonbons werden geschonken, werden beide zaken afzonderlijk meegeteld.

Een fiets is een uitzonderlijk geschenk voor Kamerleden, leert de telling, net als het miniatuurmodel vrachtwagen dat Barbara Visser (VVD) ooit bij een werkbezoek kreeg. Meestal betreft het snoepgoed, alcoholische dranken, cadeaubonnen, toegangskaarten of boeken.

Uitgeverij Boom schonk bijvoorbeeld in 2008 alle Kamerleden drie boeken, waaronder *Over de geest van de wetten* van Montesquieu (ter waarde van 64,50 euro). „We waren ontzettend trots op onze nieuwe serie politiek-filosofische boeken en vonden dat die thuishoren in de Tweede Kamer", zegt een woordvoerder. „We hopen dat die nog steeds bij politici in de kast staan."

Alcohol

Zelden sturen Kamerleden geschenken terug: grofweg een op de duizend keer. Bouwmeester deed dat wel, ook met „een megapakket met flessen gedestilleerd". Bouwmeester was woordvoerder alcohol voor haar partij. „Mijn vrienden deden er een beetje lacherig over", vertelt ze. „Maar alles in mij zei: dat klopt niet. Wetenschappelijk onderzoek laat ook zien dat cadeautjes effect hebben op de beslissingen van de ontvanger."

Drank blijkt voor ambassades een geliefd geschenk, blijkt uit de telling. Taiwan is gul met whisky, Rusland geeft graag wodka van het merk Putinka - vernoemd naar president Poetin. Buitenlandwoordvoerder Han ten Broeke (VVD) kreeg in 2017 een fles Putinka. Dat herinnert Ten Broeke zich niet meer, appt hij, maar hij heeft het „zeker niet op prijs gesteld". Hij ijverde toen al jaren voor een Europees verdrag met Oekraïne, tegen de Russische agressie. En bovendien, zegt hij: „Ik haat wodka."

Voor een internationaal optreden kreeg Ten Broeke ooit een geit, die later aan een dorp in Rwanda werd geschonken. Laurens Dassen (Volt) gaf een doos chocola aan de Voedselbank. Minder dan 1 op de 100 cadeaus wordt doorgegeven aan derden.

De vraag is overigens in hoeverre het geschenkenregister een volledig beeld geeft. Caroline van der Plas (BBB) lijkt alles te melden, tot en met pakken stroopwafels („geschatte waarde 10 euro"). Thierry Baudet (FVD) registreert principieel niets. Toch duikt Baudet een keer op in het register; met een chocolade paasei dat hij in 2023 schonk aan toenmalig Kamervoorzitter Vera Bergkamp (D66). „De waarde is onbekend", zo meldt het register.

Kamerleden tijdens Rutte II registreerden meeste cadeaus
Aantal geregistreerde geschenken* voor Tweede Kamerleden per maand, van september 2012 tot december 2025

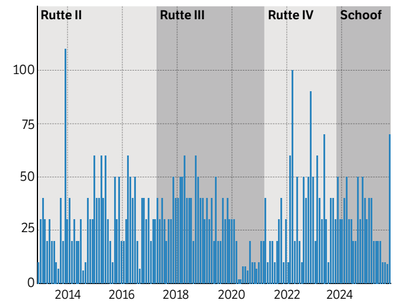

Bijna de helft van alle geschenken is een boek
Geregistreerde geschenken* aan Tweede Kamerleden naar soort, van september 2012 tot december 2025

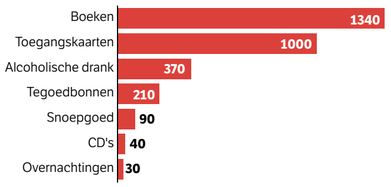

Leden BBB en VVD registreerden afgelopen twee kabinetsperiodes naar verhouding meeste geschenken
Aantal geregistreerde geschenken aan Kamerleden: gemiddeld aantal per partij per zetel in afgelopen twee kabinetten

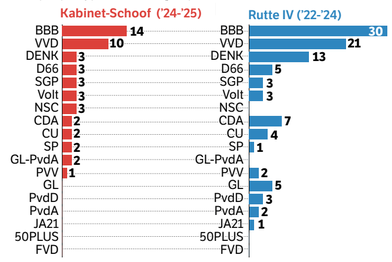

NRC 051225 / EvG / Bron: Tweede Kamer, data verzameld door Bert Hubert / *Cijfers afgerond op tientallen

Advertentie

BijzondereZaken.nl
Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!
Vakanties & Reizen
Europa
Spanje
SPAANSE PARADORES ZOMER 2026 NU BOEKBAAR!
Beleef de luxe Spaanse Paradores kloosters/paleizen/kastelen
www.paradoresreizen.com of bel: 020- 894 3135
Ierland

Consumenten
Duurzaam vergroenen

Vind alle aanbieders op één rij!
BijzondereZaken.nl

Adverteren? Zadkine Media - info@zadkinemedia.nl - Telefoon 010 - 436 91 24

Advertentie

Meer keuze, geweldige smaak

We weten dat te veel suiker voor niemand goed is. Ook weten we dat mensen keuze willen.

Daarom blijven we ons aanbod verder ontwikkelen en investeren we in zoetstofinnovatie.
We blijven ons inzetten om mensen beter in staat te stellen hun suikerinname via onze dranken beter te beheren, door nieuwe laagcalorische en suikervrije drankjes te ontwikkelen en kleinere verpakkingen aan te bieden voor portiecontrole.

Onze etiketten bieden duidelijke voedingsinformatie zodat consumenten geïnformeerde keuzes kunnen maken.

Vandaag bestaat meer dan de helft van onze verkopen in Nederland uit laagcalorische en suikervrije dranken*.

Scan voor meer info

Coca-Cola in Nederland

*Ex-factory data FY 2024

Fanta Orange Zero recipes may vary across Europe, discover more on Fanta.nl
© 2025 The Coca-Cola Company. Coca-Cola, Coca-Cola Zero, Cherry, Sprite Zero, Fanta Orange Zero, the Coca-Cola script logo and the design of the Coca-Cola contour bottle are registered trademarks of The Coca-Cola Company. © 2025 MMJ, "Chaudfontaine" is a registered trademark of MMJ.
Fuze Tea Peach Hibiscus is een frisdrank op basis van gebrokken zwarte thee, 5% perziksap uit concentraat en hibiscusextract, met thee-, perzik- en hibiscusmaak, met suiker en zoetstof. © 2025 DP Beverages. FUZE TEA is a registered trademark of DP Beverages. Koolhydraat-electrolytoplossingen vergroten de opname van water tijdens lichamelijke inspanningen. Vitamine B6 draagt bij tot een normale psychologische functie. Het is aanbevolen er een gevarieerde, evenwichtige voeding en een gezonde levensstijl op na te houden. © 2025 The Coca-Cola Company. POWERADE is een gedeponeerd merk van The Coca-Cola Company.

STAATSBEZOEK

Macron wil Xi overtuigen een grotere rol te spelen bij vredesplan Oekraïne

De Franse president is op staatsbezoek in China. De spanningen tussen Beijing en de Europese Unie lopen ondertussen hoog op.

Floor Bouma
PARIJS

De Franse president Emmanuel Macron en zijn gastheer Xi Jinping worden begroet in de Grote Hal van het Volk in Beijing. FOTO SARAH MEYSSONNIER/REUTERS

De aanhouder wint, zal Emmanuel Macron denken. Op staatsbezoek in China poogt de Franse president zijn Chinese evenknie Xi Jinping deze week opnieuw ertoe te bewegen een grotere rol te spelen bij het bereiken van vrede in Oekraïne. Macron hoopt dat China, als belangrijkste partner van Rusland, druk kan zetten op de Russische president Vladimir Poetin.

Bij een gezamenlijke persconferentie in Beijing zei Macron donderdag langdurig met Xi te hebben gesproken over de „oorlog van Russische agressie in Oekraïne" - waarmee de Franse president duidelijk maakte dat wat hem betreft Rusland de enige boosdoener is. „We moeten alles inzetten om vrede te bereiken, waarbij het internationaal recht gerespecteerd moet worden en stabiliteit op de lange termijn verzekerd", aldus Macron, samen met Xi gezeten voor een rij Chinese en Franse vlaggen. Hij riep de Chinese president op zich „zo snel mogelijk" aan te sluiten bij de oproep om in ieder geval aanvallen op cruciale infrastructuur te staken.

China exporteert veel meer naar de EU dan andersom, en dat gat blijft groeien

Kort daarvoor had Xi in zijn deel van de persconferentie ook gesproken over Oekraïne - zij het een stuk minder uitgebreid en pas aan het einde van zijn toespraak. Hij zei dat China „alle pogingen om vrede te bereiken" steunt en net als Frankrijk streeft naar „een eerlijke, duurzame en bindende vrede". Maar hij kwam hij niet met concrete stappen. Bovendien onderstreepte hij dat China „alle onverantwoordelijke en discriminatoire beschuldigingen met sterke bewoordingen afwijst".

Ook toen Xi vorig jaar op bezoek was in Parijs, poogde Macron hem ertoe te verleiden afstand te nemen van het Rusland van Poetin, en ook toen reageerde de Chinese president koeltjes. Maar helemaal hopeloos zijn de pogingen van de Franse president niet: ook China heeft belang bij een einde aan de oorlog. Zeker nu de export van China naar Rusland is gedaald als gevolg van Europese sancties op Chinese banken die zakendoen met Rusland.

Spanningen met EU

Macron en Xi trekken deze dagen alles uit de kast om te laten zien wat een bijzondere band hun twee landen hebben. Zo krijgt Frankrijk nieuwe reuzepanda's van China omdat „het Franse volk dol is op de grote panda's", in de woorden van Xi - toen de Chinese president dit uitsprak verscheen er een voorzichtige glimlach op Macrons verder strakke gezicht. En Macron mag vrijdag langskomen op de Universiteit van Sichuan, met het doel de uitwisseling van studenten tussen Frankrijk en China te bevorderen.

Macron kwam niet alleen naar China, het land dat hij voor de vierde keer bezoekt sinds hij in 2017 werd verkozen. Zijn vrouw Brigitte Macron en de leiders van 35 bedrijven - van Airbus tot Danone - reisden mee.

Maar naast de kwestie-Oekraïne zijn er meer spanningen tussen de wereldleiders. Zo maakt Frankrijk zich, net als andere Europese landen, zorgen over de onevenwichtige handelsbalans tussen China en Europa: China exporteert veel meer naar de EU dan andersom, en dat gat blijft groeien. Ook is Macron al jaren de luidste pleitbezorger van Europese soevereiniteit: hij wil dat Europa - op alle vlakken: economisch, industrieel, op het gebied van defensie - minder afhankelijk wordt van China en andere machtsblokken.

Opvallend hierbij is dat hij nadrukkelijk niet de deuren naar China wil sluiten - in plaats daarvan moet er een nieuw soort relatie komen, tussen onafhankelijke en gelijkwaardige partners. Vooraf legde het Élysée uit dat Europa kan leren van China. „Na 30 jaar globalisering, waardoor China in hoge mate kon groeien en innoveren, beschikken de Chinezen nu over bijzonder geavanceerde technologieën die ze kunnen delen met hun vertrouwde partners, vooral de Europese", zeiden bronnen tegen BFM TV.

Met die gedachte tekenden de landen deze woensdag twaalf nieuwe contracten voor samenwerkingen op verschillende terreinen - van handel en cultuur tot de bescherming van biodiversiteit. Dit zou goed zijn voor Frankrijk én voor Europa, aldus Macron: „De vandaag ondertekende akkoorden (...) stellen ons in staat de basis voor bilaterale samenwerking te herstellen en bevorderen bovendien een meer constructieve multilaterale dialoog."

RUSLAND

Oekraïense journalist spreekt 'dochter van Poetin' in Parijs

Freyan Bosma
AMSTERDAM

Een verslaggever van de Oekraïense nieuwssite TCN heeft in Parijs een vermeende buitenechtelijke dochter van de Russische president Poetin opgespoord. Het gaat om de 22-jarige 'Luiza Rozova'. Journalisten vermoeden dat haar werkelijke naam Jelizaveta 'Liza' Krivonogich is. Ze lijkt „griezelig veel" op Poetin, schrijft het Russische medium Proekt, dat in 2020 meldde dat haar moeder miljardair werd in de jaren dat zij een relatie met Poetin had.

Afgelopen zomer onthulde een Russische kunstenares reeds dat de jonge vrouw in een galerie in Parijs werkt. Het zou gaan om een kleine zaak in het twintigste arrondissement van de Franse hoofdstad.

Na een vernissage kwam Krivonogich, sluik blond haar, donkere jas aan, naar buiten. Op een regenachtige stoep werd ze aangesproken door de TCN-journalist, zo is te zien op een video. Krivonogich trok haar sjaal over een deel van haar gezicht. Ze werd gevraagd naar de politieke opvattingen van haar vader. „Wat doe ik hier", antwoordde ze. „Steun jij hem?", vroeg de journalist. „Wat doe ik hier", herhaalde de jonge vrouw.

De vermeende dochter van Poetin in Parijs. SCHERMAFBEELDING TCN

'Niet verantwoordelijk'

De journalist hield haar voor dat ze naar Oekraïne zou kunnen reizen, om daar de Russische invasieoorlog te stoppen. „Het spijt me echt dat alles zo loopt", reageerde Krivonogich. „Helaas ben ik niet verantwoordelijk voor deze situatie. Ik ben blij dat je de moed hebt gehad om naar me toe te komen en met me te praten, maar helaas kan ik je op geen enkele manier helpen." Daarna kapte Krivonogich het interview af. „Ik wens je een fijne avond. Tot ziens."

In Frankrijk is al langer discussie over de vermeende dochter van de Russische leider. Na het bekendmaken van Krivonogich' naam, eerder dit jaar, vonden veel Fransen dit nieuws schokkend en kwamen er vragen of de vrouw en haar moeder van 'corrupt geld' in Parijs zouden leven. Maar bovenal laaide de discussie op of kinderen verantwoordelijk gehouden kunnen worden voor de misdaden van hun ouders.

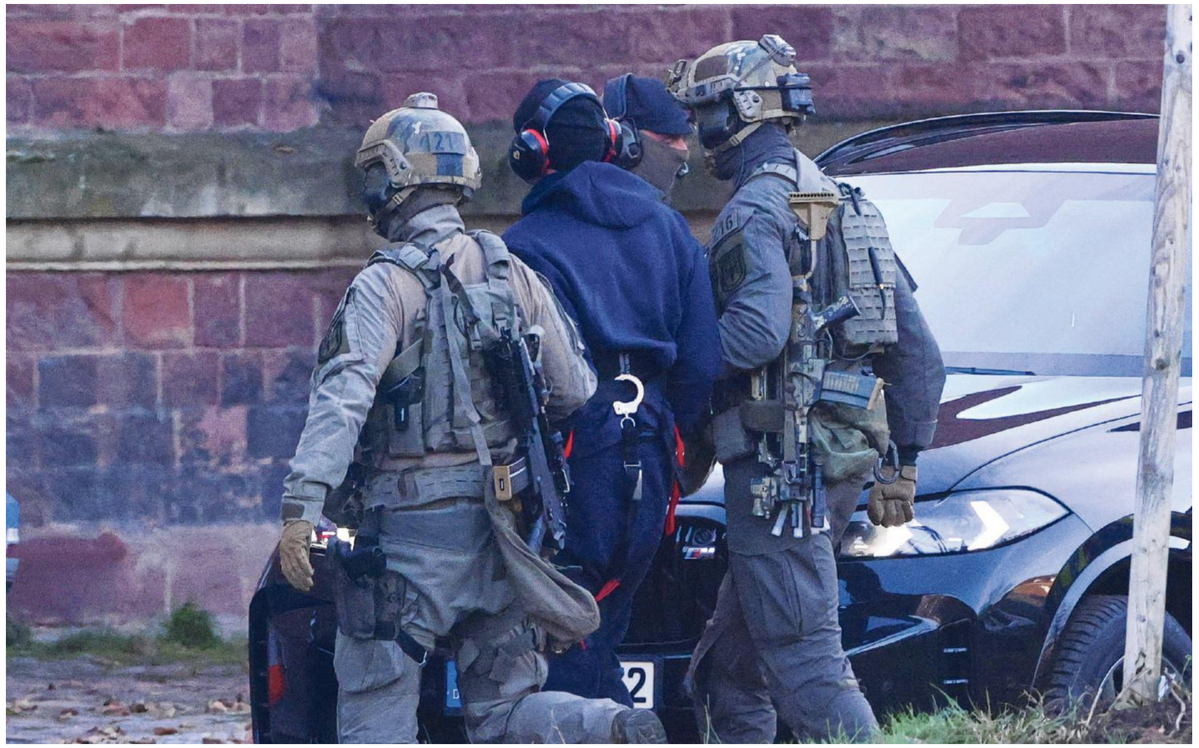

Speciaal agenten escorteren **Serhii K., verdacht van betrokkenheid bij de sabotage** van de Nord Stream-pijplijn naar de rechtbank in het Duitse Karslruhe op 27 november. FOTO THILO SCHMUELGEN/REUTERS

AANSLAG NORD STREAM

Europese landen zijn verdeeld over de Nord Stream-verdachten

De Duitse justitie vroeg hun buurlanden om overlevering van verdachten van de sabotage van de Nord Stream pijpleiding in 2022. Italië werkte mee, maar Polen niet. In dat land wordt het opblazen van de pijpleiding gezien als een legitieme oorlogsdaad.

Mark Duursma en **Nynke van Verschuer**

AMSTERDAM/ BERLIJN

Geflankeerd door twee zwaarbewapende agenten liep Serhi K. vorige week donderdag naar de rechtbank in Karlsruhe. De Oekraïense militair, 46 jaar oud en eerder werkzaam bij veiligheidsdienst SBOe, was zojuist door Italië uitgeleverd aan Duitsland. Daar zal hij worden vervolgd voor het samenzweren om een explosie te veroorzaken, anti-grondwettelijke sabotage en het verwoesten van belangrijke infrastructuur. Hij kan worden veroordeeld tot vijftien jaar celstraf.

K. werd 21 augustus gearresteerd in een bungalowpark nabij de Italiaanse stad Rimini, nadat hij daar met zijn vrouw en twee van zijn kinderen was gearriveerd voor een paar dagen vakantie. Vanwege een Europees aanhoudingsbevel kregen de lokale carabinieri een waarschuwing toen zijn naam in hun systeem opdook, nadat hij zich registreerde bij het bungalowpark. Pogingen van zijn Italiaanse advocaat om K. vrij te krijgen, mislukten. Op 19 november oordeelde de hoogste Italiaanse rechter dat hij kon worden uitgeleverd aan de Duitse autoriteiten.

K. is een van de zeven Oekraïners - van wie er een is overleden aan het front in de Donbas - die volgens de Duitse justitie verantwoordelijk zijn voor het opblazen van de gaspijpleiding Nord Stream op de bodem van de Oostzee op 26 september 2022. Het team zou hebben bestaan uit drie leden van een speciale militaire eenheid en vier ervaren diepzeeduikers. Ze voerden een zeer complexe sabotage-actie uit: vanaf een gehuurd zeiljacht doken ze nabij het Deense eiland Bornholm naar tachtig meter diepte om explosieven op de pijpleiding te plaatsen. Oekraïne ontkent achter de aanslag te zitten, ondanks veel aanwijzingen in die richting.

Duitse samenwerking

De Amerikaanse krant *The Wall Street Journal*, die vorige zomer met onthullingen kwam over de aanslag, berichtte vorige maand over het Duitse onderzoek. Denemarken en Zweden staakten hun onderzoek, formeel om juridische onhaalbaarheid maar waarschijnlijk ook vanwege de politieke gevoeligheid. Steun aan Oekraïne gaat slecht samen met het vervolgen van Oekraïners. Duitsland ging door, met een team dat drie jaar lang dagelijks bijeenkwam op het hoofdkantoor van de landelijke politie in Potsdam.

De aanslag, een half jaar na de grootschalige Russische invasie van Oekraïne, had het beoogde effect. Drie van de vier buizen van de gaspijpleiding van Rusland naar Duitsland werden beschadigd. Nord Stream 1, de pijpleiding die in 2012 werd voltooid, viel stil, Nord Stream 2 uit 2021 kon nooit in gebruik worden genomen.

> Het debat in Duitsland gaat meer over hoe Nord Stream 2 eigenlijk tot stand kon komen

De omstreden pijpleiding, waarvan het Russische staatsbedrijf Gazprom de grootste aandeelhouder is, was een symbool van de Duitse samenwerking met Rusland onder bondskanselier Angela Merkel. Merkel noemde Nord Stream steevast een „zuiver economisch" project. Toenmalig premier Mark Rutte noemde Nord Stream 1 „fantastisch" en „uitstekend". Maar Nord Stream was van meet af aan ook een geopolitiek drukmiddel van Rusland, ook al wilden voorstanders dat niet horen van kritische landen zoals Polen. De buis door de Oostzee verzwakte de positie van Oekraïne als transitland voor Russisch gas. Ook de VS waren tegen het project.

Nu het aankomt op vervolging van de vermeende daders, komen opnieuw tegenstellingen binnen de EU aan het licht. Duitsland zit in een spagaat: enerzijds wil het de daders van een aanslag op 'hun' energievoorziening straffen. Anderzijds wil het zich niet openlijk afkeren van Oekraïne. Bovendien groeit het besef hoe afhankelijk Duitsland zich heeft gemaakt van Rusland, de vele waarschuwingen uit Polen en de Baltische Staten ten spijt.

Poolse weigering

De Europese verdeeldheid over het vervolgen van de Nord Stream-verdachten blijkt uit een rechtszaak in Polen. Een van de duikers, Volodymyr Zjoeravljov (49), werd in september gearresteerd in zijn huis bij Warschau. Duitsland vroeg ook zijn overlevering. Meestal is dat tussen EU-landen een formaliteit, maar hier liep het anders.

De Poolse rechter maakte een andere afweging dan zijn collega in Italië. Duitsland heeft in deze zaak geen jurisdictie, aldus rechter Dariusz Lubowski en bovendien: „Zulke acties van de krijgsmacht en speciale eenheden in oorlogstijd, gericht tegen essentiële infrastructuur van de agressor, zijn geen sabotage maar eerder afleidingsmanoeuvres, die nooit als misdaad kunnen worden beschouwd." Er kwam geen hoger beroep, op 20 oktober ging Zjoeravljov vrijuit.

De Poolse premier Donald Tusk had zich voorafgaand aan de uitspraak al duidelijk uitgelaten op online platform X. Op 7 oktober schreef hij daar: „Het probleem met North (sic) Stream 2 is niet dat die is opgeblazen. Het probleem is dat die ooit is gebouwd." Op hetzelfde platform toonde Tusk zich tevreden over de uitspraak op 17 oktober: „De zaak is gesloten." De Hongaarse minister van Buitenlandse Zaken Péter Szijjártó, fel tegenstander van EU-steun aan Oekraïne, reageerde getergd: „Polen laat een terrorist vrij een viert dat nog ook - dit is waar de Europese rechtsstaat is beland."

> Nord Stream was van meet af aan ook een geopolitiek drukmiddel van Rusland

In Polen wordt de sabotage van Nord Stream gezien als een legitieme oorlogsdaad. Met het opblazen van de pijpleiding is de Russische oorlogskas effectief een inkomstenbron armer. Daarnaast is de kwestie voor Tusk een mogelijkheid om zich tegen Duitsland uit te spreken, en daarmee kritiek van zijn politieke tegenstanders te smoren dat hij te pro-Duits zou zijn. Ambivalentie kleurt de verstandhouding tussen de buurlanden: enerzijds belast de Poolse weigering om Zjoeravljov over te leveren de immer fragiele Pools-Duitse relatie, anderzijds biedt zijn vrijlating Duitsland een elegante uitweg uit een lastig dilemma. Van vervolging kan nu geen sprake meer zijn.

Herstel pijpleiding

De regering van bondskanselier Friedrich Merz houdt zich nadrukkelijk op de vlakte over de zaak. Volgens een woordvoerder mengt de politiek zich nu eenmaal niet in een juridisch proces. Ook onder de vorige regering van toenmalig kanselier Olaf Scholz (SPD) werd koeltjes gereageerd op het nieuws, uit augustus 2024, dat mogelijk zelfs de Oekraïense president Zelensky op de hoogte was van de plannen voor de sabotage. De veelomvattende Duitse steun aan Oekraïne liep gewoon door.

Dat betekent niet dat andere partijen er niet ook een mening over hebben. Na de aanhouding van K. in Italië eiste de radicaal-rechtse Alternative für Deutschland (AfD) dat de Duitse hulp aan Oekraïne gestaakt zou worden. De AfD wil bovendien dat de pijpleidingen worden gerepareerd en in gebruik worden genomen.

In maart kreeg de AfD voor dat standpunt buitenlandse steun: volgens de Russische minister van Buitenlandse Zaken Sergej Lavrov sprak Rusland met de VS over de ingebruikname van Nord Stream. Die gesprekken werden gevoerd in het kader van een vredesplan voor Oekraïne, en Nord Stream werd door Rusland kennelijk als een aantrekkelijke investeringsoptie voor Amerikaanse investeerders gepresenteerd.

Maar ook politieke partijen die fel voorstander zijn van de Duitse steun aan Oekraïne mengen zich in het debat over de Nord Stream-aanslag. De *Frankfurter Allgemeine Sonntagszeitung* (F.A.S.) citeerde afgelopen weekend politici van regeringspartij CDU en oppositiepartij Groenen die erop aandringen dat de Duitse justitie de mogelijkheid van een Russische *false flag*-operatie betrekt in het onderzoek. „Geen mogelijkheid moet te snel uitgesloten worden", meent Bondsdaglid Michael Kellner (Groenen) in het stuk.

In het stuk wordt verwezen naar een onderzoeksrapport van de University of Pennsylvania, waarin wordt geconcludeerd dat het het meest „waarschijnlijk" is dat Rusland en niet Oekraïne achter de sabotage zit. Een van de argumenten in het rapport is dat het extreem moeilijk is om vanaf een zeilboot een dergelijk ingewikkelde onderwateroperatie uit te voeren. Het motief van Rusland (naast dat het mogelijk steun aan Oekraïne zou doen wankelen) zou volgens de F.A.S. kunnen zijn geweest dat het schadeclaims wilde ontlopen: in de maanden na de invasie in Oekraïne werd Russische druk op Duitsland uitgeoefend door de gasleveranties terug te schroeven. Voor die verminderde gasimport hebben Duitse energiebedrijven met succes schadeclaims bij Gazprom ingediend. Een kapotte pijpleiding zou aan zulke processen een einde maken.

Maar het debat in Duitsland gaat meer over hoe Nord Stream 2 eigenlijk tot stand kon komen, dan over hoe de pijpleiding werd opgeblazen. In oktober werd oud-kanselier Gerhard Schröder (SPD) verhoord door een parlementaire commissie in Schwerin, de hoofdstad van de deelstaat Mecklenburg-Vorpommern. Schröder, die bevriend is met de Russische president Vladimir Poetin, legde als kanselier de basis voor het Nord Stream-project. In Schwerin wordt onderzocht hoe groot de invloed van het Russische staatbedrijf Gazprom was op de politiek in de deelstaat. Schröder vindt in ieder geval dat hij niets verkeerd heeft gedaan. Dat hij de energiebetrekkingen tussen Duitsland en Rusland aanhaalde, en zo Duitsland afhankelijk maakte van Russisch gas, vindt hij „nog altijd de absoluut juiste beslissing".

Overzicht van aardgasleveringsroutes

Belangrijke aardgasleveringsroutes vanuit Rusland naar de EU

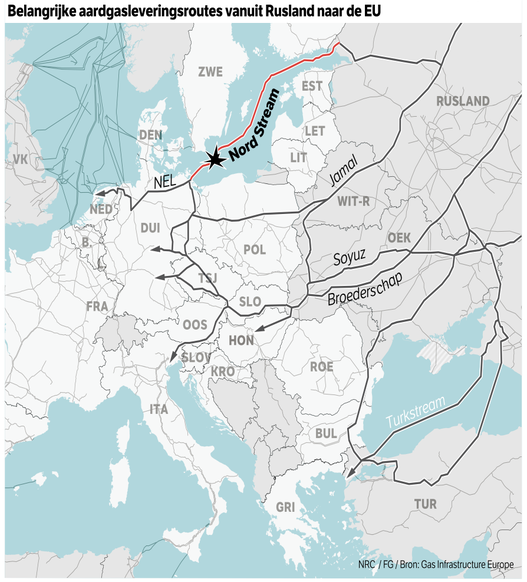

NRC / FG / Bron: Gas Infrastructure Europe

Familieberichten

Overleden

May flights of angels sing thee to thy rest.

Met veel liefde en dierbare herinneringen nemen we afscheid van

Joan van Beek-Walters

☆ Wallingford, Connecticut (U.S.A.), 23 januari 1935
† Valkenswaard, 30 november 2025

weduwe van

Leendert van Beek

Roosendaal: Christiaan van Beek

Claremont: Donald en Judy Chatfield
Littleton: Marian Walters-Anderson
Sarasota: Brayton Walters
Cummaquid: Barbara Llewellyn-Walters

Delft: Marleen van Beek
Amsterdam: Krijn en Mary Rose van Beek-Müller

Achterneven en achternichten
en hun kinderen en kleinkinderen

Correspondentieadres:
Fatimalaan 42, 4702 GR Roosendaal

De uitvaart vindt in besloten kring plaats.

Colofon familieberichten

Opgave van een familiebericht
Een familiebericht kunt u opgeven via nrcadverteren.nl/familieberichten of een e-mail naar familieberichten@nrc.nl

Afdeling familieberichten
Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052 (ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur) of via e-mail: familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden
Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing. Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Blijde berichten
nrcadverteren.nl/familieberichten

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC.

nrcadverteren.nl/familieberichten

Advertentie

nrc webwinkel›

Luxe hotelarrangementen tot -51%

Van Amsterdam tot Arnhem, van de Limburgse heuvels tot de Noordzeekust, ontdek bijzondere plekken in Nederland waar luxe, rust en culinaire verfijning samenkomen. Deze exclusieve hotelarrangementen bieden je precies de juiste combinatie van verwennerij, sfeer en voordeel: ideaal om het jaar mooi af te sluiten of 2026 heerlijk te beginnen.

★★★★

Boutique Hotel Albus, Amsterdam

Exclusieve culinaire 24-uurs ervaring op MICHELIN-niveau

Geniet 24 uur lang van pure verwennerij in Boutique Hotel Albus in hartje Amsterdam, waar eigentijdse luxe en verfijning centraal staan. Laat je van begin tot eind culinair betoveren met onder andere een 5-gangendiner op MICHELIN-niveau bij Restaurant SENSES, compleet met verfijnd wijnarrangement. Een bijzondere en intieme ontsnapping voor twee.

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Kamerupgrade naar Spacious City Suite (o.b.v.b.)
- ✓ 5-Gangendiner in Restaurant SENSES (MICHELIN Gids)
- ✓ Begeleidend 5-gangen wijnarrangement
- ✓ 40% Korting op parkeren bij Prins & Keizer garage

Korting 51%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €439 (€219,50 p.p.p.n.)

★★★★

Heeren van Noortwyck, Noordwijk aan Zee

Verken en beleef het mooie Noordwijk aan Zee

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet met bubbels
- ✓ 4-Gangen keuzediner
- ✓ Kosteloos gebruik van de minibar
- ✓ Koffie- en theefaciliteiten op de kamer
- ✓ Late check-out tot 12:00

Korting 29%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €339 (€84,75 p.p.p.n.)

★★★★

Hotel Villa Ruimzicht, Doetinchem

Ontdek regionale smaken tijdens een MICHELIN-diner

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 1 x Overnachting, incl. Live Cooking ontbijt
- ✓ 6-Gangendiner in Restaurant Lokaal (Groene MICHELIN-ster)
- ✓ Gratis wandel- en fietsroutes
- ✓ Late check-out tot 13:00 (o.b.v.b.)
- ✓ Gratis parkeren

Korting 33%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €289 (€144,50 p.p.p.n)

★★★★

Bilderberg Kasteel Vaalsbroek, Vaals

3-Daags culinair verblijf op historisch landgoed

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Dagelijks 3-gangendiner
- ✓ Gebruik van zwembad & wellness
- ✓ Late check-out tot 13:00
- ✓ Gratis parkeren

Korting 48%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €399 (€99,75 p.p.p.n)

★★★★

Thermae 2000, Valkenburg

3 Dagen ontspannen bovenop de Cauberg in Limburg

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ Onbeperkt gebruik van de wellness
- ✓ Belevenisprogramma & saunaritueel
- ✓ Beautypakket Thermae for Me t.w.v. € 101,85
- ✓ Late check-out tot 13:00 (o.b.v.b.)

Korting 40%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €499 (€124,75 p.p.p.n)

★★★★★

Hotel Haarhuis, Arnhem

Ontdek 5* charme en lokale ingrediënten in Arnhem

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. uitgebreid ontbijt
- ✓ Kamerupgrade naar Superior Room (o.b.v.b.)
- ✓ 4-Gangendiner in LOCALS (MICHELIN gids)
- ✓ Toegang tot City Spa by Haarhuis
- ✓ Late check-out tot 14:00 (o.b.v.b.)

Korting 47%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €349 (€87,25 p.p.p.n)

★★★★

Hotel Bloemendal, Vaals

Bezoek de Aachener Weihnachtsmarkt vanuit kasteel

Compleet arrangement voor 2 personen

- ✓ 2 x Overnachting, incl. ontbijtbuffet
- ✓ 4-Gangendiner in Restaurant Clermont (Gault&Millau)
- ✓ Welkomstdrankje & fles cava op de kamer
- ✓ Early check-in & late check-out
- ✓ Gebruik van zwembad en wellness

Korting 39%

Totaalprijs voor 2 personen vanaf €449 (€112,25 p.p.p.n.)

Alle getoonde prijzen zijn exclusief €24,95 boekingskosten

Boek nu › nrcwebwinkel.nl/overnachtingen

Of bel met +31 85 888 0825 ma - vr 8.00 - 18.00 u.

ENERGIE

EU vanaf 2027 van Russische gas af, voor Hongarije wordt dat moeilijk

Het Europarlement en lidstaten zijn het eens over stop op gasimport uit Rusland, nog altijd 13 procent van de EU-import.

Laura Bergshoef en **Fokke Gerritsma**

AMSTERDAM

De Eustream gasinstallatie in Slowakije. Hier kwam via Oekraïne Russisch gas binnen, totdat Oekraïne dit vanwege de oorlog stopte. FOTO ROBERT NEMETI/GETTY

Hoelang blijven we als Europa nog energie kopen uit Rusland? Het antwoord op die vraag - die al speelt sinds de Russische inval van Oekraïne in februari 2022 - werd in de nacht van dinsdag op woensdag duidelijk. Het Europarlement en de EU-lidstaten bereikten toen een akkoord waarin staat dat Europa per 1 januari 2027 stopt met de import van vloeibaar aardgas (lng) uit Rusland. Voor pijplijngas wordt dat 30 september van datzelfde jaar. Al per 1 januari 2026 mogen bedrijven geen nieuwe gascontracten meer afsluiten. Anders dreigen er boetes. Dit is een (iets) strenger plan dan het voorstel waar de Europese Commissie in mei mee kwam. Toen was het idee dat er tegen het eind van 2027 een verbod kwam op Russisch gas. Europa moet ook af van Russische olie, uiterlijk eind 2027. Daarvoor zal „begin volgend jaar een wetsvoorstel worden ingediend", aldus het akkoord.

„Dit historische besluit maakt een einde aan de afhankelijkheid van de EU van een onbetrouwbare leverancier, die herhaaldelijk de Europese energiemarkten heeft gedestabiliseerd en de leveringszekerheid in gevaar heeft gebracht", aldus een persbericht van de Commissie. Commissievoorzitter Ursula von der Leyen wijst er hierin op dat door Poetins oorlogskas minder te vullen, „we solidair zijn met Oekraïne en richten we ons op nieuwe energiepartnerschappen en kansen voor de sector".

15 miljard euro aan Russisch gas

De import van Russische energie door Europa daalt al jaren, maar is nog niet volledig nul. Het besluit van dinsdagavond leidde tot enthousiaste reacties in Brussel, maar ook tot vragen. Zoals: hoeveel energie stroomt er momenteel nog van Rusland naar de Europese lidstaten? Wie zijn de grote afnemers? En hoe makkelijk of moeilijk is het voor hen om vaarwel te zeggen tegen Rusland?

Al sinds Poetin in de zomer van 2022 de gaskraan naar Europa grotendeels dichtdraaide en de energieprijzen plots voor veel huishoudens met honderden euro's per maand omhoogschoten, probeert Europa minder afhankelijk te worden van Russische energie. Het geld dat de export van fossiele brandstoffen Rusland oplevert, kan bovendien door president Poetin gebruikt worden om de oorlog tegen Oekraïne te financieren.

„Hoewel de olie-import in 2025 is gedaald tot onder de 3 procent, vertegenwoordigt Russisch gas naar schatting nog steeds 13 procent van de EU-import in 2025, met een jaarlijkse waarde van meer dan 15 miljard euro", schreef de Europese Raad dit jaar.

In oktober, toen lidstaten stemden over het voorstel van de Europese Commissie om tegen het eind van 2027 te stoppen met import van Russisch gas, waren twee landen tegen, Hongarije en Slowakije. „Dat is logisch als je kijkt naar de infrastructuur", zegt Martien Visser, emeritus-lector energietransitie aan de Hanzehogeschool Groningen. „Die twee landen liggen niet aan zee, dus hebben geen havens om lng en olie aan te voeren. Aardgas kregen ze via Oekraïne en sinds begin dit jaar via Turkije. Gas kan ook vanuit Duitsland en Tsjechië worden aangevoerd. Voor olie zijn ze echter sterk afhankelijk van een oliepijpleiding die vanuit Rusland wordt gevoed." Dat gaat via de Droezjba (vriendschap)-leiding. „Het idee is dat die landen straks olie krijgen via zee en via een leiding die vanuit Noord-oost-Italië en Oostenrijk naar Beieren gaat. Vanuit daar moet het dan via aftakkende leidingen naar Hongarije en Slowakije." Dat is althans het plan.

Hongarije en Slowakije nog erg afhankelijk van Rusland

Jaarlijkse aardgasexport uit Rusland per bestemming,
in miljarden kubieke foot per dag

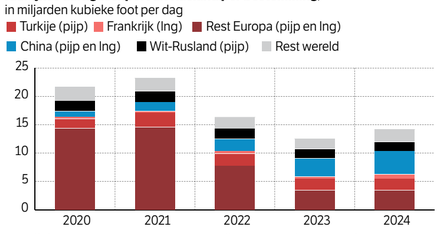

Topvijf importerende landen wereldwijd van Russische fossiele brandstof,
in miljarden euro's (cijfers augustus 2025)

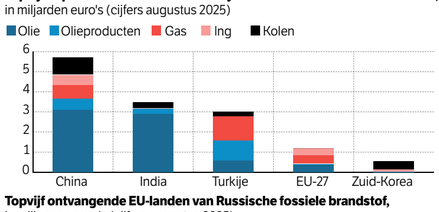

Topvijf ontvangende EU-landen van Russische fossiele brandstof,
in miljoenen euro's (cijfers augustus 2025)

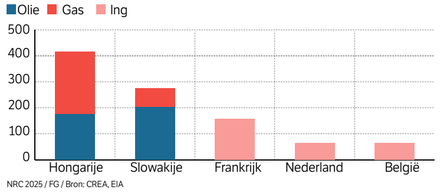

NRC 2025 / FG / Bron: CREA, EIA

Vooral VS en Noorwegen zijn belangrijke gasbronnen geworden

Scheepvaartroutes kun je weliswaar relatief makkelijk verleggen, maar pijpleidingen bouw je niet zomaar. „Dat duurt jaren." Slowakije en Hongarije hebben nog steeds een sterke band met Rusland en bemoeilijken de Europese plannen om import van Russische energie af te bouwen.

In onderste grafiek is te zien dat ook Nederland nog Russische fossiele brandstoffen importeert. „Nederland is een doorvoerland", zegt Visser. Dat gebeurt vooral veel via Rotterdam. „In de Nederlandse havens komt twee keer zoveel gas binnen als we gebruiken." Maar echt veel komt er niet meer binnen uit Rusland, blijkt uit de laatste CBS-cijfers: van de totale hoeveelheid lng die Nederland afgelopen oktober importeerde, kwam iets minder dan 10 procent uit Rusland.

Meer uit de VS

Sinds 2022 richt de EU zich op andere leveranciers ter vervanging van Rusland. En Europa wil zijn aanvoer diversifiëren, om niet te afhankelijk te zijn van één land.

Vooral de Verenigde Staten en Noorwegen zijn belangrijke gasbronnen geworden. In 2024 leverde Noorwegen bijna 30 procent van alle Europese gasimport. De VS iets minder dan 20 procent. „We kunnen best wat meer uit de VS kopen om het gat dat Rusland achterlaat te dichten", zegt Visser. Maar als de VS een grotere rol gaan spelen, wordt Europa toch weer afhankelijker van een land met nogal grillig beleid. Theoretisch gezien is het zeker mogelijk om Rusland te vervangen, al zou het voor Slowakije en Hongarije pijnlijk zijn. Wat de veranderingen zullen betekenen voor de energieprijzen, is nog onzeker.

Raken de Europese sancties Rusland, in andere woorden: hebben de sancties het gewenste effect? Rusland heeft in India en China grote markten gevonden voor zijn olie en gas. „Maar die landen weten dat Rusland straks niet meer naar Europa kan, dus die hebben een goede onderhandelingspositie", zegt Visser. „Het kan goed zijn dat Rusland zijn energie tegen lagere prijzen moet verkopen. De sancties hebben zeker zin. Bovendien is president Trump druk bezig om India en China weg te bewegen van Rusland."

Containers met chipmachines van ASML. Het Veldhovense bedrijf maakt 's werelds meest geavanceerde apparaten voor chipproductie. FOTO ROB ENGELAAR / ANP

TECHINVESTERING

VS steken 150 miljoen in alternatieve lichtbron voor chipmachines

Met de geavanceerde lichtbron hoopt start-up xLight de meest geavanceerde machines van ASML efficiënter te laten werken.

Marc Hijink
AMSTERDAM

De Amerikaanse overheid investeert 150 miljoen dollar in xLight, een start-up die een alternatieve lichtbron ontwikkelt voor EUV-chipmachines zoals ASML die bouwt.

Met deze technologie willen de VS weer vooroplopen in de nieuwe generatie lithografiemachines, schreef onderzoeksinstituut NIST eerder deze week op zijn website. De investering valt onder de Chips and Science Act, een subsidieprogramma van ruim 50 miljard dollar dat de vorige Amerikaanse regering heeft opgetuigd.

Handelsminister Howard Lutnick is hoopvol over de kans van slagen: „Amerika heeft de koppositie in geavanceerde technologie te lang aan anderen overgelaten. Onder president Trump is die tijd voorbij", reageert hij op de NIST-site. Trump wilde het subsidieprogramma afschaffen, maar lijkt op die beslissing te zijn teruggekomen.

Lithografiesystemen zijn complexe kopieerapparaten die op grote schaal chips produceren. Marktleider ASML gebruikt voor zijn meest geavanceerde machines extreem ultraviolet licht (EUV). Dat wordt gegenereerd door met een laserstraal 50.000 keer per seconde een druppeltje tin eerst plat te slaan en vervolgens te laten exploderen. Het is een ingewikkeld proces dat veel stroom kost.

Dat kan zuiniger, denkt xLight. De alternatieve lichtbron is een vrije elektronenlaser of FEL. Het is een deeltjesversneller, een lang buizenstelsel waarin elektronen met magneten worden beïnvloed en zo genoeg licht creëren voor wel tien of twintig lithografiemachines tegelijk. Dat zou voordeliger zijn en minder energie verbruiken dan de lichtbron die ASML gebruikt - voor elke machine één.

Zwaar rekenwerk

EUV-licht heeft een golflengte van 13,5 nanometer (miljoenste millimeter) en kan fijnere lijntjes 'tekenen' dan de wat oudere diep-ultraviolettechniek. Daardoor passen meer transistors op een vierkante centimeter, en worden chips krachtiger en efficiënter. Dat is belangrijk voor het zware rekenwerk dat komt kijken bij AI-modellen.

De VS, bakermat van de chipindustrie, verloren in de jaren negentig de concurrentieslag in lithografiesystemen van Japan en Nederland. ASML nam de laatste Amerikaanse speler, SVG, in 2001 over.

Nu is Amerika voor de productie van AI-chips aangewezen op chipfabrieken van het Taiwanese TSMC en Nederlandse lithografiesystemen. Die afhankelijkheid willen de VS verminderen door zelf weer hoogwaardige techniek te gaan ontwikkelen. Het kostte ASML, vooralsnog de enige fabrikant van EUV-machines, ruim vijftien jaar om de systemen te industrialiseren en betrouwbaar genoeg te krijgen voor commerciële chipproductie. De lichtbron was daarbij altijd het grootste struikelblok: die leverde te weinig vermogen en was niet betrouwbaar genoeg om 24 uur per dag in een chipfabriek te functioneren.

ASML's lichtbron is afkomstig van Cymer, een bedrijf uit San Diego. In 2013 nam ASML Cymer over. In die tijd onderzocht ASML ook de FEL-techniek, als reserveplan voor het geval de tindruppeltjes niet zouden werken. Technisch directeur Martin van den Brink trok in 2015 de stekker uit dat onderzoek, zodra hij zeker was

> Eén HighNA-machine van ASML kost 400 miljoen euro

dat EUV ging slagen. Het duurde daarna nog tot 2019 voordat Samsung en TSMC met de massaproductie van chips met EUV begonnen. Ook de Chinese firma SMIC bestelde zo'n machine, maar exportbeperkingen stonden levering in de weg.

Een elektronenversneller zoals xLight die bouwt, heeft de omvang van ongeveer een voetbalveld. Daarvoor moet een aparte 'lichtfabriek' worden gebouwd, naast de reguliere chipfabriek. Het plan is met twee deeltjesversnellers naast elkaar te werken, zodat het systeem te onderhouden is zonder de chipproductie te stoppen.

Een eerste prototype moet in 2028 gereed zijn voor gebruik, bij onderzoeksinstituut Albany Nanotech in de staat New York. Daar komt ook een exemplaar van ASML's meest recente EUV-systeem te staan, de zogeheten HighNA-machine. Eén zo'n apparaat kost 400 miljoen euro.

Kosteneffectief

„De huidige lichttechnologie heeft zijn limiet bereikt", vertelde Nicholas Kelez aan nieuwssite Axios. Maar in een eerder gesprek met *NRC* gaf ASML's onderzoeksdirecteur Jos Benschop aan dat hij verwacht dat de lichtbron met de tindruppeltjes het meest kosteneffectief blijft om EUV-licht te genereren. Het kan nog efficiënter, door de frequentie van de laserklappen op te voeren naar 60.000 keer per seconde en de tindruppels niet alleen plat te slaan, maar ook te verpulveren.

Een belangrijke pleitbezorger van xLight is Pat Gelsinger, de voormalige topman van chipmaker Intel. Hij moest eind vorig jaar weg bij het Amerikaanse bedrijf, nadat de door hem beloofde inhaalslag was uitgebleven. Intel verloor terrein ten opzichte van de Aziatische concurrenten TSMC en Samsung, omdat het langer wachtte met de inzet van EUV-machines. Hoewel Intel een belangrijke rol speelde bij de eerste EUV-prototypes, vond het de overstap te risicovol.

Onder Gelsinger rekende Intel op miljardensubsidies om extra fabrieken te bouwen, maar klanten bleven uit en veel uitbreidingen zijn gepauzeerd. Om te voorkomen dat Intel zou omvallen, nam de Amerikaanse overheid na Gelsingers vertrek een aandeel van 10 procent in de chipmaker, voor 8,9 miljard dollar (8,2 miljard euro). Zo hoopt Trump te voorkomen dat Amerika straks geen nationale chipfabrikant heeft die geavanceerde chips kan produceren.

Amerika wil zelf ook alle gereedschappen voor chipproductie kunnen maken. Lithografie is daarbij het belangrijkste, maar ook meest gecompliceerde element. Maar met alleen een lichtbron bouw je geen lithografiesysteem; EUV-machines hebben speciale spiegels en nauwkeurig bewegende delen die met nanometerprecisie werken.

De Amerikaanse start-up Substrate legt de lat nog hoger dan xLight: het ontwikkelt een lichtbron met röntgenstralen en denkt zowel lithografiemachines als eigen chipfabrieken te gaan bouwen. Voor 2028 zouden die moeten draaien. Substrates ambities zijn ongeloofwaardig; zelfs marktleider TSMC doet jaren over bouwen en opstarten van een nieuwe fabriek, ook als die gebruikmaakt van gangbare techniek. Toch steekt het Founders Fund van serie-ondernemer Peter Thiel 100 miljoen dollar in de start-up.

STAALINDUSTRIE

Verduurzaming Tata vergt mogelijk extra miljoenen aan subsidies

De Nederlandse staat stopt veel geld in de verduurzaming van Tata Steel. Maar daar komt mogelijk nog meer bij, aan subsidies voor andere noodzakelijke investeringen, zoals een ondergronds opslagproject voor CO_2 in de Noordzee.

Laura Wismans
AMSTERDAM

Er gaat al 2 miljard euro direct naar Tata Steel, vanwege de verduurzaming van het concern. Maar wellicht committeert de Nederlandse staat zich nog aan een groot bedrag aan bijkomende subsidies. Het gaat onder meer om subsidies om een biomethaanmarkt van de grond te krijgen, subsidies voor een CO_2-opslagproject en tegemoetkomingen voor stijgende netwerkkosten, zaken waar het slagen van de verduurzamingsplannen van de staalfabriek van afhangen.

Het kan tot 2040 jaarlijks om honderden miljoenen extra kosten gaan, aldus onderzoekers van Stichting Onderzoek Multinationale Ondernemingen (SOMO) in economenvakblad ESB. De staat zou hier, ook zonder nadere afspraken met Tata Steel, waarschijnlijk kosten voor maken maar in de betreffende ontwikkelingen speelt het bedrijf een belangrijke rol.

In aanloop naar definitieve maatwerkafspraken tekenden Tata Steel en demissionair minister Sophie Hermans (Klimaat en Groene Groei, VVD) in september een intentieverklaring. Daarin is opgetekend dat de staat eenmalig maximaal 2 miljard euro aan subsidies zal vrijmaken voor verduurzaming van Tata Steel. De helft van de bestaande vervuilende installaties zal worden vervangen door een duurzaam productieproces. Tata Steel zelf zou 2 tot 4,5 miljard euro bijdragen.

In de intentieverklaring komen ook enkele gerelateerde projecten en ontwikkelingen aan bod. Het gaat onder meer om Aramis, een nog te ontwikkelen ondergronds opslagproject voor CO_2 in de Noordzee waar Tata Steel een grote gebruiker van zou worden. Ook leunen de verduurzamingsplannen van de staalfabriek op een overstap naar biomethaan, maar in Nederland en Europa is de markt voor deze brandstof nog amper ontwikkeld. In de intentieverklaring staan verder enkele opzeggingsgronden.

> Ministerie laat weten niet op de berekeningen van SOMO in te kunnen gaan

Tata Steel in IJmuiden. FOTO ROBIN VAN LONKHUIJSEN/ANP

Tata Steel kan bijvoorbeeld nog onder de intentieverklaring uit als de kosten voor gebruik van het elektriciteitsnet te veel stijgen.

De staat verbindt zich via de intentieverklaring officieel niet aan de genoemde projecten en ontwikkelingen. Wel wordt genoemd dat de staat zich „redelijkerwijs zal inspannen" om deze zaken van de grond te krijgen.

Biomethaan

In hoeverre alle afspraken uit de intentieverklaring ook in de definitieve maatwerkafspraken terechtkomen is nog ongewis, die zullen waarschijnlijk pas in september 2026 gemaakt worden, onder een nieuwe minister.

Vooral het ontwikkelen van een markt voor biomethaan vraagt vermoedelijk veel inspanning van de staat, schrijven de onderzoekers van SOMO. Om deze markt van de grond te krijgen mag de prijs van biomethaan niet veel hoger zijn dan die van aardgas. Zolang de volumes laag zijn is dat nog niet het geval, en zal de staat moeten bijspringen. SOMO schat deze kosten voor 2032 tot 2040 op 195 tot 330 miljoen euro per jaar.

Eventuele compensatie van gestegen netwerkkosten schat SOMO op 60 tot 87 miljoen euro tussen 2027 en 2040 en om CO_2-opslagproject Aramis van de grond te krijgen zou zo'n 34 miljoen euro per jaar nodig zijn. In totaal komt SOMO voor de benodigde 'randvoorwaarden' op jaarlijkse kosten van 375 tot 580 miljoen euro. Hieronder scharen ze overigens ook 61 tot 88 miljoen euro voor windenergie op zee, waarvoor op dit moment juist een gebrek aan industriële afnemers een probleem is.

„Een andere mogelijk grote kostenpost hebben we niet meegenomen, namelijk de verwerking van staalslakken", zegt onderzoeker Boris Schellekens van SOMO. „De kosten hiervan zijn voor ons niet in te schatten omdat hierover geen openbare gegevens beschikbaar zijn. Wel is duidelijk dat de regelgeving over verwerking van staalslakken steeds strenger wordt, en aangezien het om grote volumes gaat zullen de kosten niet gering zijn."

Voor Tata Steel is het belangrijk om te kunnen concurreren in een gelijk internationaal speelveld, zegt het bedrijf in een reactie. De hoge kosten voor gebruik van het elektriciteitsnet in Nederland en regels rond de verwerking van staalslakken zijn in dit kader belangrijke onderwerpen van gesprek.

De staalfabriek zegt verder verantwoordelijkheid te nemen voor projecten op eigen terrein, maar niet te gaan over infrastructuur daarbuiten, zoals een opslaglocatie voor CO_2, en dat het bekend is dat voor nieuwe technologieën in de energietransitie de overheid nu eenmaal een belangrijke rol heeft. Beleidsinspanningen om een markt voor biomethaan op gang te krijgen kunnen wat Tata Steel betreft ook Europabreed gedaan worden.

Het ministerie laat weten niet op de berekeningen van SOMO in te kunnen gaan, omdat het bedrijfsgevoelige informatie betreft. Het ministerie benadrukt dat de opzeggronden die voor de intentieverklaring geformuleerd zijn niet gelden voor de uiteindelijke maatwerkafspraken, die bindend zijn. Het vraagstuk rond de netwerkkosten staat al nadrukkelijk op de politieke agenda, los van dit maatwerktraject.

IVC EVIDENSIA

Opnieuw ingreep bij dierenartsketen

Arjen Radder, voormalig Philips-bestuurder, geeft vanaf nu leiding aan ruim driehonderd Nederlandse klinieken van IVC Evidensia.

Stefan Vermeulen en **Jos Verlaan**

AMSTERDAM

Een **pand van Evidensia** in Utrecht. Het bedrijf kwam dit jaar in opspraak na onthullingen van *NRC*. FOTO BRAM PETRAEUS

Dierenartsketen IVC Evidensia vervangt na een halfjaar opnieuw de leiding van de Nederlandse klinieken. De pas in juni aangetreden topman Marc Prette is alweer vertrokken, evenals de nieuwe directeur personeelszaken die afgelopen voorjaar aantrad. Dat bevestigt het bedrijf na vragen van *NRC*.

De ervaren bestuurder Arjen Radder, in het verleden topman van zorgorganisatie Bergman Clinics en bestuurder bij Philips, is aangetreden als nieuwe directeur van Evidensia Nederland.

Met zijn aanstelling trekt het Brits-Zweedse bedrijf - met hoofdkantoor in het Engelse Bristol - de touwtjes strakker aan. Radder zat al in het uitvoerend comité van moederbedrijf IVC Evidensia en geeft sinds september leiding aan de Centraal-Europese tak van Evidensia, waar ook de dierenklinieken in Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland onder vallen.

Met ruim driehonderd locaties en drieduizend werknemers is Evidensia de grootste dierenartsketen van Nederland. Het bedrijf groeide de afgelopen jaren hard, met name door overnames van bestaande dierenartspraktijken.

„De directiewisseling is in goed overleg tot stand gekomen", schrijft een woordvoerder van Evidensia. Marc Prette bevestigt dat hij per 1 november bij Evidensia is vertrokken, maar heeft „geen behoefte daar vragen over te beantwoorden". Het vertrokken hoofd personeelszaken reageerde niet op een contactverzoek van *NRC*.

Evidensia kwam eerder dit jaar in opspraak na onthullingen door *NRC*. Zo kregen dierenartsen in strijd met ethische regels een bonus aangeboden voor doorverwijzen voor een duurdere behandeling en werden ze onder druk gezet om een hogere omzet te behalen. Uit onvrede met het beleid van de commerciële keten vertrokken honderden medewerkers, waardoor Evidensia zich gedwongen zag 24 locaties te sluiten. Ook bleek Evidensia zijn eigen werknemers jarenlang financieel te hebben benadeeld door te veel pensioenpremie op hun loon in te houden.

Ingrijpende veranderingen

In reactie hierop kondigde Evidensia in mei „ingrijpende veranderingen" in het management aan. Het bedrijf zei afgelopen zomer „onder leiding van ons nieuwe senior managementteam" hard te werken aan het rechtzetten van de kwestie met de pensioenpremies. Waarom de twee nieuwe bestuurders nu alweer aan de kant zijn gezet, wil Evidensia niet toelichten.

Het rechtzetten van de pensioenkwestie bevindt zich volgens het bedrijf in een afrondende fase. Met hulp van adviesbureau PwC en advocatenkantoor Stibbe brengt Evidensia in kaart welke (oud-)medewerkers recht hebben op compensatie.

In een filmpje dat verspreid is onder Evidensia-medewerkers, gezien door *NRC*, kondigt Radder aan dat hij „heel gemotiveerd" is om bij het Nederlandse dochterbedrijf aan de slag te gaan. „Uiteindelijk gaat het er in onze klinieken, ziekenhuizen en crematoria om dat we elke dag kwaliteit leveren. We moeten ervoor zorgen dat er tevreden klanten zijn", zegt Radder. „In mijn rol als ceo voor Nederland ga ik al mijn energie erop richten om dat te ondersteunen."

Advertentie

nrc webwinkel ›

Ontdek de mooiste aanbiedingen

BLOMUS
Make-up spiegel

Adviesprijs ~~149,-~~ 109,-

› Perfect licht en 5x vergroting voor foutloos opmaken
› Altijd de juiste hoek door de 360° draaibare spiegel
› Oplaadbaar en geschikt voor de badkamer

AENO
Waterflosser

Adviesprijs ~~79,95~~ 59,-

› Laat je mond fris aanvoelen, net als na de tandarts
› Verwijdert tandplak tot diep tussen je tanden
› Instelbare druk voor gevoelige en normale tanden

Bekijk alle aanbiedingen online › nrcwebwinkel.nl/cadeaus

ECONOMIE EN RECHT

Deze rubriek belicht wekelijks rechterlijke uitspraken met economische gevolgen voor mensen of bedrijven

Het illegale transformatorhuisje

Energiebedrijven hebben duizenden transformatorhuisjes nodig en weten heel goed hoe je een vergunning ervoor regelt. Dan is het nogal slordig als er wel ooit afspraken zijn gemaakt met een grondeigenaar, maar officieel niets vastgelegd blijkt.

Door **Linus Hesselink** Illustratie **Marike Knaapen**

DE ZAAK

In 2009 zette energiebedrijf Nuon in het Friese Oosterwolde een transformatorhuisje op grond van bouwbedrijf BAM. Dit transformatorstation geeft inmiddels elektriciteit door aan ruim vijftig woningen van een nieuwbouwwijk. In 2022 kwam de grond in handen van een projectontwikkelaar, die er nog negen woningen op wilde bouwen. De gemeente weigerde de omgevingsvergunning omdat het trafostation in een achtertuin zou komen te staan. Verplaatsen van het station zou een oplossing bieden, „maar ook het inkrimpen van de achtertuin is een mogelijke denkrichting".

De projectontwikkelaar vroeg netbeheerder Liander, opvolger van Nuon, het transformatorhuisje te verwijderen. Die weigerde; verplaatsing zou minstens 250.000 euro kosten. Daarop spande de projectontwikkelaar een kort geding aan. De rechtbank in Leeuwarden besliste dat Liander het transformatorhuisje niet hoefde te verplaatsen, vooral vanwege de 'leveringszekerheid' van de elektriciteit.

De projectontwikkelaar ging in hoger beroep en stelde dat Liander helemaal geen recht had om op zijn grond een trafostation te hebben. Maar Liander beriep zich op een recht van opstal; dat is het recht om iets op de grond van een ander te plaatsen, ongeacht wie de eigenaar ervan is. BAM en Nuon hadden namelijk in 2008 afgesproken dat Nuon dat recht zou krijgen. Ze hadden ook overlegd over een concept-akte. Van de benodigde notariële akte en inschrijving in het Kadaster was het weliswaar nooit gekomen, maar door verjaring was het recht van opstal volgens Liander alsnog ontstaan.

Voor het geval de rechter het recht van opstal niet zou erkennen, had Liander nog het argument dat het een persoonlijk gebruiksrecht had gekregen, omdat de vorige eigenaar van de grond het transformatorhuis in ieder geval jarenlang had gedoogd.

DE UITSPRAAK

toegewezen

Het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden wijst erop dat je door verjaring een recht van opstal kunt verkrijgen als je tien jaar lang te goeder trouw jezelf „als rechthebbende beschouwt en ook redelijkerwijze als zodanig mocht beschouwen". Daarvan was hier geen sprake, want er was geen ondertekende en ingeschreven akte. Wat betreft Lianders beroep op een gebruiksrecht: ook jarenlang gedogen leidt nog niet tot een gebruiksrecht. En als de vorige eigenaar een gebruiksrecht zou hebben gegeven, geldt dat nog niet voor de huidige eigenaar.

Tegen deze achtergrond weegt het gerechtshof de belangen af, en mede omdat Liander „het ontbreken van haar recht of bevoegdheid op zijn beloop heeft gelaten", concludeert het hof dat het transformatorhuis moet worden verwijderd, binnen anderhalf jaar.

HET COMMENTAAR

Volgens de advocaat van de projectontwikkelaar, Dirk-Jan Westra (Rothuizen Geense Advocaten), vond zijn cliënt het op zichzelf niet erg dat er op het terrein een transformatorhuis stond. „Het werd pas een probleem toen de gemeente om die reden de omgevingsvergunning weigerde." Zijn cliënt had liever een kortere ontruimingstijd gezien, namelijk tien maanden, maar de rechter gaf Liander anderhalf jaar de tijd. „Misschien ook vanwege de onderbezetting van het bedrijf", dat onlangs net als andere netbeheerders de kritiek kreeg van de Autoriteit Consument & Markt dat het te weinig maatregelen neemt tegen netcongestie.

Liander wil over deze zaak niets zeggen, omdat het cassatie bij de Hoge Raad overweegt (en misschien ook nog een 'bodemprocedure', na dit kort geding). Westra ziet cassatie met vertrouwen tegemoet, want „de Hoge Raad kijkt of het recht goed is toegepast, maar weegt geen belangen af".

Ook Björn Hoops, hoogleraar privaatrecht en duurzaamheid aan de Rijksuniversiteit Groningen, vindt dat het arrest juridisch goed in elkaar zit. Heel anders dan hoe de plek van het transformatorhuisje juridisch geregeld is. „Dat was een ramp. Hoe kun je zoiets laten gebeuren, als professioneel bedrijf? Er is allerlei overleg geweest, waarom is het recht van opstal dan niet gevestigd?" In zo'n geval kun je soms nog wel door verjaring het recht van opstal verkrijgen, zegt Hoops, maar daarvoor geldt onder andere een termijn van twintig jaar - en die was hier nog niet verlopen.

Energie- en bouwrechtadvocaat Marco de Boer (VBTM Advocaten, niet betrokken bij de zaak): „De procedure om het recht van opstal te regelen is helder en binnen het bedrijf bekend. Maar ik maak wel vaker mee dat de verschillende afdelingen van de netbeheerder langs elkaar heen werken, ze communiceren nauwelijks." Op basis van de Omgevingswet had de netbeheerder een procedure kunnen starten om de eigenaar te verplichten het transformatorhuisje te gedogen - „zelfs dát is in deze zaak niet gebeurd."

Conflicten als deze, over de plek van een bestaand transformatorhuis, „zijn op de vingers van één hand te tellen", zegt de voorlichter van Liander, Ceriel Thissen.

Bij de bouw van niéuwe huisjes komen veel meer problemen voor. Tot 2050 moeten er 50.000 transformatorhuisjes bij komen, een verdubbeling van het huidige aantal. Omwonenden verzetten zich geregeld, maar zo'n transformatorhuisje kan niet ónder de grond, zegt de voorlichter: dat is te duur, je hebt last van grondwater en het onderhoud wordt te moeilijk.

Uitspraak: Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden, 28 oktober 2025; ECLI:NL:GHARL:2025:6921

Fifa-voorzitter Infantino (rechts) in augustus met president Trump van de VS, dat komend jaar een van de drie WK-gastlanden is. EPA/ANNABELLE GORDON / POOL

WK VOETBAL

FIFA paait Trump met ‘vredesprijs’

De loting voor het WK Voetbal 2026 wordt deze vrijdag opgeluisterd met de uitreiking van de eerste FIFA Peace Prize. Na het mislopen van de Nobelprijs voor de Vrede, geldt de Amerikaanse president Trump als de voornaamste kanshebber.

Merijn de Waal
AMSTERDAM

Donald Trump hoeft er in ieder geval niet helemaal voor naar Oslo. Vijf dagen voordat op 10 december in de Noorse hoofdstad de Nobelprijs voor de Vrede wordt uitgereikt - waar hij al jaren naar hengelt, maar die dit jaar naar de Venezolaanse oppositieleidster María Corina Machado ging - maakt de Amerikaanse president deze vrijdag alsnog kans op een vredesprijs.

Of er net zo’n massief gouden medaille bij hoort als die van Alfred Nobel, is nog onduidelijk, maar de wereldvoetbalbond zal vrijdag in New York voor het eerst haar ‘FIFA Peace Prize - Football Unites the World’ uitreiken. Veel wijst erop dat Trump de gelukkige zal zijn.

De toekenning vindt plaats rond de loting voor het WK voetbal, dat in juni en juli 2026 zal plaatsvinden in de VS, Mexico en Canada. Tijdens de lotingsceremonie in het prestigieuze Kennedy kunstencentrum, door Trump per decreet onder zijn controle gebracht, zal FIFA-voorzitter Gianni Infantino de laureaat bekendmaken. Toen de Zwitser vorige maand werd gevraagd of dit Trump zal zijn, lachte hij: „Wacht maar tot 5 december.”

Dat Trump als voornaamste kanshebber geldt, komt omdat Infantino er momenteel alles aan gelegen lijkt de president voor zich te winnen. Het grootste deel van de 37-koppige FIFA-bestuursraad werd door de bondsvoorzitter zelfs gepasseerd bij het in het leven roepen van de vredesprijs, meldde sportnieuwssite *The Athletic* begin deze week. En ook de selectie van de winnaar - een persoon die „exceptionele en buitengewone actie voor vrede heeft ondernomen en zo de volkeren van de wereld verenigde” - lijkt bij Infantino zelf te liggen.

Weg naar Trumps hart

De twee leerden al goed kennen in opmaat naar de toekenning van het WK aan Noord-Amerika, tijdens Trumps eerste presidentschap (2017-2021). Sinds zijn beëdiging voor een tweede termijn - waarbij Infantino ook uitgenodigd was op het Capitool - zijn de banden verder aangehaald.

Infantino weet vele wegen naar Trumps hart te openen. Daags voordat de president op 10 oktober gepasseerd werd voor de Nobelprijs, stelde hij dat Trump „zeer zeker de Nobelvredesprijs verdient wegens zijn doorslaggevende optreden” bij het bereiken van een staakt-het-vuren rond Gaza. Een paar dagen later dook Infantino onverwachts op bij de internationale ‘vredestop’ in Egypte waar dit fragiele bestand formeel getekend werd.

Vorige maand was Infantino vervolgens op het Witte Huis toen Trump daar de Saoedische kroonprins Mohammed bin Salman ontving (een volgende autocratische leider die een WK mag organiseren, in 2034). Dit bilaterale galadiner werd een evenement waarbij politiek, zaken en voetbal samenvloeiden. Naast top-Republikeinen, de gerehabiliteerde Elon Musk en andere techbro’s, schoven ook Infantino en de in Saoedi-Arabië spelende wereldster Cristiano Ronaldo aan. Zijn jongste zoon Barron (19) is namelijk „een enorme fan” van de Portugese spits, speechte Trump in zijn tafelrede.

Eerder opende Infantino al een FIFA-kantoor in Miami, in Trumps nieuwe thuisstaat Florida. De metropool is uitgegroeid tot de voetbalhoofdstad van de VS, vooral sinds de komst van de Argentijnse superster Lionel Messi naar Inter Miami. Florida telt een grote gemeenschap Latijns-Amerikaanse immigranten, voor wie *fútbol* volkssport nummer één is.

Niet volkssport nummer 1

Hoewel mannenvoetbal in de VS gestaag aan populariteit wint, trekken American football, ijshockey, basketbal en honkbal allemaal meer aandacht dan *soccer*. Trump heeft echter scherp ingezien dat de sport buiten de VS wél een kijkcijferkanon is, en zulke ‘*ratings*’ doen er toe in de wereld van de voormalige reality-tv-ster.

Nu dit sportevenement deze zomer in Noord-Amerika neerstrijkt, laaft hij zich graag aan de mondiale media-aandacht. Een voorproefje kreeg Trump afgelopen zomer al, toen de VS gastheer waren van het WK voetbal voor clubs - een persoonlijk prestigeproject van Infantino. Inmiddels zou Trump willen doorpakken en ook de Copa América van 2028 naar de VS willen halen.

Trump is minder onbekend met de sport dan de meeste Amerikanen: hij heeft zelf een blauwe maandag gevoetbald. Als middelbare scholier aan de Militaire Academie van New York speelde hij naast punchball, football en honkbal ook varsity soccer. Hij zou fan zijn van Manchester United en poogde in 2015, kort voor zijn overstap naar de politiek, nog als zakenman vergeefs de Colombiaanse voetbalclub Atlético Nacional te kopen.

Infantino bouwde ook in opmaat naar de WK’s van 2018 (in Rusland) en in 2022 (in Qatar) nauwe banden op met de machthebbers in het organiserende land: president Poetin en de Qatarese koninklijke familie. Het hielp hem om de toernooien tot een commercieel succes te maken.

Zijn bromance met Trump kan hij nog hard nodig gaan hebben, daar de president niet voor de fans uit álle 36 deelnemende landen even gastvrij is. Zo weigerde hij eerst bezoekers uit Haïti en Iran. Maar de bondscoach van Iran kreeg op de valreep een visum om bij de loting in Washington aanwezig te zijn. Vorige maand kon Infantino bij een bezoek aan het Witte Huis wel melden dat er een speciaal visumsysteem wordt opgetuigd. De ‘FIFA PASS’ moet er voor zorgen dat aanvragen op tijd afgehandeld worden.

ICE actief rond stadions

Dat Trump zijn grenzen streng wil bewaken, terwijl de FIFA een wereldvoetbalfeestje wil bouwen, kan ook na de openingswedstrijd nog voor spanning zorgen. Zo moest de voetbalbond deze zomer binnenskamers terugduwen tegen het Witte Huis, na dreigementen van regeringsfunctionarissen om vreemdelingenpolitie ICE ook te laten ingrijpen tegen illegale immigranten rond de stadions waar het WK-clubtoernooi werd gehouden.

Human Rights Watch onthulde woensdag de zaak van een asielzoeker in de VS die als voetbalfan zijn kinderen bij de WK voor clubs meenam naar het duel Chelsea-PSG. Vlak buiten het MetLife-stadion in New Jersey werd hij echter opgepakt. Na drie maanden detentie werd hij uitgezet naar „een land waar zijn leven gevaar loopt”, aldus de mensenrechtenorganisatie, die oproept om het WK „een viering van voetbal te laten zijn, niet een immigratie-handhavingsoperatie die families verscheurt”.

De Iraanse bondscoach heeft alsnog een visum gekregen en is vrijdag toch in Washington aanwezig bij de loting

UEFA

Onderzoek voetballer Lyon die speelde tegen FC Utrecht

AMSTERDAM

Het sporttribunaal CAS verplicht de UEFA alsnog een formeel disciplinair onderzoek te starten naar de inzet van Olympique Lyon-speler Rachid Ghezzal in de uitwedstrijd tegen FC Utrecht van eind september in de Europa League. Dat meldt FC Utrecht.

FC Utrecht verloor de wedstrijd met 1-0 en Ghezzal, die achteraf niet speelgerechtigd bleek te zijn, gaf de assist voor de enige treffer. Hij tekende begin september bij Lyons en was nog niet aangemeld.

De aanleiding voor de gang naar het CAS was het besluit van de UEFA om geen disciplinaire procedure te openen, ondanks dat Ghezzal volgens de toepasselijke regels niet speelgerechtigd had mogen zijn voor de betreffende wedstrijd, aldus FC Utrecht.

Het sporttribunaal CAS heeft nu geoordeeld dat de UEFA ten onrechte heeft nagelaten om een disciplinaire procedure te openen. Het hoogste sportgerecht verplicht de UEFA daarom alsnog een formeel disciplinair onderzoek te starten.

FC Utrecht zegt te verwachten dat de UEFA de opgelegde verplichting zorgvuldig en voortvarend zal uitvoeren.” FC Utrecht heeft na vijf duels in de Europa League 1 punt. (ANP)

Advertentie

Advertentie
BijzondereZaken.nl
Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!
Consumenten
Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.
Bij ons geen gezeur. Directe betaling
Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen
038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL
Zaken & Transacties

WILT U ADVERTEREN?
Surf dan naar onze website www.zadkinemedia.nl
Of kijk voor meer aanbod op de website www.bijzonderezaken.nl
Adverteren? Zadkine Media - info@zadkinemedia.nl - Telefoon 010 - 436 91 24

Advertentie

nrc webwinkel›

Weekdeals

GELDIG T/M 7 DECEMBER 2025

Bekijk alles

LEONARDO
Stijlvolle servies- en glazensets

› 6-delige theeglazenset van gehard glas
› 12-delige glazenset met champagne-, rode- en witte wijnglazen
› 12-delige serviesset van beige of taupe aardewerk

ADVIESPRIJS VAN ~~53,70~~ 21,95
ADVIESPRIJS ~~71,40~~ 39,95
ADVIESPRIJS VAN ~~183,40~~ 59,95

BEKIJK ALLE SETS VAN LEONARDO ONLINE

Tot 67% korting

NEDIS
Steelstofzuiger
56% korting

ADVIESPRIJS ~~239,95~~ 104,95

DRAADLOOS 2-IN-1 MODEL

› Krachtige zuigkracht en multicyclonische filtersysteem
› Met een alles-in-één led-display
› Testprijs voor beste prijs-kwaliteitsverhouding

QLT
Vogelhuisje
50% korting

ADVIESPRIJS ~~39,95~~ 19,95

MET EEN VROLIJK VOGELGETJILP

› Compact ontwerp met ingebouwde bewegingssensor
› Bevordert ontspanning, vermindert stress en geeft energie

BEDDINGHOUSE
Dekbedovertrek
Tot 50% korting

ADVIESPRIJS VANAF ~~99,95~~ 49,95

GEMAAKT VAN KLEURIG KATOENSATIJN

› Voelt heerlijk zacht aan en heeft een mooie glans
› Met een extra lange, dubbele instopstrook
› Bekijk meer bedtextiel van Beddinghouse online

LENCO
Muzieksysteem
41% korting

ADVIESPRIJS ~~269,00~~ 159,00

AFSPELEN VIA DAB+, CD, MP3 OF BLUETOOTH

› Combinatie van klassiek hout en modern wit
› Met een equalizer om geluid aan te passen
› Ook geschikt als wekker en draadloos oplaadpunt

WILLIAM DE FAYE
Herentrui
57% korting

ADVIESPRIJS ~~139,95~~ 59,95

GEMAAKT MET O.A. KAJSMIER EN VISCOSE

› Voelt heerlijk zacht, soepel en warm aan
› Met warmte-isolerende eigenschappen
› Bekijk meer William de Faye kleding online

VITALITY PUR
Toppermatras
Tot 61% korting

ADVIESPRIJS VANAF ~~189,00~~ 79,95

BIEDT EXTRA ZACHTHEID EN ONDERSTEUNING

› Vormt zich naar je lichaam voor extra comfort
› Met een afneembare hoes; geschikt om te wassen
› Bekijk meer bedtextiel SKY van Vitality Pur online

Bestel nu › nrcwebwinkel.nl/weekdeals

We moeten de wolf met diplomatie benaderen

Diplomatie is niet alleen van belang met wolven, het kan ons ook helpen leren te samenleven met andere dieren, schrijft *Eva Meijer*.

Op de Utrechtse Heuvelrug is een wolf vermoord. Misschien is het Bram, door mensen ook GW3237m genoemd, misschien iemand anders. Het is echt Nederlands, om dieren waar sommige mensen last van hebben te doden, terwijl dat onrechtvaardig is en bovendien het probleem niet oplost.

In de Nederlandse media krijgen wolven al een tijd onevenredig veel aandacht. De vorm van ons publieke debat vergroot bepaalde kwesties uit en laat andere onzichtbaar, iets waar politici en andere volksmenners dankbaar gebruik van maken. Steeds als ik lees over de schapen die door wolven zijn gedood, denk ik aan de vee-industrie. Als ik lees dat kinderen bang moeten zijn voor wolven, denk ik aan de Jeugdzorg. En vrouwen hebben oneindig veel meer te vrezen van menselijke mannen dan van wolven (mannen trouwens ook). Maar dit laat niet onverlet dat de komst van een groot dier dat andere dieren opeet (in tegenstelling tot mensen om te overleven) belangrijke vragen oproept over het samenleven.

In het huidige debat over wolven lijkt het alsof er twee mogelijkheden zijn: de wolven beschermen of ze doodschieten. Maar wolven zijn net als mensen sociale wezens die hun leven lang door blijven leren. Ze zijn bovendien heel slim. Dus als er een probleem is, kun je beter met ze in gesprek.

In *Wild Diplomacy* pleit de Franse filosoof Baptiste Morizot voor zo'n gesprek, in de vorm van diplomatie tussen mensen en wolven. Wie wolven alleen wil beschermen, schrijft hij, neemt de conflicten niet serieus. Maar wolven hebben wel recht op leven en een plek om te wonen. Om de grenzen tussen gemeenschappen af te bakenen, moeten we met ze communiceren op een manier die zij begrijpen. Morizot noemt het voorbeeld van *biofencing*, het gebruik van geursignalen die een bepaald gebied afbakenen. Houten hekken en stroomdraden zijn trouwens ook al een vorm van communicatie, zoals de Nederlandse filosoof Martin Drenthen schrijft in het boek *Hek*.

Voor Morizot bestaat diplomatie vooral uit de wolven iets duidelijk maken of aanleren. Maar we zouden diplomatie beter als een doorlopende dialoog kunnen opvatten. Mensen doen een voorstel, bijvoorbeeld met geur of een hek, de wolven reageren (of niet), waarop mensen weer kunnen reageren. Door dit soort dialogen kunnen we elkaar beter leren kennen en grenzen afbakenen. Het samenleven vereist inschikkelijkheid aan beide zijden: ook mensen zullen moeten inleveren. Er is geen enkele reden waarom mensen meer recht hebben op het land dan wolven.

Een wolf in Nationaal Park de Hoge Veluwe. FOTO GETTY IMAGES

Dit lijkt misschien vergezocht. Maar het is juist onredelijk om wolven als dingen te behandelen die zich niets aan anderen gelegen laten liggen. Natuurlijk hebben we met wolven niet de hechte relaties die we met andere dieren zoals honden hebben (hoewel er wolven zijn die met mensen samenleven, lees bijvoorbeeld *The Philosopher and the Wolf* van Mark Rowlands). Maar we zijn allemaal zoogdieren die in veel op elkaar lijken. Ook weten mensen al veel van wolven, zeker degenen die ze onderzoeken. Die kennis kan veel beter worden benut. Daarnaast moeten we ons inlevingsvermogen oefenen. Anders met wolven samenleven begint ermee ze serieus te nemen als politieke gemeenschap met wie we het land delen.

Behalve de diplomatie met de wolven zelf, hebben we ook wolvendiplomaten nodig die in gesprek gaan met boeren en bezorgde burgers, en anderen kunnen leren hoe ze met wolven om moeten gaan. Een voorbeeld van zo'n diplomaat is schrijver Bibi Dumon Tak die samen met Barbara Stok *Dit boek is vóór de wolf* schreef en met kinderen spreekt over wat je moet doen als je een wolf tegenkomt.

Net als tussen mensen onderling is het doel van deze meersoortige diplomatie een bestendige leefsituatie. Dat vergt doorlopende moeite, we kunnen het niet voor eens en altijd fiksen. In het vinden van een nieuw evenwicht kunnen we leren van gemeenschappen elders, die al langer met grote predatoren samenleven. Nederlanders denken vaak snel in termen van uitroeien, omdat we het hele land hebben gecultiveerd. Dat is geen noodzakelijke, maar een cultuurspecifieke houding. We kunnen leren om het anders te doen.

Meersoortige diplomatie is niet alleen van belang met wolven, het kan ons mutatis mutandis ook helpen leren te samenleven met andere dieren. Denk aan duiven in de stad: zij worden verguisd en krijgen te maken met menselijk geweld terwijl ze net zoveel recht hebben op een veilige woonplek als iedereen. Door de communicatie met duiven te verbeteren, mensen over ze te leren en ze te respecteren kunnen we beter leren samenleven. Dat komt duiven en mensen ten goede.

Wereldwijd veranderen ecosystemen door de klimaatcrisis. Daardoor worden veel groepen dieren gedwongen te verhuizen. Onze houding in het samenleven verbeteren is een noodzaak – voor hen en voor ons. En mochten de beren ooit ook hierheen komen, wat ik ze overigens niet aanraad, hebben we tenminste al wat ervaring.

Eva Meijer is schrijver en filosoof.

Advertentie

nrc › puzzels

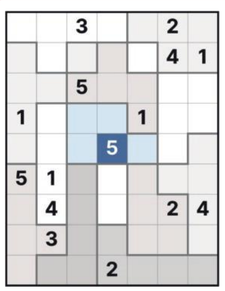

Cijferblok
Net als bij sudoku plaats je cijfers in een raster.

Speciaal voor slimmerds die graag in hokjes denken

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels.
Speel hier de *Cijferblok* van vandaag!

Speel *Cijferblok* op **nrc.nl/puzzels**, in de **nieuwsapp** of download de **NRC Puzzels-app**

Commentaar

CORRUPTIEPROCES

Gratie voor Netanyahu zou Israël schade toebrengen

De Israëlische president Isaac Herzog sprak een waar woord toen hij zondag het gratieverzoek van premier Benjamin Netanyahu „buitengewoon" noemde. Het is immers verre van normaal als een regeringsleider bij hoog en bij laag volhoudt dat zijn land een democratische rechtsstaat is, maar het recht de pas wil afsnijden als het zijn eigen handelen betreft.

Niet alleen is voor het recht iedereen gelijk, een premier heeft een voorbeeldfunctie. Dat betekent dat Netanyahu zich als ieder ander moet verantwoorden voor de rechter als hij daartoe wordt opgeroepen én zou moeten uitdragen dat hij dat met een rotsvast vertrouwen in de rechtsstaat doet.

Dit is hoe het behoort te gaan. In werkelijkheid haalt de premier elke denkbare truc uit het draaiboek van de machtspoliticus tevoorschijn om te voorkomen dat hij na zes jaar eindelijk terecht moet staan voor corruptie: tijdrekken, afleidingsmanoeuvres, verdachtmakingen, aanspraak maken op onmisbaarheid, de hulp van machtige medestanders (Trump) inroepen; het is allemaal gepasseerd.

Met zijn verzoek aan Herzog dat de zaak tot een einde komt, gaat Netanyahu nu nog een stap verder. Gratie kan bij uitzondering worden verleend, maar uitsluitend aan veroordeelde personen die spijt hebben betuigd. Netanyahu heeft tot nu toe geweigerd verantwoordelijkheid te nemen voor de inhoud van de aanklachten en wil de rechtsgang niet eens afwachten.

Hoewel de corruptiebeschuldigingen in het niet vallen bij de oorlogsmisdaden en misdaden tegen de menselijkheid in Gaza waarvan het Internationaal Strafhof de premier verdenkt, zijn ze zeker niet verwaarloosbaar. In de belangrijkste van drie affaires zou Netanyahu als premier gunstige regelgeving hebben doorgedrukt voor een telecombedrijf, in ruil voor positieve berichtgeving over hem in de media.

Netanyahu doet het proces af als een heksenjacht door een 'deep state' van oppositie, media en rechterlijke macht

De rechtsgang verdeelt het land en de premier wakkert het negatieve sentiment aan door zijn vervolging af te doen als een heksenjacht, geïnstigeerd door een „deep state", bestaande uit zijn politieke opponenten, de media en de rechterlijke macht. Alleen al met deze lijn van verweer ondermijnt hij het vertrouwen van burgers in Israëls instituties.

In oktober kwam Donald Trump Netanyahu al te hulp, toen hij zich tijdens zijn toespraak voor de Knesset rechtstreeks tot Herzog wendde met een verzoek om gratie. „Ik vind hem nu eenmaal aardig", zei hij over Netanyahu. Drie weken geleden zette Trump - in eigen land succesvol in het laten verdwijnen van strafzaken tegen hemzelf - zijn verzoek kracht bij met een brief aan de president.

Israëlische oppositieleiders lijken politieke kansen te zien in gratie voor Netanyahu. Naftali Bennett wil zelf opnieuw premier worden en vindt het idee bespreekbaar als Netanyahu zich volledig terugtrekt uit de politiek. Yair Lapid vraagt om hetzelfde, met daarbij een schuldbekentenis.

Herzog is zich bewust van het hellende vlak waarop Israël zich zou begeven als hij het verzoek inwilligt. Hij sprak van „aanzienlijke implicaties" voor de rechtsstaat. Het is te hopen dat hij de druk weerstaat.

De bal hoort echter niet bij hem te liggen, maar bij de premier. Een regeringsleider die overtuigd is van zijn onschuld zou dit proces met opgeheven hoofd tegemoet moeten treden, alle medewerking verlenen aan het spoedige verloop ervan en hetzelfde moeten doen in Den Haag. Dit is de enige manier waarop premier Netanyahu in dezen zijn land een dienst kan bewijzen.

Jerry Afriyie, één van de oprichters van KOZP, augustus dit jaar. FOTO PATRICK POST/ANP

Bewustzijn over Zwarte Piet is niet 'zomaar' ontstaan

Kick Out Zwarte Piet houdt op te bestaan. *Charlotte Nijhuis* wil de actiegroep bedanken voor zijn bijdrage aan het maatschappelijk debat.

In het Randstedelijke dorp waar ik ben opgegroeid hangen zwartepietenpoppen in de etalage. Geen roetveegpieten, geen regenboogpieten, nee, zwarte pieten. Niet één of twee, maar een stuk of tien. De aanblik doet me mijn pas vertragen. In 2010 was dit een 'normaal' onderdeel van het straatbeeld. Anno 2025 is het een statement. Een racistisch statement.

Zwarte Piet is racisme. Met die leus op een T-shirt stonden Jerry Afriyie, Quinsy Gario en twee mede-activisten in 2011 bij de landelijke Sinterklaasintocht in Dordrecht voordat ze hardhandig gearresteerd werden. De daaropvolgende jaren trokken de activisten van Kick Out Zwarte Piet (KOZP) keer op keer het land in om erop te wijzen dat deze koloniale karikatuur niet normaal is, nooit normaal geweest is. Keer op keer ondervonden ze daarbij geweld.

Nu, 14 jaar later, stoppen ze ermee. Niet omdat de strijd vergeefs was, integendeel: KOZP heeft zijn doelen bereikt. Drie concrete eisen had de groep: een vaste plek in het onderwijs voor lessen over het koloniale verleden van Nederland, een nationale herdenkingsdag voor de afschaffing van slavernij op 1 juli en het denormaliseren van Zwarte Piet. Wat dat laatste punt betreft: de meeste gemeentes zijn overgestapt op roetveegpieten, wie een rol inpakpapier koopt zal waarschijnlijk geen racistisch karikatuur meer tegenkomen en voor de welbekende teksten van sinterklaasliedjes zijn alternatieven bedacht. Zwarte Piet is misschien niet geheel uit het straatbeeld verdwenen, maar wel naar de marges geduwd. En dat heeft heel wat gekost.

Ik moet denken aan de speech uit 2022 waarin toenmalig premier Mark Rutte, namens de Nederlandse staat, zijn excuses uitsprak voor het slavernijverleden. Herhaaldelijk had de toenmalige premier het over 'bewustwording'. „Er vindt maatschappelijke bewustwording plaats," sprak hij zijn publiek toe. „Een verandering in het denken." Alsof het een natuurfenomeen was, die verandering. Een wind die zomaar was begonnen te waaien. Alsof bewustwording niet het gevolg was van jaren, nee, decennia aan activisme, aan dappere mensen die zich uitspraken tegen onrecht, die hun veiligheid op het spel zetten om dat denken in de hoofden van witte mensen ook maar een millimeter verder richting de vooruitgang te helpen. „Bewustzijn ontstaat niet zomaar!" brieste ik tegen mijn beeldscherm.

In 2010, dat weet ik zeker, was ik langs diezelfde etalage met zwartepietenpoppen gelopen, in het dorp waar ik destijds nog woonde, en had ik er geen seconde bij stilgestaan. Net als de meeste andere (witte) Nederlanders ben ook ik opgegroeid met Zwarte Piet als alomtegenwoordig figuur in de gure weken voor 5 december. Dat ik me zelf nooit zwart heb geschminkt berust meer op toeval dan keuze: het had zomaar gekund. Ook ik ben langzaam maar zeker in mijn denken uitgedaagd door de invloed van, veelal zwarte, activisten: van Sylvana Simons die aan tafel bij DWDD vraagtekens zetten bij het gebruik van de term 'zwartjes', de documentaire *Wit is ook een kleur* van Sunny Bergman, de moord op George Floyd en daaropvolgende Black Lives Matter-protesten, en het werk van schrijvers als Audre Lorde, Angela Davis en James Baldwin, om er maar een aantal te noemen.

Er vindt maatschappelijke bewustwording plaats, dat klopt. En dat proces is soms tergend langzaam, maar, zo blijkt ook nu weer, de moeite waard. Wat KOZP betreft vind ik een bedankje wel op zijn plaats. Of beter nog, zoals Afriyie aan Nederland appelleert: „Neem het stokje over." Op 5 december heft de groep zich op, daarna is het aan ons.

Charlotte Nijhuis is schrijver en journalist.

COLUMN
CAROLINA TRUJILLO

Breken met populisten

Het was wel even aangenaam dat alle politiek duiders voor de verandering in hosanna-stemming verkeerden na de presentatie van Jettenbals proza, maar laten we niet vergeten waar we vandaan komen, he? Het is niet alsof de lat heel hoog lag.

Nederland is als een goede vriendin die twee jaar in een giftige relatie zat met een duivelsgebroed van een partner waar ze nu - zo lijkt - mee wil breken. Die partner is er zo een die je beliegt waar je met z'n 18 miljoen bij staat en daar star glimlachend mee wegkomt ook. Keer, op keer, op keer. Een partner die onder werktijd langs de grens met Duitsland marcheert op zoek naar ongedocumenteerde voorbijgangers. Die van haatzaaien een tijdverdrijf voor het hele gezin maakte. Een partner die de bestaande opvang van asielzoekers de vernieling in hielp om te kunnen zeggen dat Nederland de opvang van asielzoekers niet aankon. Een soort '*look what you made me do*' maar dan op beleidsniveau.

Een partner die boeren een toekomst beloofde, maar die de 20 miljard die daarvoor waren gespaard, uit het raam gooide. Een partner die Nederland probeerde te isoleren van vrienden zoals de Raad van State, de publieke omroep en de journalistiek door hen met ongefundeerd geroddel in diskrediet te brengen.

De extreem gewelddadige overbuurman ziet de partner als lichtend voorbeeld. Toen die Antifa verbood, wilde de partner dat ook. Geen idee wat Antifa betekende, maar toch. Migranten deporteren? Yes! Toen de overbuurman de BBC in elkaar sloeg en een zwarte lijst van journalisten aanlegde, riep de partner hier dat de NOS moest worden doorgelicht. Had de partner de macht gehad, dan zou hij vast naar Curaçao gaan om ook op Venezolanen te schieten. Voorlopig is de partner er zo een die stroomstoten aan dieren geeft en ook blijft geven, al is de Tweede Kamer tegen. Afgelopen juli zou dat stoppen, maar daar kwam niks van terecht. Vanaf 1 januari, zegt de partner nu, maar die toezegging is omsluierd met woorden als „streven naar" dus of dat geëlektrificeerde geweld zal ophouden valt nog te bezien.

Een soort 'look what you made me do' maar dan op beleidsniveau

Wat de partner ook doet is dorpen en braderieën bezoeken om de bevolking op te stoken tegen de eigen burgemeesters. Dat zegt hij te doen omdat hij om Nederland geeft. Maar dan ook echt. Als enige. Uit pure liefde vulde hij de Tweede Kamer met historisch onkundige uitvreters. De tekst van Jettenbal was dinsdag amper uit de printer toen de partner al langs het ravijn bij het oude Twitter liep te gillen dat het een flutstukkie was.

Dat is waar we vandaan komen.

Van studies naar femicide weten we dat een kwaadaardige partner extreem gevaarlijk kan worden als de vrouw besluit hem te verlaten. Mona Keijzer duwde de NOS al voor de bus, dat kon als minister best vond ze, want ze had er een emoji achteraan gegooid. Dilan Yesilgöz ontmoette de Argentijnse minister Federico Sturzenegger. Die is gespecialiseerd in het ontslaan van ambtenaren. Ik zeg niet dat er nu bij Yesilgöz in de kofferbak een kettingzaag ligt, maar ook niet dat die er niet ligt.

Het werkt misschien rustgevend, de ogenschijnlijke beschaving die Jettenbal lijkt te brengen, maar het is wel zaak wakker te blijven. Liefst met de sleutelbos in de vuist en de keukenmessen uit het zicht. We weten niet waar dat demissionaire coalitietuig toe in staat is als ze merken dat het Nederland menens is om met hun populisme te breken.

Carolina Trujillo is schrijver.

BRIEVEN

ZOMERGASTEN

Slow tv-format

Het is treurig dat door bezuinigingen een iconisch programma zoals *Zomergasten* van de buis verdwijnt. Je kunt de keuze van de steeds wisselende presentatoren en van sommige gasten bekritiseren, maar het feit blijft dat dit nog ongeveer het enige programma op tv is waarin een meer of minder bekend persoon uit de cultuur, de wetenschap of de politiek uitgebreid de kans krijgt om in een 'slow tv'-format uit te leggen wat hem of haar beweegt.
Hoewel ik zelf minder geïnteresseerd ben in de zieleroerselen van de geïnterviewde persoonlijkheid - waarom moet een presentator toch iedere keer op zoek gaan naar een 'emotioneel moment', waarbij de geïnterviewde bij voorkeur een traantje wegpinkt - is het interessant om te zien wat de achterliggende motivatie of zelfs passie is van de artiest, wetenschapper of politicus. De daarbij getoonde beelden uit documentaires of films zeggen veel over iemand. Jammer dat we dat allemaal moeten missen vanaf 2027.
Maarten Labberton Overijse

> Zelfs succes kent zijn grenzen

ZOMERGASTEN

Al lang dood

Zomergasten was als programma al lang dood. Tijd dat de stekker eruit getrokken wordt. Van een amusant en informatief programma met bekende Nederlanders die echt iets te zeggen hadden, is het veranderd in een belerend programma, dat gemaakt werd met „bekende" Nederlanders, die hautain aangaven eigenlijk zelf geen tv te kijken. De basisformule is voor mij levensvatbaar. Ik zou zeggen terug naar het begin, herbronnen en het format verkopen aan de commerciële zenders.
Wil Loermans Galder

ZOMERGASTEN

Slijtage erin geslopen

Zomergasten was altijd een vreemde eend in de omroepbijt: eigenzinnig, uniek en onvergelijkbaar in zowel inhoud als vorm. We hebben in de loop der jaren een stoet aan bijzondere gasten voorbij zien komen, ieder met zijn of haar eigen verhaal en verbeelding.
Maar zelfs succes kent zijn grenzen. De slijtage sluipt er langzaam in, uitzonderlijke gasten worden zeldzamer en het format past minder vanzelfsprekend in de huidige snelle tijdgeest. Toch mogen we terugkijken op rijke uitzendingen met onvergetelijke momenten, hoogtepunten die beklijven.
Paulus Verschuren Breda

SNAPCHAT

We maken te veel foto's

Het opslagprobleem van foto's (1/12) is niet een kwestie van wel of niet betalen. Het probleem is het teveel aan foto's. De oplossing is heel simpel: stop met het maken van 55.000 foto's.
Met zoveel foto's word je echt niet 55.000 keer gelukkiger. Veel foto's maken gebeurde natuurlijk ook al voor de komst van digitale platforms. Maar wie kijkt er nog vaak in alle albums en mapjes van zijn ouders? Ik niet. Ik ben van 1950 en ben altijd tegen overdaad geweest, niet alleen bij foto's. Toen ik trouwde in 1984 heb ik me verzet tegen de hoeveelheid foto's. De kiekjes die in één album passen, blijken genoeg. Ook mijn baby-album is niet dik, maar genoeg om herinneringen op te halen. Dus stop zelf met de verspilling van alle energie voor de datacenters.
Trudy van der Hoop Castricum

CORRECTIES/ AANVULLINGEN

Daria Bukvic

In het artikel *Nieuwe stemmen hielden het publiek een spiegel voor* (4/12, p C10-14) stond de naam van regisseur Daria Bukvic foutief als Daria Bukvi.

IN HET MIDDEN

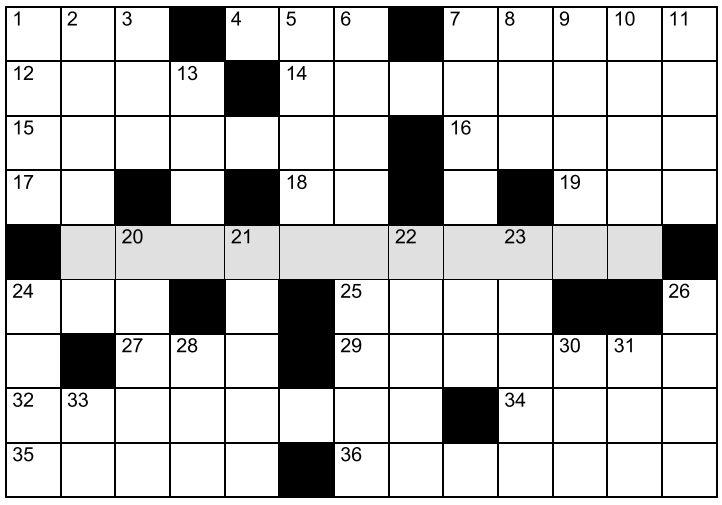

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: 1. Te spelen nummers **4.** Van Den Helder tot Esbjerg **7.** Past voor bui of druppels **12.** Intrige **14.** Motiverend stofje **15.** Rigby of Roosevelt **16.** Grootste stad van Nigeria **17.** Een Zuid-Europees ja **18.** Oliemaatschappij **19.** Godin van de dageraad **24.** Opvolger van sofi **25.** Alternatief voor wortel **27.** Van de wereld **29.** Tropenkoorts **32.** Gaat op de terugreis mee **34.** Mag niet ontbreken bij het middenwoord **35.** __ ükür, voormalige Turkse superspits **36.** Verhulst die *De helaasheid der dingen* schreef

Verticaal: 1. Hoopgevende godin **2.** Kegelsnede **3.** Past voor val of stand **5.** Zowel software als gedroogde klei **6.** Plakte de band van 34 horizontaal **7.** Optimistische inhoud **8.** Mamamama **9.** Vertrouwd **10.** Een __ plan **11.** __ of d'Urbervilles, Thomas Hardy **13.** Magnesiumsilicaat **20.** Rockdiva **21.** Zo'n zak heeft 34 horizontaal **22.** Klassieke spelcomputer **23.** Bosgiraf **24.** Britse band, bekend van Glycerine **26.** __ Piri **28.** Collega van WUR, EUR en RUG **30.** Kikkertocht **31.** Past na port of pap **33.** Er is nog meer

Oplossing puzzel 4 december. Horizontaal: 4. STAAR 8. CARPENTER 11. IEP 13. KORÈ 14. REK 15. GR 16. PFENNIG 19. AGO 22. ENT 23. BEZEMEN 24. RE 25. BZN 27. DAME 28. SST 30. EIGENARES 31. TIENS **Verticaal:** 1. SCEPTERS 2. ORKEST 3. TERNEUZEN 4. SER 5. TREURZANG 6. AI 7. REGGAE 9. PONS 10. NEIN 12. PROGNOSE 17. FUNEST 18. GVB 19. ALMERE 20. EEDE 21. SEMA 26. NIS 29. TI **In het midden:** TUSSENVERSLAG

© **Studio Steenhuis** steenhuispuzzels.nl

COLUMN
FRITS ABRAHAMS

Tussen ouders en kind

Een item uit een recente uitzending van *Opsporing Verzocht:* de verkrachting in 2009 van een 15-jarig meisje uit Bilthoven. Ze fietste op klaarlichte dag naar huis door een bos toen ze door een man van haar fiets werd gesleurd en verkracht, nadat hij een plastic vuilniszak over haar hoofd had getrokken. De politie ziet dankzij zijn vingerafdrukken en een DNA-profiel mogelijkheden om hem alsnog op te sporen.

Mijn dochter wees me op deze zaak omdat we, samen met mijn andere dochter, de laatste tijd veel hadden gepraat over de rol van ouders in het algemeen op dit gebied. Waarschuwen ze hun kinderen voldoende? Of moeten ze meer verbieden, bij voorbeeld het alleen naar huis fietsen – zeker in het donker, maar ook overdag?

Hoe had ik dat destijds met mijn vrouw aangepakt? Ik herinnerde me het niet precies en kon het niet meer bij haar navragen. Uiteindelijk ontstond er in samenspraak met mijn dochters een min of meer duidelijk beeld van dat deel van de opvoeding, een jaar of 35 geleden. Was het resultaat iets om achteraf trots op te zijn?

Er bleek meer reden voor verbazing dan voor trots.

Een dochter vertelde hoe zij vaak 's nachts om twee, drie uur per fiets huiswaarts keerde na haar werk in een café. Een tochtje van een kwartier dwarsdoor een middelgrote provinciestad naar ons huis in een buitenwijk. Als ouders hadden wij daar geen bezwaar tegen gehad. Ik moest even diep ademhalen toen ze mij hieraan herinnerde, want „met de kennis van nu" zou ik zo'n ritje zonder enige aarzeling hebben afgekeurd. Zelf voelde mijn dochter zich niet op haar gemak tijdens die ritten, maar ze zag geen andere oplossing.

Dat ze door een redelijk goed verlichte binnenstad moest rijden, zal onze goedkeuring hebben bevorderd. Nu zou ik aanraden: „Pak toch maar een taxi."

In andere gevallen – feestjes, bioscoop et cetera – drongen wij er altijd op aan dat mijn dochter met een vriendin terugfietste. Lukte dat niet, dan kwamen wij haar afhalen.

Interessant is het geval van B., een vriendin van een van mijn dochters. Zij woonde een kilometer of acht buiten onze stad. Haar tocht voerde via een lange, slecht verlichte weg. Toch fietste B. vaak moederziel alleen in het donker naar haar huis. „Ze vertelde haar ouders dat ze altijd samen met vriendinnen reed", zei mijn dochter. „Wist jij dat ze haar ouders misleidde?", vroeg ik. Ze knikte. „En volgens mij heb ik jou dat ook wel verteld", voegde ze toe. „Dat herinner ik mij niet", zei ik aarzelend, maar tegelijk hoorde ik mijn geweten knagen, want laat dat maar aan gewetens over.

> *Kinderen die hun ouders misleiden, ook dat is een realiteit*

„Als ze was vermoord, was het jouw schuld geweest", aldus mijn geweten. Hoe had ik zo stom kunnen zijn? Had ik het misschien vervelend gevonden om haar bij haar ouders te verraden? Toevallig kwam ik B. laatst op een feestje tegen. „Ik wist dat het risicovol was", zei ze met een stout lachje.

Kinderen die hun ouders op dit gebied misleiden – ook dat is een realiteit om rekening mee te houden. Een van mijn dochters vertelde: „Jij wilde niet dat ik via de stille hei naar school fietste, maar omdat het de kortste weg was, deed ik dat soms tóch – met kloppend hart."

Zou het nu veel anders toegaan tussen ouders en kind? Ik waag het te betwijfelen.

ikje

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

DROOMKERK

Tijdens een weekendje België slapen mijn man en ik in een tot hotel omgebouwde kerk. Enthousiast stuur ik mijn moeder (93) een paar foto's. Haar reactie verraadt veel over haar jeugd in het katholieke zuiden: „Wat een ervaring: in slaap vallen in een kerk en de volgende morgen pas wakker worden!"

Marie-Cécile Weijermans

nrc › puzzels

NRC brengt je elke dag de leukste en meest (ont)spannende puzzels

Speel ze allemaal op **nrc.nl/puzzels**

SUDOKU

							4	
		6			2		7	
				3				
2		9			7	1		
				9				4
					1	5	2	
	6	3			9			1
	4			8			6	

5028

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken.
© **Peter Ritmeester**PZZL.com

Rechts: de oplossing van gisteren.

5	6	8	1	4	7	9	3	2
9	7	3	8	2	5	4	6	1
4	1	2	6	3	9	8	7	5
6	4	5	9	8	2	3	1	7
3	2	7	5	1	4	6	8	9
8	9	1	3	7	6	2	5	4
2	8	4	7	5	3	1	9	6
1	5	6	2	9	8	7	4	3
7	3	9	4	6	1	5	2	8

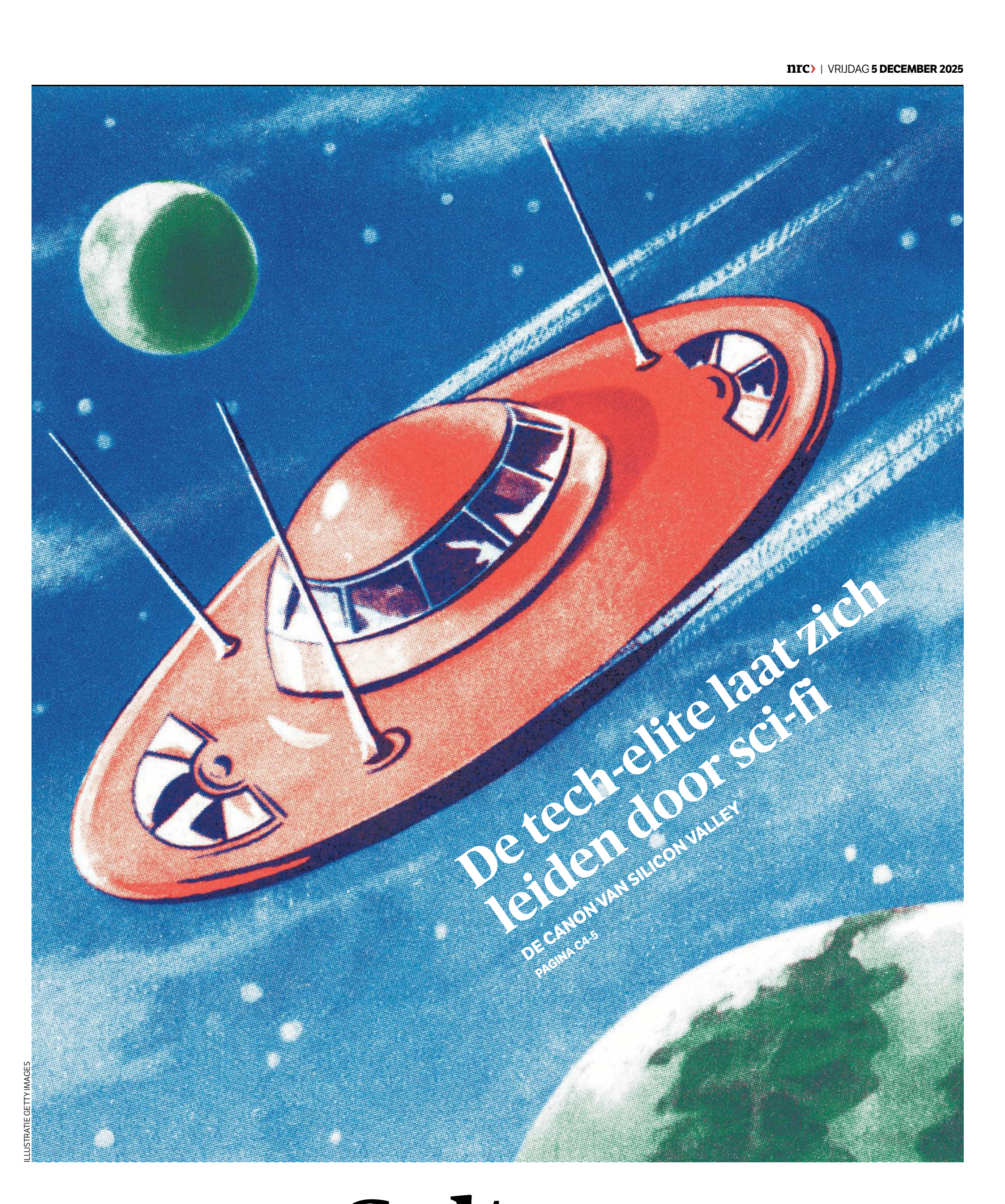

De tech-elite laat zich leiden door sci-fi

DE CANON VAN SILICON VALLEY

PAGINA C4-5

ILLUSTRATIE GETTY IMAGES

Cultuur

BOEKEN

ZAP

Bomenkenner Stef in 'Binnenstebuiten'.
BEELD KRO-NCRV

Zware tijden voor de lifestyleliefhebber

Stel, je bent een boom. Zo'n mooie boom in een leuk bos. Wat voor boom je precies bent mag je zelf kiezen, dat maakt verder niet uit voor dit scenario. Je bent gewoon een boom en je denkt bij jezelf: ik heb wel trek in wat koolstof. Hoe kom je daar dan aan? Simpel: je zoekt het op op het Wood Wide Web. Dat doe je met je wortels, want de draden van je wortels staan in nauw contact met allemaal schimmeldraden, die samen een heel fijn netwerk vormen in de grond. Dus jij geeft je bestelling door aan die schimmels, en die schimmels halen dan voor jou een mooie dosis karbon op. In ruil geef je ze iets terug dat je zelf wel kunt missen. Een beetje fosfor. Een beetje zout, allicht. Je bent de beroerdste niet.

Zonder *Binnenstebuiten* (KRO-NCRV) had ik misschien nooit kennisgenomen van het begrip 'Wood Wide Web', of geweten van de ruilhandel die onder mijn voeten plaatsvindt, of de moeite gedaan me te verplaatsen in een boom. (Voor de duidelijkheid: het boomscenario is afgerond, je bent nu helaas/gelukkig* weer een mens.) Zonder *Binnenstebuiten* had ik waarschijnlijk ook niet van het bestaan geweten van natuurgids Stef Beumer, die in de aflevering van woensdag werd geïntroduceerd als „Bomenkenner Stef" en alle bovenstaande wijsheden deelde met de kijker. En ik had nooit de vreugde ervaren van Bomenkenner Stef door een bos zien klossen, met een trotse veer in zijn groene hoedje, en hem van tijd tot tijd bewonderend naar de grond zien wijzen:

„Kijk, hier zien we geweldig mooie paarse zwammen." „Kijk, hier zien we prachtig mooie schimmels die bezig zijn deze hele boom op te eten." Een hele boom!

Je kunt heel vaak naar *Binnenstebuiten* kijken zonder het concept van het lifestyleprogramma precies te doorgronden. Een deel van de activiteiten speelt zich buiten af en een deel binnen, en het overkoepelende thema is 'groen' – meer samenhang dan dat heb je ook eigenlijk niet nodig. Terugkerende experts geven interieurs een make-over, planten zaadjes in moestuinen en geven lesjes kunst of architectuur, en soms duikt iemand als Stef op die je uitlegt hoe bomen communiceren via het WWW.

Iedereen die in beeld komt heeft het zichtbaar naar z'n zin. Je laat het allemaal op je afkomen en kijkt geïnteresseerd toe hoe een chef-kok aan het eind van de aflevering een ingewikkeld ogend gerecht presenteert dat jij schijnbaar ook kunt maken. „Ja", zeg je met toenemend zelfvertrouwen en een magnetronmaaltijd op schoot. „Ik kan dat ook."

Ik zou vrijwel elke dag een paar liefdevolle alinea's over *Binnenstebuiten* kunnen schrijven. Het is het type programma dat zo trouw en frequent in de tv-gids staat dat het voelt als een vanzelfsprekende aanwezigheid in mijn leven. Ik kijk het niet altijd, maar als ik het kijk ben ik gelukkig. „Zou ik vaker moeten doen", zeg ik dan tegen mezelf. En dat ik dat dan weer een week of anderhalf vergeet is niet erg, want daarna is het er nog steeds. Zo zou het altijd blijven gaan, nam ik aan. Maar binnenkort is *Binnenstebuiten* er niet meer. Samen met een heleboel andere namen staat het programma op het schraplijstje van de NPO en verdwijnt het in 2017 in zijn huidige vorm van de buis.

Dat besluit valt een paar maanden nadat RTL de stekker trok uit *Eigen huis & tuin: lekker leven*. Al met al is 2025 dus een rampjaar voor de lifestyleliefhebber. Die klampt zich nu vast aan het schrale aanbod dat overblijft, totdat ook daar godbetert de bijl in wordt gezet. Daar liggen ze dan, al die mooie programma's. Ik stel me ze graag voor als bomen, omgevallen in het bos, met flinke zwammen erop. Die komen de voedingsstoffen terugnemen om ze te herverdelen via het Wood Wide Web. „Kijk", zegt Bomenkenner Stef. „Wat een prachtige schimmels." Dat vind ik nou een troostrijk idee.

**Doorhalen wat niet van toepassing is*

Amber Wiznitzer

VIDEOGETUIGENISSEN

In het Holocaustmuseum kun je nu 'in gesprek' met overlevenden van de Shoah

In het Nationaal Holocaustmuseum klinken stemmen die allang hadden kunnen verstommen. Dankzij moderne technologie is het voor het eerst in Nederland mogelijk om 'in gesprek te gaan' met overlevenden van de Shoah.

Leontine van der Elst

AMSTERDAM

Op een scherm in het Nationaal Holocaustmuseum verschijnt Pinchas Gutter (93), overlevende van de Shoah. Hij knippert even, kantelt zijn hoofd, en luistert – of lijkt te luisteren – naar een bezoeker die net een vraag heeft gesteld. Dan antwoordt hij, rustig en precies, alsof hij tegenover je zit. Maar Gutter staat niet in de zaal. Zijn aanwezigheid komt uit een andere ruimte, de studio van de Amerikaanse USC Shoah Foundation, een stichting die zich inzet voor het vastleggen van hedendaagse videogetuigenissen van Shoah-overlevenden.

Wie zich wil voorstellen hoe deze getuigenissen worden opgenomen, moet een cirkelvormige studio voor zich zien die gevuld is met tientallen camera's, microfoons vanuit alle richtingen, en een belichting die elke gezichtsuitdrukking zichtbaar maakt. Getuigen nemen plaats op een eenvoudige stoel in het midden van de cirkel. Voor hen geen publiek, alleen een interviewer, een technicus en een lijst van honderden vragen, gesteld in talloze variaties.

De USC Shoah Foundation noemt het *Dimensions in Testimony*. Het is geen simpel interview, maar een levensdocument. Elke overlevende beantwoordt 900 tot 1.500 vragen over gebeurtenissen, emoties, details, muziek, familie, geloof, eten, angsten, dromen. Alles wat iemand ooit zou kunnen willen weten.

Archief van zestigduizend levens

De USC Shoah Foundation beheert de grootste collectie videogetuigenissen van massaal geweld ter wereld met ongeveer 60.000 levensverhalen, waarvan 53.000 van overlevenden van de Shoah. Deze volledige collectie is op afspraak beschikbaar voor bezoekers in het Kenniscentrum van het Nationaal Holocaustmuseum, dat gevestigd is in de Hollandsche Schouwburg in Amsterdam.

Sommige getuigen, vooral ouderen die nooit eerder hun volledige verhaal deelden, moesten venster na venster opengooien in hun geheugen. De camera's registreerden niet alleen woorden maar ook aarzelingen, stiltes, handgebaren, trillingen in de stem. In de beelden die worden vertoond, zie je soms een blik die afglijdt naar een plek waar de camera niet kan komen. Dat moment van naar binnen keren is precies wat deze opnames zo waardevol maakt.

Voor de tentoonstelling *Vertel verder… In gesprek met Holocaustgetuigen* in het Nationaal Holocaustmuseum werd maar een fractie van dat enorme archief benut. Het doel was om overlevenden samen te brengen uit twaalf Europese landen om te laten zien hoe uiteenlopend de Shoah was. Dat betekende zoeken naar getuigen uit Polen, Duitsland, Belarus, Servië, Griekenland, Kroatië en Albanië. Met verschillende achtergronden, van streng religieus tot bijna volledig geassimileerd. Van deze twaalf gekozen overlevenden is het mogelijk om, voor het eerst in Nederland, met twee interactieve getuigen 'in gesprek te gaan'. De andere tien zijn te bekijken als niet-interactieve getuigenissen.

Bovenmenselijke precisie

Die verscheidenheid is geen toeval, maar een bewuste keuze van hoofdconservator van het Nationaal Holocaustmuseum Annemiek Gringold, naar aanleiding van het beleid van de USC Shoah Foundation. In de jaren negentig, toen het archief werd opgezet, werden teams naar alle mogelijke landen gestuurd voor het maken van de opnames.

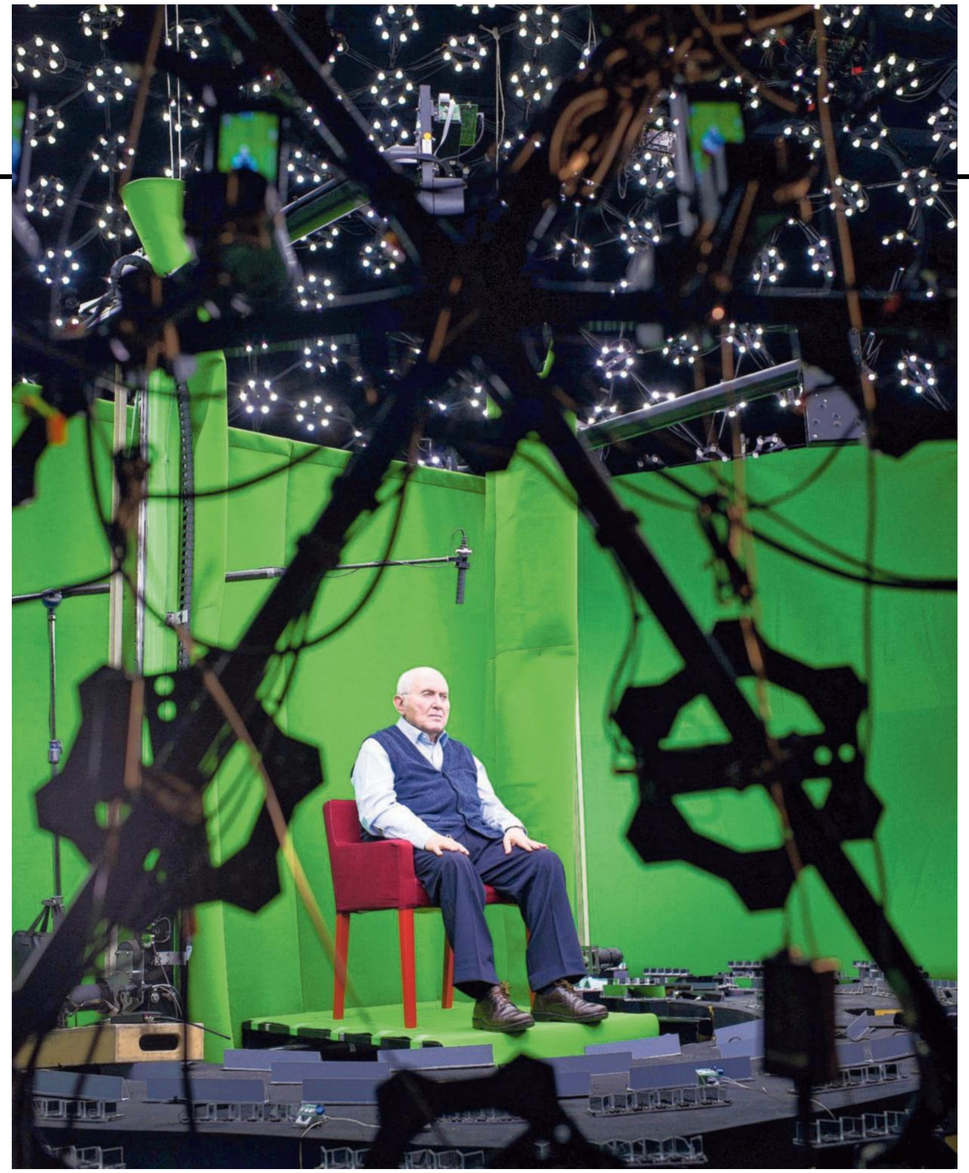

Pinchas Gutter tijdens de opnames van zijn getuigenis, in de 'green room' van de USC Shoah Foundation. FOTO USC SHOAH FOUNDATION

Met behulp van technologie voor natuurlijke taalverwerking zet het interactieve biografiesysteem de gestelde vragen om in zoektermen. Vervolgens koppelt het systeem deze termen aan het meest passende, vooraf opgenomen antwoord van de geïnterviewde en speelt het systeem het bijbehorende videofragment af.

In werkelijkheid spreekt Gutter dus niet in realtime, de magie zit in de illusie van een doorlopend gesprek. Dat gesprek is nooit helemaal perfect, maar vaak verbluffend dichtbij. De woorden die bezoekers horen, zijn altijd authentiek: niets is gegenereerd of achteraf aangevuld. Het zijn de exact geformuleerde antwoorden van de getuige zelf.

Een archief dat niet meer loslaat

Voordat een getuigenis een museum bereikt, gaat het door tientallen handen. Technici synchroniseren het beeld van alle camera's, onderzoekers catalogiseren elk antwoord op trefwoord, thema, gebeurtenis, tijd en plaats en historici controleren de nauwkeurigheid en context. Vervolgens wordt het hele document verbonden met een index, zodat toekomstige bezoekers een vraag kunnen stellen als „hoe was het om in het getto te leven", of preciezer, „kunt u vertellen over Jom Kipoer in het getto van Warschau". Dan verschijnt Pinchas Gutter, begripvol, soms glimlachend, soms zichtbaar getroffen door zijn eigen herinnering. Hij antwoordt met zijn eigen woorden.

Er is iets intiems aan deze technologie. Niet omdat het voelt alsof de overlevende echt luistert, maar omdat alles wat je ziet onvervalst is. Er is geen montage die pijnlijke momenten wegpoetst. Geen redacteur die een verhaal verfraait. Alleen de getuige, de camera's, de stilte en de onherroepelijkheid van wat wordt verteld.

Niet om het verleden romantisch levend te houden, maar om de werkelijkheid ervan tastbaar te maken en te houden. Wie eenmaal begint met luisteren, merkt dat deze stemmen – al zijn ze gevangen in pixels en data – een gewicht hebben dat niet verdwijnt. Niet wanneer het scherm dooft, en niet wanneer je het museum uitloopt.

Dirigent Iván Fischer föhnt een intieme bries door het klankbeeld van Mendelssohns 'Midzomernachtsdroom'

Recensie **Klassiek**

Kon. Concertgebouworkest o.l.v. Iván Fischer m.m.v. Vesko Eschkenazy (viool). Gehoord: 3/12 Concertgebouw Amsterdam. Herh: 4 en 6/12 aldaar. Info: concertgebouworkest.nl Radio 4: 7/12 om 14 uur.
●●●●○

Mischa Spel

AMSTERDAM

Wat maakt iemand tot een goede concertmeester ofwel aanvoerder van de eerste violen in een symfonieorkest? Welke kwalificaties heb je nodig voor die glansplek vooraan, links naast de dirigent? Allereerst: je moet een geweldige instrumentalist zijn, met grondige repertoirekennis. Teamspeler én leider. Een meewerkend voorman/vrouw met eredivisie-'*people skills*'; iemand die weet hoe je collega's met neuzen (en strijkstokken) dezelfde kant op krijgt. En vervolgens zijn er dan nog de specifieke omstandigheden van een orkest, de musici, traditie en cultuur. Zoals één van de geciteerde concertmeesters op *theviolinchannel.com* verwoordt: uiteindelijk zijn concertmeesters onderling zo verschillend als vingerafdrukken. Maar er is één constante: hun ego laten ze beter thuis.

Bij het Concertgebouworkest staat de vacature voor een tweede concertmeester naast Vesko Eschkenazy open sinds in 2024 van Liviu Prunaru afscheid werd genomen. Wisselende kandidaten vliegen op proef in en uit: deze week is het de Hongaars-Duitse Zsolt-Tihamér Visontay die op de eerste stoel zit, omdat Eschkenazy soleert in Mendelssohns *Vioolconcert*. „Alsof je de loterij wint", zegt Eschkenazy met aanstekelijke voorpret over zijn solo-optreden op een filmpje voor de socials van het orkest.

Maar als zijn puike, noot voor noot kloppende vertolking ergens van overtuigde dan is het juist van het feit dat Eschkenazy vooral een in de roos getypecaste concertmeester is. Alle loopjes snorden, alle noten stonden en zijn toon mengde prachtig met het orkest – met als zij-observatie dat Eschkenazy de sportieve tred verkiest boven dromerig verpozen. Het deed denken aan de tekst die violisten wel als zelfkritisch grapje zingen op de romantische openingsmelodie van Mendelssohns concert: „Hier ben ik, hier sta ik, ik speel zo mooi viool." En precies die subtiele ijdelheid, het trekken aan de timing, het ademblazen in de melodie, het oppoetsen van een toonladder tot een ketting oogverblindende flonkersteentjes – dat was hier afwezig. Hoewel dirigent Iván Fischer soms een intieme bries door het klankbeeld föhnde, bleef dat ook in de overige delen het leidend gevoel.

Het Koninklijk Concertgebouworkest o.l.v. **Iván Fischer** in 2022.
FOTO MILAGRO ELSTAK

Concertgebouw Prijs

Fischer is al zo'n vijf jaar honorair gastdirigent en staat regelmatig voor het orkest, voor het laatst in februari. Zijn naam was recenter talk-of-the-town; door de NTR-documentaire die vorige week te zien was over dochter-zangeres Nora Fischer en door de toekenning – eveneens vorige week – van de Concertgebouw Prijs voor zijn „uitzonderlijke bijdrage aan het artistieke profiel van Het Concertgebouw, waar hij al meer dan 150 concerten dirigeerde en ook dit seizoen nog acht keer op de bok zal staan". De prijs wordt overigens pas op 16 maart 2026 uitgereikt, als Fischer toch in Amsterdam is om het orkest voor te gaan in een programma met onder meer werk van Bernstein en (bewerkingen van) The Beatles.

Wat maakt Iván Fischer zo bijzonder? In twee schoten: intellectuele superioriteit en artistieke oorspronkelijkheid. Bij hem kun je rekenen op aparte opstellingen van de musici, theatrale experimenten, eigenzinnige repertoire-combinaties. Die kant van zijn kunnen kwam in dit programma het best naar voren in Mendelssohns toneelmuziek bij Shakespeares *Midzomernachtsdroom* – bekend van de Bruiloftsmars. Solisten Olivia Vermeulen en Mirella Hagen daalden als elven af van de grote trappen, de zangeressen van het Nationaal Vrouwen Jeugdkoor zaten 'verstopt' tussen de musici, en verrezen als bloemen voor hun elfenkoor. Hoe dat koor zingt, blijft een klein wonder, zoals je normaal alleen in je dromen hoort: warm, vol en gedroomd helder. Ook het orkest deed de oren krullen met prachtsoli van onder anderen hoornist Laurens Woudenberg en klarinettist Olivier Patey.

Maar in de afwerking kon het geheel nog aan finesse winnen. Voorspelling: de concerten van donderdag en zaterdag (zondag op de radio) zullen waarschijnlijk meer in de buurt komen van Fischers verrukkelijke eigen opname met het Budapest Festival Orchestra (2018) – zo'n album dat je blijft luisteren om de frisse, speelse, bonkerige, theatrale contrastrijkdom.

BOEKEN

MICHEL KRIELAARS

Een haas leerde Chloe Dalton om beter te leven

Ik liep een rondje Botshol toen er ineens een haas voor me opsprong. Hij vloog nog net niet de lucht in, maar maakte als een balletdanser een pirouette, om er daarna als een speer vandoor te gaan. Tot dat moment was mijn hoofd vol van allerlei dringende zaken die ik die dag wilde afhandelen. Maar die haas deed me de onzin van mijn zorgen inzien, zo gerustgesteld was ik door zijn plotselinge verschijning.

Hazen hebben iets magisch. Ik begrijp heel goed waarom ze in oude tijden als heilig golden en met hun kop menig vaandel sierden. Dat laatste las ik in *Een haas in huis*, waarin de Britse Chloe Dalton het ontroerende verhaal vertelt over het pasgeboren jonge haasje, dat ze in de buurt van haar huis op het platteland vond. Het is achtergelaten door zijn moeder. En omdat ze wil dat het in leven blijft, ontfermt ze zich over het diertje.

Door de Covid-pandemie is Daltons hectische bestaan in Londen als adviseur in het internationale crisismanagement op een laag pitje komen te staan. Reizen is er niet meer bij en ze kan alleen nog maar via haar computer met haar collega's communiceren. En daarom trekt ze zich terug in haar buitenhuis op het platteland, waar haar leven verandert. Ineens kan ze de schoonheid van de natuur waarderen en beseft ze dat liefde en vriendschap belangrijker zijn dan werk.

Dankzij die haas beseft Dalton dat liefde en vriendschap belangrijker zijn dan werk

Dalton vertelt haar verhaal in subtiele taal, zoals alleen Britse natuurschrijvers dat kunnen. Ook kent ze haar klassiekers onder die natuurschrijvers als ze over de geschiedenis van de haas schrijft. Zo wist ik niet dat een haas, een prooidier, de eerste vier weken van zijn leven het gevaar loopt om door een roofvogel, een hermelijn of een landbouwmachine te worden gedood.

Bij Dalton is het haasje veilig. Het huppelt en springt door haar huis en in haar tuin. Als het na een paar maanden volwassen, groot en sterk is, gaat het in de avondlijke duisternis op pad, waarheen weet niemand. Dalton verandert dan in een ongeruste moeder, die haar kind mist. De leukste scènes in het boek zijn die waarin de haas met Dalton speelt en als een waanzinnige rondjes om haar heen rent. Dalton komt op die momenten met prestatiecijfers aanzetten, zoals dat een haas tussen de vijftig en tachtig kilometer per uur kan rennen en veel sneller is dan een jachtluipaard. Ook kan een haas twee meter hoog en drie meter ver springen en een kilometer in open water zwemmen. Ik smul van zulke gegevens, omdat ik daardoor met nog meer interesse naar de hazen op mijn pad kijk.

Ergernis is er natuurlijk ook, vooral als de haas de internet- en televisiekabels doorknaagt. Maar zelfs zulke sabotage went en wordt vergeven. Temeer omdat Dalton dan nog beter beseft hoe fijn het leven is zonder televisie en computer. In plaats daarvan kruipt ze voor de haard met een mooi boek, met de haas nog net niet aan haar voeten, starend naar de vlammen.

Ontroerend is het moment waarop Dalton ontdekt dat haar wilde huisgenoot geen rammelaar is (mannetje), maar een moer (vrouwtje). Dat blijkt als er ineens jongen komen, die de haas in de tuin heeft gebaard. Het is het begin van een heus gezin. Daltons boek is daarmee behalve een ode aan de natuur ook een lofzang op een evenwichtig leven. Toen ik het uit had, wilde ik nog maar één ding: een haas zijn.

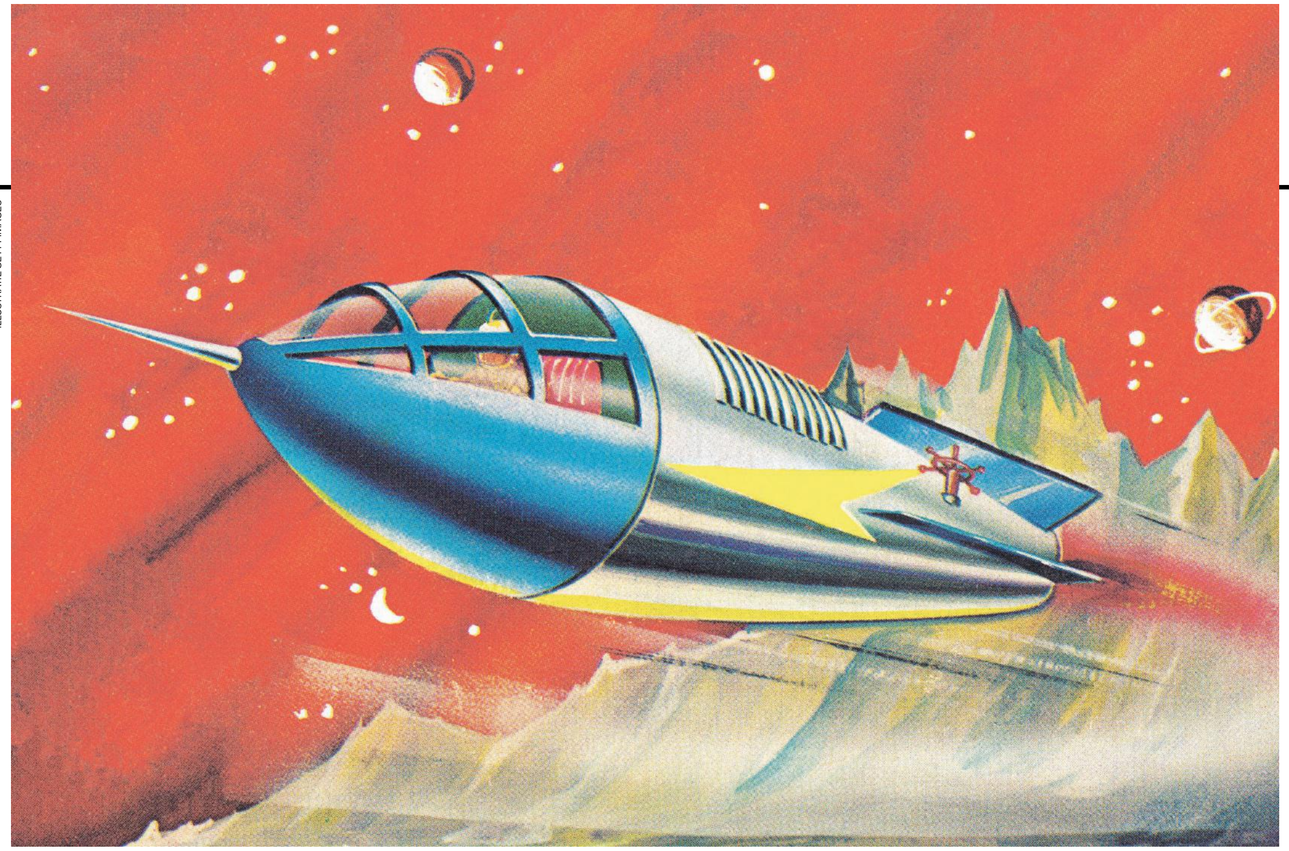

ILLUSTRATIE GETTY IMAGES

Verblind door science-fiction

LEESLIJST VAN SILICON VALLEY Boeken doen ertoe in Silicon Valley. Techgiganten zoals Elon Musk en Mark Zuckerberg laten zich voor hun toekomstvisie mede inspireren door sciencefiction. Illiberale en reactionaire ideeën lijken door zulke boeken bij een deel van de tech-elite terrein te winnen.

Door **Toon Beemsterboer**

De Duitser raketgeleerde Wernher von Braun stond aan de wieg van de ruimtevaart. Als lid van Adolf Hitlers NSDAP en de elite-eenheid SS speelde hij een leidende rol in de ontwikkeling van rakettechnologie in nazi-Duitsland. Hij ontwierp de V2-raket, het eerste door de mens gemaakte object dat de ruimte bereikte. Toen de nazi's de oorlog verloren, bood hij de Amerikanen zijn diensten aan. Via een geheim Amerikaans programma om nazi-geleerden te rekruteren, werd Von Braun naar de VS gesmokkeld. Daar werd hij een spil in het Apolloprogramma van de NASA, dat de eerste mens op de maan zette.

Tijdens zijn verblijf in het onderzoekscentrum van het Amerikaanse leger in New Mexico, schreef Von Braun in 1949 het sciencefictionboek *Marsprojekt*; in Engelse vertaling verschenen als *Project Mars: A Technical Tale*. In het boek, deels avonturenroman en deels technische handleiding, beschrijft hij hoe wetenschappers raketten bouwen waarmee ze mensen naar Mars sturen. Daar stuiten ze op een oude 'superbeschaving' van marsmannetjes die onder de grond leven omdat het oppervlak van de rode planeet onbewoonbaar is. Technologie heeft aardse concepten zoals natiestaten overbodig gemaakt. De planeet wordt bestuurd door een technocratie met de 'Elon' als leider.

Klinkt bekend? Dat is geen toeval. Errol Musk, de vader van miljardair Elon Musk, las het boek in zijn jeugd en was er zo van onder de indruk dat hij zijn zoon naar de heerser van Mars vernoemde. ,,De naam die je je kind geeft, is erg belangrijk", zei hij daarover in een video op zijn YouTube-kanaal 'Errol Musk - Dad of a genius'. ,,Het moet een naam zijn die betekenis heeft, iets belangrijks." En omdat de tweede naam van zijn opa toevallig ook Elon luidde, dacht Errol: ,,Ik vind die naam mooi, want hij betekent iets voor mij."

Het is bijna griezelig hoezeer zijn zoon de verpersoonlijking is geworden van zijn naam. Alsof die van invloed is geweest op zijn identiteit en levenskeuzes. Von Brauns ideeën vormen niet alleen een inspiratiebron voor SpaceX, het ruimtevaartbedrijf dat Musk begon met als doel om de weg te bereiden voor een zelfvoorzienende kolonie op Mars. Ook enkele van zijn andere projecten lijken zo uit *Marsprojekt* te zijn geplukt. Zoals The Boring Company, die hij begon om een transportsysteem met ondergrondse luchtdrukbuizen te realiseren. Dat is namelijk ook hoe Von Brauns marsmannetjes zich verplaatsen.

Musks ambities, wereldbeeld en ideologie lijken voor een belangrijk deel voort te komen uit sciencefiction. Dit blijft niet beperkt tot *Marsprojekt*. Musk noemt als inspiratie ook de Russische raketgeleerde Konstantin Tsiolkovski, die in een reeks verhalen sciencefiction gebruikte als een waardevol middel om wetenschappelijke ideeën te populariseren. Hij was een eugeneticus die geloofde in selectieve voortplanting om de menselijke soort genetisch te verbeteren. Hij geloofde ook dat natuurrampen de mensheid zouden dwingen om 'multiplanetair' te worden. Dit zijn ideeën die Musk ook propageert. Hij heeft zelf veertien kinderen, bij meerdere vrouwen.

De Silicon Valley canon

Musk is wellicht het extreemste voorbeeld van wat de Turkse socioloog Ali Riza Taskale 'gematerialiseerde sciencefiction' noemt: sciencefiction die een weerslag krijgt in de werkelijkheid. Maar hij is lang niet de enige in Silicon Valley die boeken gebruikt als blauwdruk voor de toekomst. Toen Meta-baas Mark Zuckerberg de Metaverse lanceerde, verwees hij naar de cyberpunkroman *Snow Crash* van Neal Stephenson - in vertaling verschenen als *Het Babelvirus* - waarin mensen via hun avatars een virtuele wereld verkennen om te ontsnappen aan de dystopische realiteit.

Niet alleen sciencefiction is invloedrijk onder de tech-elite. Sam Altman, de oprichter van OpenAI, prees het invloedrijke boek *Superintelligence* van de Zweedse filosoof Nick Bostrom, die betoogt dat de AI-revolutie zal leiden tot superintelligente machines die een bedreiging vormen voor de mens. PayPal-oprichter Peter Thiel ziet het boek *The Sovereign Individual* van William Rees-Mogg en James Dale Davidson als leidraad voor investeringen in futuristische projecten. In het profetische boek voorspellen de auteurs de opkomst van het informatietijdperk, waardoor de natiestaat ten onder gaat en het individu autonoom wordt.

Boeken doen ertoe in Silicon Valley. ,,Technologen lijken eindeloos te discussiëren over boeken en ideeën, en te debatteren over de voor- en nadelen van verschillende vormen van rationalisme, over fundamentele economische principes, en over de sterke en zwakke punten van democratie en bedrijfsbestuur", observeerde de Ierse politicoloog Henry Farrell eerder dit jaar in zijn essay voor het persbureau Bloomberg. Al die ijver heeft volgens hem een herkenbare 'Silicon Valley-canon' opgeleverd van veelbesproken en invloedrijke boeken.

Welke boeken precies tot die canon behoren, is onderwerp van voortdurend debat. Bij gebrek aan formele canonisatie spreekt de schrijver en journalist Tanner Greer, die veel wordt gelezen in de techgemeenschap, van een ,,vage canon". Hij riep zijn volgers op X vorig jaar op om veertig boeken te noemen die er volgens hen te doen. Hij kreeg tientallen reacties, waaronder van Patrick Collison, medeoprichter van de online betaaldienst Stripe, die stelde dat de canon kan verschillen per generatie. Toch deelde hij een lijst met boeken „die volgens mij grofweg de belangrijkste ideeën bestrijkt die hier invloedrijk zijn".

Sciencefiction, zoals de zogeheten *Foundation*-trilogie van Isaac Asimov, over de ondergang en wederopstanding van een galactisch keizerrijk, en het populaire *Hitch-Hikers Guide to the Galaxy* van Douglas Adams, zijn uiteraard een belangrijk onderdeel van de canon. De andere genoemde boeken zijn grofweg onder te verdelen in verschillende categorieën: non-fictieboeken over belangrijke personen en momenten in de historie (van de technologie); wetenschappelijke en filosofische werken; en boeken over succesvolle start-ups. De vreemde eend is *The Lord of the Rings* van J.R.R. Tolkien, wiens fictieve mythologie van Engeland juist kan worden gelezen als een aanklacht tegen technologische vooruitgang.

Greer betoogt dat de boeken het intellectuele bindmiddel vormen van Silicon Valley. Ze bepalen mede de cultuur en mentaliteit van de gemeenschap en leiden tot een gedeeld begrip van succes, macht en morele idealen. Het wereldbeeld dat uit al die uiteenlopende boeken te destilleren valt, wordt gekenmerkt door respect voor kennis en intelligentie, niet als doel op zich, maar als middelen om iets te bereiken; wantrouwen jegens gevestigde belangen en expertises; bewondering voor buitenstaanders met grote ideeën die de bestaande orde ontwrichten; en een bijna religieus geloof in technologische vooruitgang.

Problematische toekomstvisie

Sciencefiction is van oudsher een laboratorium voor het verkennen van radicale ideeën, al dan niet gebaseerd op serieuze wetenschap, en het uitdagen van conventionele sociale mores en repressieve systemen. Maar volgens critici gebruikt Silicon Valley het genre te vaak als een letterlijke leidraad. Die benadering heeft ,,het emanciperende potentieel van het genre weggenomen, en het hergebruikt als een legitimerend script voor 'reactionair futurisme'", schrijft socioloog Taskale op het mediaplatform Untold Mag. Die term definieert hij als een wereldbeeld dat radicaal marktdenken combineert met een vorm van technologisch autoritarisme.

Volgens Taskale is de strijd om de invloed en betekenis van sciencefiction een strijd om de toekomst zelf. Want de toonaangevende ondernemers in Silicon Valley bepalen in grote mate hoe de toekomst eruit gaat zien. Daarbij laten ze zich ook leiden door soms radicale denkers als Nick Bostrom, maar ook Ayn Rand, de beroemde voorvechter van ongebreideld kapitalisme, en Curtis Yarvin, die de idealen van democratie van radicaal-rechtse kritiek voorziet. Zulke denkers stellen zich volgens Taskale een toekomst voor ,,waarin individuen kunnen ontsnappen aan de beperkingen van de staat, de maatschappij en de biologie. In die visie stelt technologie een kleine groep innovators instaat langer te leven, zichzelf te besturen en de toekomst vorm te geven zonder democratische controle".

Illiberale en reactionaire ideeën lijken bij een deel van de tech-elite terrein te winnen. Dit is mede te danken aan Yarvin, een extreemrechtse blogger die de basis legde voor de antidemocratische, reactionaire beweging die de Duistere Verlichting wordt genoemd. Op zijn invloedrijke blog Unqualified Reservations betoogde hij dat de democratie een mislukt experiment is dat vervangen moet worden door een soort bedrijfsdictatuur. Onder zijn bewonderaars zijn prominente rechtse figuren als Peter Thiel en diens protegé, vicepresident JD Vance.

Cultuur van toxisch optimisme

Ook de Britse ontwerper en schrijver Nick Foster, die ruim 25 jaar werkte voor bedrijven als Nokia, Sony en Google, ziet problemen in de manier waarop in Silicon Valley wordt nagedacht over de toekomst. In zijn boek *Could, Should, Might, Don't. How We Think About the Future* onderzoekt hij hoe de mensheid door de geschiedenis heeft nagedacht over het concept van 'de toekomst'. Hij betoogt dat mensen de neiging hebben om te vervallen in één van vier mogelijke denkrichtingen, die elk hun voordelen, blinde vlekken en tekortkomingen hebben.

De eerste school, '*could futurism*', kenmerkt zich door optimisme over technologische vooruitgang. De keerzijde is dat het bol staat van fantasiebeelden, die zelden werkelijk zullen worden. De tweede school is 'should futurism', waarin de toekomst al vastligt. Dit is de wereld van bedrijfsstrategieën en data. Het probleem ontstaat wanneer de zekerheid van harde data verandert in algoritmische voorspellingen. De derde, 'might futurism', is het terrein van denktanks en mogelijke scenario's. Daarbij is een tekortkoming dat toekomstbeelden vaak gebaseerd zijn op de aannames gebaseerd op het verleden. 'Don't futurism', tenslotte, ziet de toekomst primair als een bron van zorg. Zulk pessimisme wint de laatste jaren terrein, maar kan emotioneel verlammend zijn.

Volgens Foster zijn met name de eerste en de laatste denkrichting dominant in Silicon Valley, mede onder invloed van sciencefiction. ,,Ik denk dat sciencefictionfilms door hun enorme bereik misschien wel van grotere invloed zijn op hoe mensen nadenken over de toekomst dan boeken", zegt Foster aan de telefoon vanuit zijn woonplaats San Francisco. ,,Enerzijds bieden films vaak een escapistisch toekomstbeeld van vliegende auto's en leven op andere planeten, anderzijds tonen ze vaak een dystopische visie van maatschappelijke ineenstorting en technologische overmacht. Dus in die twee uitersten van ongebreideld optimisme en ongebreideld pessimisme speelt sciencefiction wel degelijk een rol."

Lang niet iedereen in Silicon Valley leest of kijkt sciencefiction, zegt Foster, het zijn met name sommige leiders. ,,Maar ze gebruiken sciencefiction verkeerd. Ze willen gewoon datgene wat ze in een boek lazen of in een film zagen tot leven brengen, zonder zelf goed na te denken. Ik ken sciencefictionschrijvers en mensen in de filmwereld. De dingen die ze bedenken zijn vaak niet meer dan hulpmiddelen om het verhaal dat ze willen vertellen vooruit te helpen. Dat zijn geen grondig overwogen voorstellen voor hoe de toekomst eruit moet zien. Maar zulke films en boeken geven wel vorm aan hoe veel mensen in Silicon Valley over de toekomst denken. Dat vind ik een probleem."

Toch waarschuwt Foster voor een karikaturaal beeld van Silicon Valley als een plek waar iedereen gelooft in een technoutopie. Natuurlijk zijn er leiders zoals durfkapitalist Marc Andreessen, auteur van het *Techno-Optimist Manifesto*, die technologie zien als de motor van alle menselijke vooruitgang. Foster denkt dat de „cultuur van toxisch optimisme" vooral het gevolg is van het feit dat start-ups voortdurend moeten hengelen naar investeringen. ,,Maar er zijn ook tienduizenden mensen in Silicon Valley die zich wél kritisch opstellen. Toen ik bij Google werkte was het overgrote deel van mijn collega's voorzichtig en ethisch. Er werken ook veel socialisten en hippies."

Foster gelooft dat de cultuur van Silicon Valley niet alleen wordt gevormd door boeken, maar vooral ook door de technologie zelf. Door de opkomst van AI, een technologie die heel menselijk aanvoelt, beginnen mensen existentiële vragen te stellen over technologie. Foster merkt bijvoorbeeld dat er in Silicon Valley meer filosofische gesprekken worden gevoerd over de aard van het bewustzijn. ,,Als mensen moeite hebben om iets te begrijpen, zoeken ze naar dingen die hen daarbij kunnen helpen. Sommigen gaan te rade bij sciencefiction. Ik begrijp waarom ze het doen. Maar het kan hun denken beperken als ze de wereld alleen nog door de lens van zulke verhalen gaan zien."

De canon van Silicon Valley

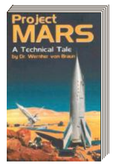

Wernher von Braun: *Projekt Mars: A Technical Tale* (1953).

Isaac Asimov: *The Foundation* (1951-53).

Ayn Rand: *Atlas Shrugged* (1943)

Nick Bostrom: *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies* (2014).

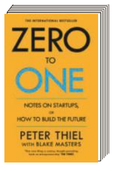

Peter Thiel: *Zero to One: Notes on Startups, or How to Build the Future* (2014).

Zie voor de rest van de canon dit artikel op nrc.nl/boeken

De best verkochte boeken

1 **Annejet van der Zijl:** ***De zwevende wereld.*** Hollands Diep, 352 blz. € 26,99 (1)

2 **Dan Brown:** ***Het ultieme geheim.*** Luitingh-Sijthoff, 766 blz. € 29,99 (3)

3 **Toon Tellegen:** ***Langzaam, maar zeker.*** Illustraties Thé Tjong-Khing. Querido, 136 blz. € 22,99 (-)

4 **Paulien Cornelisse:** ***In het kort.*** Eigen beheer, 416 blz. € 23,50 (2)

5 **Ian McEwan:** ***Wat we kunnen weten.*** De Harmonie, 398 blz. € 27,50 (-)

6 **Rosan Smits:** ***Dit is fascisme.*** De Correspondent, 211 blz. € 16,- (-)

7 **Barbara Stok:** ***Wat is goed leven?*** Nijgh & Van Ditmar, 143 blz. € 22,99 (-)

8 **David Szalay:** ***Het vlees.*** Nijgh & Van Ditmar, 296 blz. € 23,99 (10)

9 **Édouard Louis:** ***De ondergang.*** De Bezige Bij, 230 blz. € 22,99 (9)

10 **Lévi Weemoedt:** ***Vreugde heeft geen vat op mij.*** Nijgh & Van Ditmar, 120 blz. € 16,99 (-)

GEBASEERD OP DE VERKOOPCIJFERS VAN AFGELOPEN WEEK VAN BOEKHANDELS **ATHENAEUM (AMSTERDAM), JAVA BOOKSHOP (AMSTERDAM), DEN BOER (BAARN), VAN KEMENADE & HOLLAERS (BREDA), PAAGMAN (DEN HAAG), SPIJKERMAN (EINDHOVEN), GODERT WALTER (GRONINGEN), KOOYKER (LEIDEN), LOVINK (LOCHEM), ROELANTS (NIJMEGEN), VAN GENNEP (ROTTERDAM), VAN DER VELDE IN DEN BROEREN (ZWOLLE)**

Wat is de beste stem voor een audioboek?

AUDIOBOEKEN Wat is een aangename vertelstem voor een audioboek? De verteller en de luisteraar gaan een haast intieme band aan. „Een dubbele punt moet je vóélen als luisteraar."

Door **Storm Stavenuiter**

In de luisterboeken van Harry Potter brengt voorlezer Stephen Fry een extra dimensie aan. Hij is de verteller van een verhaal dat door zijn stem eindeloos herhaald mag worden. Die stem heeft een warme en geruststellende klank met een diepte die verraadt dat er een hele wereld vol ervaring achter schuilgaat. Een houding als verteller alsof hij er zelf bij was, authentiek in zijn accenten en typetjes. Een overdracht vol wijsheid en melancholie en een toon die zowel levenslessen als gevoel weet over te brengen.

Op socialemediaplatform Reddit vertellen hordes twintigers en dertigers dat ze met Potter in hun oren in slaap vallen. Fry's stem „verlicht slapeloosheid", „brengt troost tijdens stress of angst" of „werkt als ochtendmeditatie." Luisteraar Monique Bakker schrijft op audioboekenbibliotheek Storytel: „Een geweldig mooie stem, het is net of je erbij bent!"

Andere fervente luisteraars zweren bij de stem van de Engelse acteur Jim Dale (90), die de Potter-reeks eveneens met een stem als een knisperend haardvuur insprak en vooral in Noord-Amerika beluisterd wordt. *In Harry Potter en de Relieken van de Dood*, het laatste deel, nam hij een recordaantal van 134 stemmen voor zijn rekening. De hoofdstukken met halfreus Hagrid nam hij pas aan het eind van de dag op, omdat hij zijn stem verloor bij de grom die hij daarvoor opzet - aan toewijding geen gebrek.

Wat verklaart het vocale succes van Dale en Fry? Met de toenemende populariteit van luisterboeken begon ook de zoektocht naar een beste stem om een verhaal te vertellen. Wat een geschikte voorleesstem is, hangt allereerst af van het genre. Platforms zoals meditatie-app Headspace zetten bewust langzame, zwoele stemmen in om piekerende luisteraars in slaap te wiegen, eventueel begeleid door het geluid van regen op de achtergrond. Maar een kinderboek of een roman van vijftien uur vraagt om een andere aanpak.

„In een zin zit een spanningsboog, maar er zit ook een spanningsboog in een alinea, in een hoofdstuk en in een heel boek", vertelt Andrea Meijers, directeur van Thinium, met acht studio's de grootste producent van Nederlandse audioboeken. „Zelfs als het boek er foutloos op staat, kunnen luisteraars ergens afhaken. Als voorlezers altijd op dezelfde manier spreken, gaat dat storen." Ook de persoonlijke voorkeur van de vertellers speelt een rol: „In fantasyboeken staan heel veel namen en termen die überhaupt niet bestaan. Daar moet je wel wat mee hebben als voorlezer om dat goed over te kunnen brengen."

Talenkennis, inhoudelijke expertise en de klankkleur van de stem: betrokkenen bij de productie letten bij het selecteren van een voorlezer op uiteenlopende eigenschappen. Sluit de stem aan bij het vertelperspectief in het boek, bij het geslacht, de leeftijd en het karakter van de personages? Nynke de Groot, verantwoordelijk voor de Nederlandse audioproducties van Storytel, zet daarom soms meerdere stemmen in.

Bij *Het lied van ooievaar en dromedaris* van Anjet Daanje, dat door een vakjury van NRC werd uitgeroepen tot beste Nederlandse boek van de 21ste eeuw, kreeg elk van de veertien hoofdstukken een eigen verteller. Omdat het werk zich afspeelt in verschillende eeuwen, is de diversiteit van de vertellers heel groot. De Groot: „Op deze manier deden we het meeste recht aan de personages, die zo echt tot leven worden gewekt." Die diversiteit is volgens De Groot een belangrijke trend. „Een aantal jaar geleden waren veel insprekers nog wat oudere mannen. Nu is het inspreeklandschap echt veelzijdiger geworden."

Op reis met de stem

De opbouw, het stemgeluid, het volume, de typetjes – veel ouders van jonge kinderen zullen beamen dat voorlezen een vak apart is. Één tip voor beginnende voorlezers: met nepaccenten jaag je je luisteraar weg. De Groot: „Daar prikken mensen zo doorheen." Ook te nadrukkelijk acteren wordt niet gewaardeerd. Meijers ziet in de studio voorlezers soms een constante cadans gebruiken, wat niet goed werkt: „Een goede voorlezer heeft de juiste variatie in de stem, in de kleur die hij gebruikt, in volume, in dictie, om wat duidelijk te maken. Een dubbele punt moet je bijvoorbeeld vóélen als luisteraar."

Belangrijk is dat een voorlezer de luisteraar het verhaal in trekt. Zeker als het gaat om het overbrengen van emotie voegt een luisterboek soms echt waarde toe aan de geschreven versie, zeggen betrokken makers als Anouk Hazenberg, die bij Thinium de stemacteurs voor uitgevers selecteert. Ze ziet voorlezers soms in tranen uit de studio komen. „Voorlezer en luisteraar zijn eigenlijk heel intiem. Iemand neemt je als het ware mee op een reis. De emotie die de voorlezer voelt, speelt daarbij een grote rol."

Als een auteur eigen werk voorleest kan de productie authentieker klinken, maar het blijft een vak apart. Naar schatting wordt 75 tot 80 procent van de boeken nog door vakmensen voorgelezen.

> Computers zijn voorlopig nog niet in staat om een perfecte stem na te bootsen

Jim Dale, de stem van de Harry Potter-audioboeken, leest zijn fans voor in een boekhandel in Washington, D.C. FOTO GETTY IMAGES

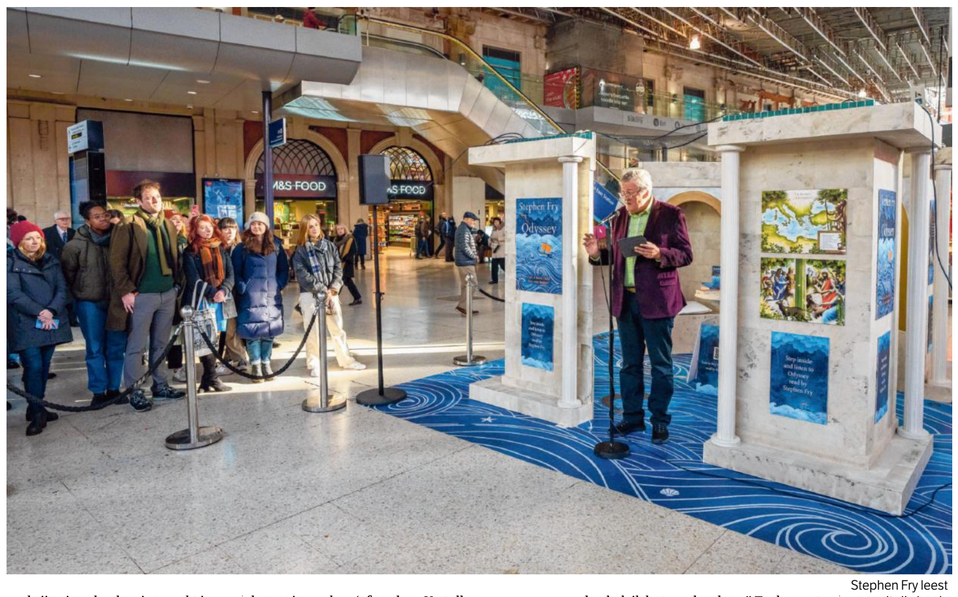

Stephen Fry leest voor uit zijn boek *Odyssey* op Waterloo Station in Londen. FOTO ANP

Wie wel zijn eigen boeken inspreekt is Mathijs Deen (63), schrijver van de bekende Waddenthrillers zoals *De Hollander* en *De loods*. Wie de audioversies beluistert, begrijpt waarom: zijn zware en evenwichtige timbre schept een comfortabele sfeer.

Deen leerde decennia geleden zijn columns inspreken (of eerder: „Vertellen, dat is natuurlijker") bij Radio Noord. Hij probeert zoveel mogelijk de tekst te volgen in de tempowisselingen en het volume. „De tekst doet me ook wat, maar het gaat niet om jezelf, het gaat om de tekst", zegt hij. „Als ik iets heb overgebracht zonder dat ik het over mezelf liet gaan, dan heb ik het goed gedaan." Toch voegt zijn stem iets extra's toe, blijkt uit reacties van luisteraars. „Mijn stem biedt kennelijk troost in deze nare en beroerde wereld."

Voorlezen is niet een vak voor iedereen, bevestigt schrijver Nelleke Noordervliet (79), die ook haar eigen werk inspreekt. Lang voorlezen kost veel energie en vereist opperste concentratie: „Je kunt niet al pratend wegdromen. Als ik de studio uit kom, heb ik een totale kunstkop."

Daarnaast is het een tijdrovende klus: het voorlezen van een roman van 300 bladzijden resulteert gemiddeld in acht uur audio, maar een voorlezer staat daar maar liefst zestien tot achttien uur voor in de studio. Noordervliet nam haar laatste boek, de dystopische roman *Het bewind van de gelukkigen*, op in vier sessies van vier uur. „Het is natuurlijk heel raar en eenzaam gedoe om uren achter elkaar in een volledig afgesloten studio te zitten."

Volgens Noordervliet zit de kunst van het voorlezen in echt begrijpen wat er op papier staat. „Als ik me realiseer wat ik zeg, dan weet ik dat het ook bij de luisteraar overkomt. Anders verlies als je als luisteraar prompt je aandacht." De stem van Noordervliet is kalm en hartelijk, maar heeft volgens haar ook een nadeel. „Ik denk dat de stem van een man eerder als neutraal wordt beschouwd en de stem van een vrouw vaker wordt gekoppeld aan emoties."

AI-gegenereerde stemmen

Omdat het inspreken van een audioboek veel tijd kost, rijst de vraag of kunstmatige intelligentie in de toekomst de taak zal overnemen. De 250 voorlezers van Thinium, die per klus worden betaald, dragen hun stemrecht alleen over voor het complete boek. De uitgever mag dus niet in de ingesproken tekst knippen en de stem voor andere doeleinden gebruiken.

Daarnaast lijken computers voorlopig nog niet in staat om een perfecte stem na te bootsen. Meijers: „AI heeft nog niet de warmte, diepte en emotie die een vakman erin kan leggen. Er zijn in Nederland wel al enkele experimenten geweest met kunstmatige stemmen, maar het editen van zulke audiobestanden kost zoveel tijd, dat er ook geen prijsvoordeel is."

De Engelse markt is door het grotere bereik al verder dan de Nederlandse. Al verscheen eind oktober wel het Nederlandse luisterboek van de Zweedse thriller *Enkele reis Stockholm*. Opvallend aan deze uitgave is dat niet alleen de cover en de vertaling met behulp van AI zijn gemaakt. Ook is volgens uitgever PixelPerfect voor het eerst in Nederland een boek 'natuurgetrouw' door AI ingesproken. Audible, aanbieder van miljoenen audiotitels, biedt dit jaar uitgevers de mogelijkheid om te kiezen uit meer dan 100 AI-gegenereerde stemmen in vier talen. Meijers: „Sommige uitgeverijen kijken er al naar uit om op een snellere en goedkopere manier audioboeken te produceren."

Dat zullen ze natuurlijk niet doen met het werk van grote Nederlandse literaire auteurs, eerder met vertaalde dertien-in-een-dozijn-keukenromannetjes. De vraag blijft of AI de eigenheid van een menselijke voorleesstem - het detailrijke, het kwetsbare - kan doen vergeten. Voor de luisteraar is het beluisteren van een audioboek een intieme ervaring, voor de verteller een fysieke en emotionele manier om zich de tekst zich eigen te maken.

Voorlezen vraagt om constante alertheid, zin voor zin. Matthijs Deen vergelijkt het inspreken met een sprong over een breed beekje: in gedachten ziet hij zichzelf vaak aan de hoge oever van het bos uit zijn jeugd. „Met concentratie haal je de overkant, maar soms kom je toch met een natte broek thuis."

TERUGLEZEN

'Nu vielen alle puzzelstukjes in elkaar'

JOYCE SYLVESTER
Dijkgraaf en voorzitter van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme Joyce Sylvester herlas journalistiek reisboek *Alexandrië* van Eduard Cousin een jaar later weer.

'Lezen is voor mij onlosmakelijk verbonden met vakantie; tijdens werkweken heb ik weinig tijd, als dijkgraaf van Waterschap Amstel, Gooi en Vecht en voorzitter van de Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme. De eerste keer dat ik *Alexandrië* las, was in de herfstvakantie van 2024. Ik was in Paramaribo, mijn familie komt uit Suriname, en op een terrasje heb ik dit boek in een keer uitgelezen.

„Het verhaal gaat over een Nederlandse man die vanwege zijn huwelijk met een Egyptische vrouw naar Alexandrië verhuist, een noordelijke kuststad in Egypte, en de dingen die hij daar meemaakt. Destijds las ik het als een verhaal van een individu, als een pleidooi om de grens tussen Europa en Alexandrië te beslechten.

„Al direct na die eerste lezing had ik het gevoel dat ik met dit boek iets had laten liggen, dus het lag al op de 'als ik het eens rustig heb'-stapel. Je ziet mensen die altijd stapels boeken kopen. Die lezen het ene na het andere boek en gaan dan weer verder. Maar soms is het goed om te herlezen.

„Als je dit boek leest, krijg je het vanzelf warm. Je waant je in Alexandrië, gaat met de verteller mee op reis. Eduard Cousin is niet een auteur die een glimmend verhaal heeft neergezet. Daarmee vind ik het ook een oprecht verhaal; want dat moet je ook durven schrijven.

„Afgelopen zomer heb ik Alexandrië met veel plezier en stijgende verwondering herlezen. Het was alsof ik nog meer thuiskwam in dit boek. Want bijna een jaar later bleek het werk actueler dan ooit geworden; het is tijdloos. Het gaat niet alleen over de relatie tussen een oer-Hollandse man en een Egyptische vrouw. Dit boek gaat over migratie, over de Palestijnen en Israël. Cousin laat zien dat wat er in Gaza gebeurt, zonder de historische context van het hele gebied, niet begrepen kan worden. Nu vielen alle puzzelstukjes in elkaar.

„Het heeft me ook als dijkgraaf de ogen geopend. Ineens realiseerde ik me dat Alexandrië net als Amsterdam wordt bedreigd door de zee. Bangkok, Shanghai, Jakarta, New Orleans; allemaal steden die last hebben van zeespiegelstijging. Ik denk dat we in Nederland binnen afzienbare tijd niet meer onder vrij verval kunnen spuien om overstromingen te voorkomen bij een hoog waterpeil; tegen die tijd is de zeespiegel hoger dan het land en is onze veengrond verder ingeklonken. De vraag is: zullen we in de toekomst onze eigen hoofdstad naar een veiliger plek moeten verhuizen?

„Dankzij *Alexandrië* begreep ik steeds beter waarom het belangrijk is om de grens tussen Europa en dat deel van de wereld in een historische context te plaatsen. Na dit boek liep ik door Londen – ik ben een enorme barokliefhebber en zing de werken van Henry Purcell – en zag ik langs de Theems opeens ook de Naald van Cleopatra. Toen ben ik even gaan zitten, starend naar het water. Het liefst zou ik de dagen alleen maar vullen met barok en historische romans. De rauwe realiteit is dat de wekker altijd weer gaat."

Eva Klute

In de rubriek 'Teruglezen' vertellen boekenliefhebbers over een werk dat in het verleden veel indruk op hen heeft gemaakt.

nrc
VRIJDAG 5 DECEMBER 2025
Boeken C9

‘Literatuur laat zien wat men wil verzwijgen’

KAMEL DAOUD Nadat hij de Prix Goncourt kreeg voor *Houris*, werd zijn werk in Algerije verboden. „Als je de schrijver zijn vrijheid ontneemt, dan geef je ook die van de burger op.”

Door **Margot Dijkgraaf**

Bevlogen en welbespraakt is hij, zijn ogen boren zich voortdurend in de mijne. Pas na ruim een uur schuift hij zijn stoel wat achteruit. Sinds de Frans-Algerijnse schrijver Kamel Daoud (1970) vorig jaar de Prix Goncourt kreeg voor zijn indrukwekkende roman *Houris*, werden zijn boeken in Algerije verboden, werd hijzelf uitgescholden, bedreigd, aangeklaagd en verhuisde hij naar Frankrijk.

De vertelster van de bekroonde roman is de zesentwintigjarige Aube, die als meisje tijdens de Algerijnse burgeroorlog, in de jaren negentig, door fundamentalistische islamisten werd gekeeld. Ze sneden haar stembanden door, ze heeft het ternauwernood overleefd. Het litteken op haar hals heeft de vorm van een zeventien centimeter lange glimlach, ze ademt door een plastic buisje. Aube is het levende bewijs van die burgeroorlog, waarbij islamisten bloedbaden onder de bevolking aanrichtten. Het is een oorlog die in Algerije doodgezwegen moet worden; een wetsartikel, opgenomen voorin de roman, bepaalt dat iedereen die deze ‘nationale tragedie’ benoemt zal worden gestraft.

„Ik heb mijn vertelster Aube genoemd”, Frans voor ‘dageraad’, vertelt Daoud in de gele salon van uitgeverij Gallimard in Parijs, „omdat de terroristen vaak op dat moment van de dag opdoken om te doden. Het is net geen nacht meer en ook nog geen dag. Het is het ogenblik waarop roofdieren aanvallen. Aube is zelf niet helemaal dood en ook niet echt levend.”

In *Houris* laat Daoud zijn vertelster spreken tot haar nog ongeboren kind. Het is een innerlijke monoloog, waarin ze zich afvraagt of ze haar kind, waarvan ze vermoedt dat het een meisje is, wel op de wereld wil zetten. Wat heeft een meisje te zoeken in een land waar vrouwen worden onderdrukt, geslagen, gedood? Ze heeft de pillen al klaarliggen.

De vertelster spreekt haar ongeboren dochter met ‘Lieve Houri’ aan. ‘Houris’ is de titel van uw roman. U gebruikt het woord op twee verschillende manieren.

„Jihadisten wordt tweeënzeventig maagden, ‘houris’, beloofd in het paradijs. Religieuze metaliteratuur uit de twaalfde eeuw bepaalde dat seksualiteit van plek moest verschuiven. In plaats van tijdens je leven te verlangen naar vrouwen, hun schoonheid te bewonderen, hen te beminnen, moest je wachten tot na je dood. Op aarde zijn vrouwen monsters die je achter een sluier moet begraven. De islamisten hebben het woord ‘houri’ gestolen. Ik wilde me die term weer toeëigenen. Ik ben schrijver, de woorden behoren mij toe. Dus ik laat Aube het woord gebruiken als liefkozing, een mix van tederheid, schoonheid en verzet.”

Op het lichaam van Aube valt de geschiedenis niet uit te wissen, schrijft u. Al vanaf ‘Moussa of de dood van een Arabier’ (2013) keert u zich tegen het uitvlakken van ongewenste stemmen.

„Literatuur laat zien wat men wil verzwijgen. Als een land, een volk, een persoon, zijn geschiedenis wil verdonkeremanen, dan neemt de waarheid zijn toevlucht tot de literatuur. Dan is de roman de enige plek waar je het lijden en de pijn kunt laten zien. Voor mij zijn schrijverschap, literatuur en het begrip ‘uitwissen’ met elkaar verbonden. De vrijheid van de schrijver is fundamenteel. Als je de schrijver zijn vrijheid ontneemt, dan geef je ook die van de burger, van de lezer op. Een dictator probeert dingen uit te wissen. Een kunstenaar, een schrijver, probeert die te behouden, er rekenschap van te geven. Dat geldt voor mij des te meer, omdat ik uit een land kom waar er een wet voor uitwissen is. Er is een wet die ons verbiedt te spreken. Ik mag niet zeggen wat ik heb meegemaakt.”

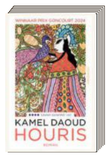

Kamel Daoud: *Houris.* (*Houris*) Vert. Reintje Ghoos. Ambo Anthos, 327 blz. €24,99

Schrijven is het enige effectieve middel tegen de dood, schreef u in uw roman ‘Zabor’, het is de enige manier om terug te gaan in de tijd, die te herstellen of te controleren.

„Zo is het precies. Lees Shakespeare, de Perzische dichter Omar Khayyam of Borges. Als ik Borges lees kan ik precies samenvallen met de emotie die hij voelde toen hij naar een bloem keek. Dat is literatuur. Het is de enige manier om het feit dat alles verdwijnt te overwinnen.”

Uw vertelster Aube is verminkt tijdens een aanval van islamisten op het dorp Had Chekala, eind jaren negentig. In uw roman gaat ze naar dat dorp terug. U heeft als journalist verslag gedaan van het bloedbad.

„Het is het dorp van mijn moeder. Ik overnachtte op de redactie en werd midden in de nacht gebeld. Ik kende veel mensen in dat dorp. Ik spreek Arabisch, ben niet in de stad opgegroeid, zoals de meeste journalisten in Algiers. De burgeroorlog begon grosso modo in 1990. Eerst werden politieagenten vermoord, daarna militairen, vervolgens schrijvers en journalisten. Rond 1997 kregen de islamisten door dat ze politiek niet zouden winnen en begonnen ze met een serie strafexpedities. Ze vernietigden alles. In de dorpen was de bevolking eerst op hun hand geweest, ze hadden hen van eten en drinken voorzien. Toen de mensen in de dorpen in de gaten kregen dat ze geen plan hadden voor een betere toekomst, kozen ze de kant van de staat. Daarna hebben de islamisten hen gestraft.”

Als ze teruggaat naar haar geboortedorp komt Aube terecht in een nachtmerrie, ze ziet overal afgesneden ezelskoppen op straat. In deze ‘ezelkwestie’ wordt een imam ervan beschuldigd ezelvlees te verkopen in plaats van schapenvlees.

„Dat hele verhaal is waar. Het is waanzin. In dictaturen en totalitaire regimes kunnen dit soort futiele zaken alles op scherp zetten. Het is surrealisme, absurdisme ten top. In Algerije is er iedere zomer wel zo’n polemiek die de pers en de sociale media bezighoudt. Ik kan je duizenden artikelen sturen over de vraag of je ezelvlees mag eten of niet. Hoe het nu in die dorpen gaat? Dorpsbewoners zijn hard en veerkrachtig. Ze weten dat de ene tiran zal vallen en dat er dan weer een nieuwe komt.”

Met deze roman heeft u de wet overtreden, die bepaalt dat niemand ‘de wonden van de nationale tragedie’ – de burgeroorlog – mag openrijten. Het heeft uw leven veranderd.

„Een collega belde me na verschijning van mijn roman woedend op: waarom had ik niet over de ‘echte’ oorlog geschreven, de onafhankelijkheidsoorlog tegen Frankrijk? 200.000 doden, antwoordde ik, zijn dat geen echte doden? De islamisten verwijten me dat ik over hen schrijf, het regime verwijt me dat ik in het Frans schrijf en bovendien een grote Franse prijs kreeg. De post-kolonialisten verwijten me dat ik niet over de onafhankelijkheidsoorlog schreef, maar over de ‘verborgen oorlog’.”

Dan is er nog die vrouw die u ervan beschuldigt dat u haar verhaal hebt gebruikt.

„Ja, dat is een oude methode van het regime, ik moet worden gebroken. Hetzelfde hebben ze gedaan met de fotograaf van de ‘Madonna van Bentalha’, een van de beroemdste foto’s uit de tijd van de burgeroorlog, winnaar van de World Press Photo. Ik had gewild dat Algerije trots op me was, ik ben de eerste Algerijn die de Prix Goncourt wint. Mijn boek is een roman, geen biografie. Ik ben trots op deze roman, ik zou hem opnieuw schrijven als het moest. Ik zou willen dat mijn land hetzelfde zou doen als mijn vertelster, Aube: rouw verwerken om met het leven verder te kunnen.”

Hoewel Aube in uw roman voortdurend tegen haar foetus spreekt, lijkt het er lang op dat het ongeboren kind, symbool van hoop, van de toekomst, niet ter wereld zal komen.

„Het verleden is een religie. De enige toekomst bestaat erin het verleden te herbeleven. In de Arabische wereld loopt dat idee door alle ideologische stromingen heen. Of het nu de nationalisten of de islamisten zijn, iedereen droomt ervan terug te gaan naar de tijd waarin de moslims een enorm rijk hadden. Het woord salafist komt van het Arabische woord ‘salaf’, voorouders. Dus iedere logica, iedere ideologie, alle politieke programma’s gaan in de richting van ‘retropédalage’ (letterlijk terugtrappen), dus teruggaan naar het verleden en de geschiedenis die achter ons ligt opnieuw beleven. Dat weiger ik. Ik krijg veel tegenstand, omdat ik niet alleen die salafistische religieuze gedachte in twijfel trek, maar ook het gebrek aan verbeelding van de toekomst. We kunnen ons geen toekomst voorstellen. De consequentie daarvan is dat we een voorouder-cultus hebben, maar niet denken aan toekomstige generaties. Niemand denkt aan het milieu, aan het toekomstig gebruik van energie of water. Mijn roman wil laten zien dat ons leven pas zin heeft als we het aan onze kinderen doorgeven. Het doel van ons leven moet zijn dat we onze kinderen opvoeden, voor hen een land opbouwen. Als ik mijn boeken signeer schrijf ik daarom ook vaak: ‘het geheugen is een weg, je neemt hem om de doden te bevragen, en daarna kom je terug in het heden’.”

U bent voor ‘verrader’ uitgemaakt. In reactie daarop heeft u een pamflet geschreven, ‘Il faut parfois trahir’ (‘Soms moet je verraden’). U geeft daarin uw definitie van ‘verraden’: ‘onthullen, verduidelijken, durven, liefhebben, koesteren en je wagen in het onbekende van morgen’.

„Ik ben een normaal iemand, ik schrijf boeken, ik dood niemand. Wat doen mijn tegenstanders? Ze willen niet bewegen, ze houden vast aan het verleden, ze weigeren de vrijheid, ze durven niet te leven.”

Uw roman is ook een ode aan de vrouw. De scène in de kapsalon waar vrouwen samenkomen als de mannen naar de moskee zijn, waar ze eindelijk een beetje vrij zijn, is een van de mooiste van de roman.

„Ik woonde vlakbij zo’n kapsalon. Op vrijdag, als de mannen naar de moskee gingen, ging ik wandelen of een stukje rijden. Dan zag ik dat vrouwen naar die kapsalon gingen, precies tegenover de moskee. Ik stelde me voor hoe het daar was. Weet u, als het slecht gaat in de wereld is het altijd de vrouw die de tol betaalt. In de moslimwereld betaalt de vrouw voortdurend. Daarom wilde ik een vrouwelijke verteller. Niet omdat ik wil dat het Westen me als feminist ziet. Dit is een roman over opstanding, hij brengt de lezer naar het leven. Al jong heb ik begrepen dat je niet vrij bent in een land waar vrouwen opgesloten zitten. Je kunt je niet veilig voelen in een land waar vrouwen zich ’s nachts niet veilig voelen. Hoe ontwikkeld een land ook is, als de helft van zijn denkkracht opgesloten zit, is het geen ontwikkeld land. Hoe kun je gelukkig zijn in een land waar vrouwen worden geslagen? Dan voeden ze kinderen op die ook ongelukkig zijn, ze geven hun ongeluk en hun pijn door. Er is geen theorie over het geluk in de Arabische wereld. Dat is ons drama.”

Kamel Daoud. FOTO ROSES NICOLAS/ANP

Advertentie

PIETER VAN DER WIELEN IN GESPREK MET KAMERLID MPANZU BAMENGA

Over zijn strijd tegen etnisch profileren en institutioneel racisme

Het Uur, elke vrijdag vanaf 12.00 uur in de NRC Audio-app

Het Uur — elke vrijdag
nrc.nl/hetuur

Luister in de **NRC Audio-app**

nrc

Advertentie

VOOR JOU ALS ABONNEE

EEN SPECIAAL DECEMBERCADEAU: KIES ÉÉN E-BOOK UIT DRIE

December is hét moment om te genieten van een goed boek. Daarom hebben we deze maand **drie e-books voor je geselecteerd** - zodat er voor iedereen iets passends tussen zit. Jij kiest er één, als aanvulling op je NRC-abonnement.

Hoe werkt het?

- In december staan er drie e-books voor je klaar op nrc.nl/ebook. Je hebt de keuze om een e-book te downloaden. Downloaden kan tot en met 31 december.
- In de volgende maand verschijnt er een nieuw e-book. Op dat moment kan je de oude e-books niet meer downloaden.
- Heb je het e-book gedownload? Dan kan je het lezen op een moment dat het jou uitkomt. Op je e-reader, laptop, telefoon of tablet.

Lees alle informatie op nrc.nl/ebook of scan de QR-code

nrc

Johan de Boose: *Joegoslavië. Kroniek van zes of zeven landen.* De Bezige Bij, 672 blz. € 39,99
●●●●○

Een reis door een wrede geschiedenis

GESCHIEDENIS Johan de Boose schreef een geschiedenis van Joegoslavië in de vorm van een groot reisverhaal, waarin hij alle clichés over dat land weet te vermijden. Het is een eerbetoon aan de slachtoffers van de oorlog van 1991-1995.

Door **Michel Krielaars**

Anders dan in het huidige conflict in Oekraïne was het in de Joegoslavië-oorlog van 1991-1995 niet echt duidelijk wie de grote boosdoener was. Weliswaar lag het voor de hand om de Serviërs als hoofdschuldigen aan te wijzen, omdat Joegoslavië vanuit hun hoofdstad Belgrado werd geleid. Maar toch is dat allerminst juist. Hoogstens kun je zeggen dat Servië tot op het laatst heeft geprobeerd het uiteenvallen van Joegoslavië te voorkomen. Toen dat leek te mislukken, richtte het zich op het bestendigen van een Groot-Servië, waarbij etnische zuivering een beproefd middel was. Precies dat heeft de Serviërs de reputatie van de aanstichters van het geweld bezorgd.

Dertig jaar na afloop van die oorlog probeert de Belgische schrijver en slavist Johan de Boose (1962) zijn vinger op de oorzaken ervan te leggen. Het is een juiste afstand in de tijd, zegt hij in het voorwoord van zijn geschiedenis- annex reisboek *Joegoslavië. Kroniek van zes of zeven landen*. Daarbij haalt hij de vermaarde Duitse dagboekschrijver Viktor Klemperer aan, die over zijn belevenissen als Jood in nazi-Duitsland zei dat de tijdgenoot niets weet. Maar het is De Boose nog niet genoeg, want een ander historisch-moreel ijkpunt is voor hem de speelfilm *Rashomon* van Akira Kurusawa. Hierin bespreken drie mannen, die elkaar in schuilplaats voor de regen ontmoeten, een verkrachting en een moord in een bos. Ieder heeft hier een ander aannemelijk verhaal. „Bestaat er zoiets als waarheid?" schrijft De Boose dan. „Of ziet iedereen slechts een deel van de werkelijkheid, gekleurd door eigen angsten, belangen en herinneringen? De film laat zien dat objectiviteit een illusie is." En dat is ook wat De Boose wil laten zien, want als je in de geschiedenis van de Joegoslavië-oorlog niet in clichés wilt vervallen, bestaan er hoogstens verschillende, elkaar aanvullende waarheden.

De Boose giet zijn verhaal, waaraan hij sinds 2008 heeft gewerkt, in een persoonlijk reisverslag. Daardoor voert hij je al rondtrekkend van plaats naar plaats door de geschiedenis en besef je dat hij het land al sinds zijn studiejaren goed kent. Hij zit in cafés waar hij passanten spreekt om de lokale sfeer te proeven. En natuurlijk regent het daar clichés.

Symbool van eenheid

Zijn vertrekpunt is Noord-Macedonië, waar hij de onder Tito gebouwde 1182 kilometer lange voormalige Snelweg van Broederschap en Eenheid afrijdt, een symbool van de vroegere Joegoslavische eenheid. Meteen komt de mix van volkeren voorbij, die ook in Noord-Macedonië woonde: Albanezen, Turken, Grieken, Serviërs en Roma. Allen leefden ze hier in grote harmonie, totdat Joegoslavië in 1991 uit elkaar viel en etnische spanningen ineens een rol begonnen te spelen. De Boose laat dat verhaal ook door zijn vele gesprekgenoten vertellen. Zo haalt een van hen de nostalgie over het verdwenen Joegoslavië onderuit door op te merken dat Joegoslavië in 1945 geboren werd toen de vredelievende Joegoslaven elkaar aan het uitmoorden waren.

De Kroatische stad Osijek in 1991. FOTO ANP

In de Noord-Macedonische stad Ohrid bezoekt De Boose een monument voor de Nederlandse schrijver A. den Doolaard, wiens Joegoslaviëromans *De herberg met het hoefijzer* (1933) en *De bruiloft der zeven zigeuners* (1939) menig ander cliché hebben gepamperd over Joegoslavië als land met een oude cultuur maar zonder beschaving. Den Doolaard zag in 1971 al het gevaar van de Kroatische ultranationalist Franjo Tudjman, die in 1991 president van het onafhankelijke Kroatië zou worden en daarmee een van de hoofdverantwoordelijken voor de misdaden tegen de niet-Kroaten. Tegenover Tudjman plaatst hij de andere kwade genius van de oorlog, de Servische president Slobodan Milosevic. Op Sint-Vitusdag 28 juni 1989, een Servische nationale feestdag, hield hij zijn beroemde toespraak in Kosovo, waarin hij de Servische minderheid in deze Albanese enclave opriep zich niet langer te laten vernederen en hij geweld niet uitsloot. Het was de voorbode van de oorlog, zoals inmiddels iedereen weet.

Historische lijnen

De Boose trekt historische lijnen en gaat daarbij soms ver terug in de geschiedenis. Enerzijds laat hij zo zien dat er altijd al animositeit tussen de diverse etnische groepen op de Balkan heeft bestaan, maar ook dat Serviërs, Kroaten, Bosnische moslims, Joden en Albanezen het tegelijkertijd heel goed met elkaar konden vinden en niet zelden onderling met elkaar waren getrouwd. Het waren in werkelijkheid nationalistische ophitsers die de vreedzame verhoudingen verstoorden. Als het etnische geweld eenmaal was aangewakkerd, dan was er geen houden aan.

Een hoogtepunt in zijn boek is de Tweede Wereldoorlog, waarin de Kroatische nationalistische en antisemitische Ustasa-beweging van Ante Pavelic voor een onafhankelijk Kroatië vocht en de vernietiging van Joegoslavië nastreefde. Hun grootste vijanden waren de monarchistische cetniks, die behalve tegen de nazi's ook tegen Tito's communistische partizanen vochten en op de steun van Churchill konden rekenen. Ook hier heeft De Boose oog voor nuance, want in beide kampen vochten Serviërs en Kroaten zij aan zij en is er dus geen sprake van de ene etnische groep tegen de andere, hoogstens van wraak en weerwraak en veroveringsdrang. Die constatering loopt als een rode draad door het hele boek en wordt op zijn tijd versterkt door gesprekken met schrijvers zoals de Sloveen Dragan Jancar en de Kroaat Slobodan Snajder, die het in hun autobiografisch getinte romans vaak over die warrige oorlogssituaties hebben en alle clichés tot onzin veroordelen.

Het meest aangrijpende hoofdstuk in dit rijke en zeer informatieve boek handelt over Bosnië en Herzegovina, de meest ideale Balkansmeltkroes denkbaar. Hier zou de oorlog woester en wreder woeden dan elders in voormalig Joegoslavië. De Boose vraagt zich af of islamofobie er een rol bij speelde. Zijn antwoord luidt 'ja' en 'nee'. De Bosnische moslims, de Bosniakken, waren door de Ottomanen bekeerde christenen en stonden tussen de vijftiende en negentiende eeuw aan de wieg van een vreedzame, bijna seculiere Europese islam. In het communistische Joegoslavië, waar religie geen rol van betekenis speelde, waren de meeste moslims zich er niet eens bewust van dat ze verschilden van de Serviërs en Kroaten in hun land. Zowel de Bosnische Serviërs als de Bosnische Kroaten aasden dan ook naar hun steun tegen de ander. Dat in 1991 moslimfobie door de Serviërs, in hun streven naar een Groot-Servië, als middel werd ingezet om buren tegen elkaar op te hitsen en etnische zuiveringen uit te kunnen voeren, is dan ook extra tragisch.

Srebrenica

De Boose staat uitvoerig stil bij het drama in Srebrenica in 1995, waar 8000 moslimmannen door de Bosnische Serviërs werden vermoord. Alle thema's uit de Booses boek - Kroatisch fascisme, Servisch nationalisme, Bosnisch militarisme - komen in dat hoofdstuk samen. En weer laat De Boose zien dat hier iedereen boter op zijn hoofd heeft, inclusief het Westen dat het uit voorzichtigheid en besluiteloosheid liet gebeuren. Dat eenzelfde voorzichtige houding ook in het huidige conflict in Oekraïne is te zien, maakt het boek van Johan de Boose tot verplichte kost voor iedereen die zich met vredeshandhaving bezighoudt.

Om zijn verhaal tot menselijke proporties terug te brengen voert De Boose je tot slot mee naar een luxueus kuuroord in Vilna Vlas, waar in de jaren negentig werd gemarteld en verkracht door de Servische paramilitaire Witte Adelaars van warlord Vojislav Seselj. De 'Akropolis van de gruwel', noemt De Boose dat oord, om het even later over de 'Akropolis van de schuldige stilte' te hebben als hij vertelt dat Seselj door het Joegoslaviëtribunaal in Den Haag vooralsnog ongestraft is gebleven en tegenwoordig een belangrijk politiek leider in Servië is.

Maar waar het De Boose met name om gaat is menselijkheid en fatsoen. Omdat te benadrukken eindigt hij zijn boek met een Romeo-en-Julia-verhaal uit Sarajevo. Daar werden de Bosnische moslima Admira en de Servische Bosko verliefd op elkaar en besluiten samen te vluchten, wat ze met de dood moeten bekopen. Hun tragische lot staat voor dat van alle gewone mensen in voormalig Joegoslavië, die vermalen zijn door de nationalistisch getinte machtswellust van hun leiders. Voor hen is de Booses boek een waardig monument.

Advertentie

nrc webwinkel

Ontdek de mooiste boeken

KOFFIETAFELBOEK
Nederland Waterland

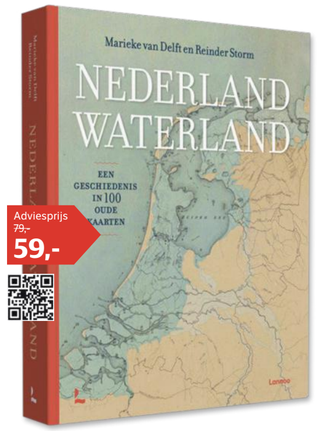

Adviesprijs 79,- 59,-

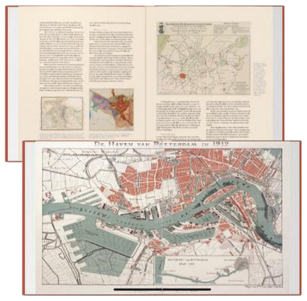

› Luxueus kaartenboek
› De geschiedenis van Nederland in 100 oude kaarten
› Prachtige illustraties in groot formaat

KOFFIETAFELBOEK
Between the Sea & the Sky

Adviesprijs 125,- 100,-

› Fotografie van wereldberoemde fotograaf Jimmy Nelson
› 528 pagina's vol unieke beelden en verhalen uit Nederland
› Inclusief kaartenset t.w.v. 10,-

KOFFIETAFELBOEK & KOOKBOEK
Proeven van Frankrijk

Adviesprijs 59,99 49,99

› Culinaire ode aan Frankrijk, prachtig geïllustreerd
› Duik in de rijke wereld van de Franse keuken
› Met 375 smaakmakende recepten

Winnie de Poeh - feesteditie

Adviesprijs 49,99 45,99

› De complete verzameling verhalen en gedichten
› Tijdloze levenswijsheden van Winnie de Poeh en zijn bekende vriendjes
› Het perfecte cadeau voor Poeh-fans van alle leeftijden

KOFFIETAFELBOEK
150 jaar Nederlandse Scheepvaartaffiches

Adviesprijs 79,50 59,50

› Rijke visuele geschiedenis van de scheepvaart
› Meer dan 400 unieke scheepvaartaffiches
› Groot formaat, monumentale verzameluitgave

KOFFIETAFELBOEK
Iconic Classic Cars

Adviesprijs 59,99 49,99

› Adembenemend koffietafelboek voor autoliefhebbers
› Ontdek de mooiste en zeldzaamste klassieke auto's
› Groot formaat met 240 pagina's, Engelstalig

Bekijk alle cadeaus online › nrcwebwinkel.nl/cadeaus

De haven van Santos in Brazilië, die een sleutelrol speelt in de handel en logistiek van dat land. FOTO ANDRE PENNER/AP

Het is afgelopen met het neoliberalisme, nu is het roofkapitalisme aan de beurt

ECONOMIE Volgens de economische historicus Arnaud Orain is het 'eindigheidskapitalisme' van de laatste 500 jaar roofzuchtig en gewelddadig. Het vormt monopolies en verwerpt het principe van vrije concurrentie. De laatste tien jaar heeft dit kapitalisme de wereld weer in zijn greep.

Door **Maarten Doorman**

Dat de geschiedenis zich niet herhaalt is een dooddoener. In *De eindigheid van de wereld* laat de Franse historicus en econoom Arnaud Orain juist overtuigend zien hoe het kolonialisme van de zeventiende en achttiende eeuw aan het eind van de negentiende eeuw in een vraatzuchtig imperialisme terugkeert en veel wegheeft van de heftige geschiedenis waarin we met de huidige Amerikaanse president verzeild zijn geraakt.

Met deze parallellen biedt hij zo niet een verklaring, dan toch minstens een overtuigende historische achtergrond bij schijnbaar sterk uiteenlopende ontwikkelingen van nu: Chinezen die de Atheense haven Piraeus kopen, de overal verschijnende schoenendozen langs de snelweg, Elon Musk die zich de ruimte toeëigent met wereldwijde zeggenschap over satellietcommunicatie, autocratieën, zeerovers op verre kusten, gigantische ontbossing voor de verbouw van soja en palmolie en Trump die bij een tandeloos, onthutst Europa botweg Groenland opeist en aast op zeldzame metalen in Oekraïne.

Het originele van Orains boek zit hem in zijn sterk afwijkende periodisering van de moderne geschiedenis en in zijn interpretatie van het kapitalisme uit de laatste vijfhonderd jaar. In zijn perspectief is niet het liberale handelskapitalisme problematisch, want dat veronderstelt concurrentie op een markt. En markten impliceren op hun beurt altijd een zekere mate van transparantie, openheid, evenwicht en regelgeving, anders kunnen ze niet functioneren. Daartegenover staan echter drie perioden van wat Caroline de Gruyter in haar voorwoord bij de Nederlandse vertaling van dit boek 'roofkapitalisme' noemt.

Dit kapitalisme gelooft niet in ongebreidelde groei, maar in schaarste. De ruimte op aarde en de hoeveelheid grondstoffen is beperkt: de wereld is een *zero sum game* en wat een ander verwerft kun je zelf niet krijgen. Wat de een wint, verliest de ander. Daarom is dit 'eindigheidskapitalisme', zoals de auteur het zelf bestempelt, roofzuchtig en gewelddadig. Het vormt monopolies en verwerpt het principe van vrije concurrentie.

Kijk maar naar de handel op zee. Bij de verovering van de Nieuwe Wereld hadden Portugal en Spanje aanvankelijk met zegen van de paus de oceanen onderling verdeeld met het verdrag van Tordesillas (1494). De Spanjaarden de West, de Portugezen de Oost. Alle andere schepen met koopwaar, ook de lokale, werden als piraat of smokkelaar gezien. Toen de VOC zich een eeuw later in Azië begon te manifesteren bediende zij zich van kanonnen en ander oorlogsgeweld om zich handelswaar toe te eigenen. De argumenten voor vrije doorgang op zee kwamen van Hugo de Groot. Orain bestrijdt evenwel met recht dat deze beroemde rechtsgeleerde een voorvechter van maritieme vrijheid was. Want De Groot vocht het monopolie van de Portugezen en Spanjaarden aan, niet dat van de VOC.

Pax Americana

Op zee gold het recht van de sterkste en daarom waren de beroemde Indiëvaarders handelsschip en oorlogsvaartuig in een. Pas in de negentiende eeuw bestond dankzij de almachtige Engelse vloot een tijdlang bijna overal vrije doorvaart, zoals opnieuw na de Tweede Wereldoorlog onder Amerikaanse wereldheerschappij.

Maar deze Pax Americana staat inmiddels alom onder druk. China beperkt in de gedaante van de Houthi's bij Jemen de route door het Suezkanaal en plundert visgronden over de hele wereld. Veel containerschepen beginnen zich als 'Oost-Indiëvaarders van de 21ste eeuw' met raketten te bewapenen en het onderscheid tussen handels- en oorlogsvloot vervaagt weer. Zeereservaten worden een dekmantel voor de eigen exploitatie van grondstoffen en de instelling van exclusieve economische zones op zee aan het eind van de vorige eeuw faciliteert monopolievorming, roofzucht en het weren van anderen.

Het eindigheidskapitalisme streeft naar 'verticale integratie', dat wil zeggen dat een monopolist alle stadia van een product beheerst. Van bijvoorbeeld slavenjacht tot exploitatie van plantages, en van transport en opslag tot verkoop van het eindproduct. Daarbij loopt het repertoire uiteen van invoerheffingen tot politiek beïnvloeding, van chantage tot omkoping of blokkades en van onderhandelen tot deportaties en massaal dodelijk geweld. De genocide op de Banda-eilanden onder Jan Pietszoon Coen om het monopolie op nootmuskaat te verwerven heeft eenzelfde economische achtergrond als de meedogenloze kolonisering van Afrika door Europese mogendheden en bedrijven aan het eind van de negentiende eeuw. Zo'n periode is de laatste tien jaar opnieuw aangebroken.

Arnaud Orain: *De eindigheid van de wereld. Mateloos kapitalisme van de zestiende eeuw tot vandaag.* (*Le monde confisqué. Essai sur le capitalisme de la finitude, XVe-XXIe siècle.*) Vert. Alexander van Kesteren, Querido Facto, 344 blz. € 27.99
●●●●○

Monopolievorming

De uitdagende eerste zin van *De eindigheid van de wereld luidt* dan ook: 'Het is afgelopen met het neoliberalisme.' Deze zin kondigt direct Orains interpretatie aan van wat nu gaande is, terwijl Europa nog even zoetjes voortdroomt in een gerieflijke roes van vrije concurrentie, democratische besluitvorming en welvaart brengend marktdenken. Orain ziet iets anders: monopolievorming in Rusland, China en de Verenigde Staten waarbij belangen van overheid en bedrijven opnieuw door elkaar lopen. Universele beginselen en internationale verdragen verdampen. Recht wordt recht van de sterkste.

De historische parallelen uit dit boek werpen een ander licht op zowel de Chinese en Russische staatsbedrijven als op monopolisten als Google, Apple, Amazon, SpaceX, Microsoft, Walmart en Facebook, volgens Zuckerberg eigenlijk meer een regering dan een bedrijf. Niet zozeer productie alswel logistiek en transport geven inmiddels de toon aan. Niet de fabriek of de werkplaats, maar het magazijn, ooit in de vorm van statige pakhuizen aan een Amsterdamse gracht en nu deprimerende, gigantische dozen langs de snelweg, met verderop de onafzienbare stapels zeecontainers op schepen en in havens. Grote consortia bepalen in deze opleving van roofkapitalisme wat de producent doet en beheersen de hele keten. In dit 'magazijnsysteem' heeft Amazon het voor het zeggen, niet de producent van zeg telefoonaccessoires.

Orain heeft weinig waardering voor het romantische verhaal van historici over de ondernemingsgeest van de VOC en andere compagnieën. Deze zogenaamde eerste multinationals moesten het minder van handel hebben dan van roof en plundering. Ze zijn het beginpunt van een vreeswekkender ontwikkeling. In zijn onromantische geschiedschrijving opereren ook niet primair nationale staten, maar hybride organisaties zoals de Chinese en Russische staatsondernemingen van nu. Politici in Europa doen er goed aan te beseffen wie in dit tijdperk eigenlijk zeggenschap heeft over de zeebodem, over de ruimte en over cyberspace.

Kunnen we ontsnappen aan het roofkapitalisme? Uit dit boek wordt niet duidelijk waarom eerdere fases ophielden te bestaan. Volgens de auteur kondigt zich op dit moment een strijd aan tussen een ecologisch georiënteerde, democratische economie en een autoritair, agressief eindigheidskapitalisme. Wie dit boek uit heeft, houdt zijn hart vast.

nrc
VRIJDAG 5 DECEMBER 2025

Michel Foucault: *Archeologie van het weten.* (*L'archéologie du savoir*). Vert. Jeanne Holierhoek. Boom, 278 blz. €34,90

Michel Foucault dacht altijd na op het scherpst van de snede

FILOSOFIE Michel Foucault was zonder twijfel een van de grootste denkers van de twintigste eeuw. Hij bevroeg schijnbaar vanzelfsprekende verschijnselen zoals seksualiteit en het gevangeniswezen. Nooit nam hij daarbij genoegen met bestaande antwoorden.

Door **Michiel Leezenberg**

De academische filosofie mag vandaag de dag gedomineerd worden door Angelsaksische analytische denkers, maar de Franse man Michel Foucault (1926-1984) is nog altijd de meest geciteerde filosoof in de geesteswetenschappen. Ook buiten de universiteit blijft hij mensen aanspreken. Het is niet moeilijk in te zien waarom. Soms lijkt zijn werk abstract, maar Foucault kan meeslepend en verrassend schrijven over heel concrete ervaringen die in onze dagelijkse levens spelen: seksualiteit, lichamelijke en geestelijke ziekte en gezondheid en de macht die in instituties als het onderwijs, de medische zorg en de economie over mensen wordt uitgeoefend. Hij heeft fascinerende bladzijden gewijd aan de geboorte van de moderne kliniek (met name onder Boerhaave in Leiden), en aan de moderne psychiatrie. Ook gaf hij al in 1979 colleges over de geschiedenis van het neoliberale economische denken, die nog altijd niets aan actualiteit hebben ingeboet.

Foucault is met name sterk in het zichtbaar maken van vormen van macht die met wetenschappelijke kennis zijn verbonden, maar hij is geen scepticus of antivaxer die wetenschappelijke waarheid ontkent. Evenmin is hij een marxistisch angehauchte ideologiecriticus die schijnbaar ware en objectieve wetenschappelijke kennis probeert te ontmaskeren als bourgeoisideologie, en dus als onwaar.

Volgens Foucault – en dat is het radicale van zijn positie – is wetenschap juist een vorm van macht *in zoverre ze waar is*. Dat punt is zo radicaal en origineel dat het, ook veertig jaar na zijn dood, nog niet is ingezonken: het valt evenmin in te passen in het naïeve liberale geloof in wetenschappelijke objectiviteit en rationaliteit als in marxistische maatschappijkritiek. Zijn analyses maken het mogelijk om medische ingrepen als elektroshock, lobotomie of lockdowns te analyseren, en bekritiseren, als vormen van macht over of geweld tegen lichamen, zonder in sceptische twijfel over de geldigheid van medische kennis te vervallen. Coronasceptici hadden Foucault dus niet zonder meer aan hun kant gevonden.

Daardoor blijft Foucaults werk nog altijd iets ongrijpbaars houden. Die ongrijpbaarheid irriteert sommige lezers. Met enige regelmaat zie je dan ook pogingen om hem op één punt onderuit te halen of te cancelen. Zulke aanvallen zijn vaak even gemakzuchtig als malicieus. Zo noemen linkse tegenstanders hem een *closet*-neoliberaal (onzin), en volgens rechtse vijanden was hij een maoïst (onzin) en verwelkomde hij geestdriftig het regime van ayatollah Khomeini in Iran (ook onzin) of had hij tegen betaling seks met minderjarige jongens (een perfide leugen). Maar lezers die bereid zijn hun eigen vooroordelen op te schorten of ter discussie te stellen, kunnen veel aan Foucault hebben.

Behagen in ongrijpbaarheid

Foucault zelf schepte een zeker behagen in zijn ongrijpbaarheid. Toen een student hem vroeg of hij een filosoof of een historicus was, antwoordde hij: „geen van beide". Zijn werk valt ook niet te assimileren tot enerzijds het liberale humanisme en anderzijds de dialectiek van Hegel, Marx en hun volgelingen van de Frankfurter Schule. Eerder kun je zijn insteek 'anti-humanistisch' noemen. Dat klinkt nogal eng; maar er zit een coherente methodologische, filosofische en politieke visie achter.

Filosofisch gezien, betoogt Foucault, is de mens als transcendentaal (voorafgaand aan empirische beperkingen), autonoom en radicaal vrij subject niet het eeuwige en tijdloze fundament van alle kennis: dat subject behoort bij typisch moderne denkvormen. Methodologisch gezien berust 'de mens,' als object van wetenschappelijke kennis, op conceptuele aannames die pas in de negentiende eeuw zijn ontstaan, en die ook weer kunnen – en volgens Foucault zullen – verdwijnen. Politiek gezien zijn in de twintigste eeuw juist de gruwelijkste misdaden tegen individuele mensen gepleegd uit naam van het heil of de bevrijding of emancipatie van de mensheid als geheel.

In *De woorden en de dingen* (1966) traceert Foucault de recente verschijning van 'de mens' met de opkomst van de moderne menswetenschappen; en in het nu vertaalde *Archeologie van het weten* (1969) probeert hij de geschiedschrijving van deze wetenschappen te bevrijden van alle humanistische aannames. Zodoende analyseert hij wetenschappelijke kennis hier niet langer als de uitdrukking van een onderliggend bewustzijn, maar als het product van 'anonieme', dat wil zeggen subjectloze vormingsregels.

Anders gezegd: hij spreekt niet langer over kennis in termen van mentale toestanden, maar in termen van 'discoursen', ofwel gestructureerde groepen van uitspraken: zo bezien zijn taaluitingen niet het werk van een scheppende of sprekende mens, maar het resultaat van abstracte en anonieme regels, die de vorming van discoursen beheren. Dat levert stevige en uitdagende leeskost op, maar Foucault nodigt zijn lezers uit om op een fundamenteel andere manier over de mens en de geschiedenis te denken.

Wat probeert Foucault nu precies in dit veeleisende, maar lonende boek te doen? Op een eerste niveau is het een methodologische discussie die, uitgaand van de geschiedschrijving van de *longue durée* of 'lange duur' van de historicus Fernand Braudel, zich keert tegen Hegels en Marx' visie dat de geschiedenis één continue ontwikkeling kent. In *De woorden en de dingen* (1966) had Foucault al de nadruk gelegd op de discontinue geschiedenis van disciplines zoals taalkunde, biologie en economie: die geschiedenis vertoont geen gestage kennisgroei, schrijft hij, maar 'breuken' of 'mutaties.'

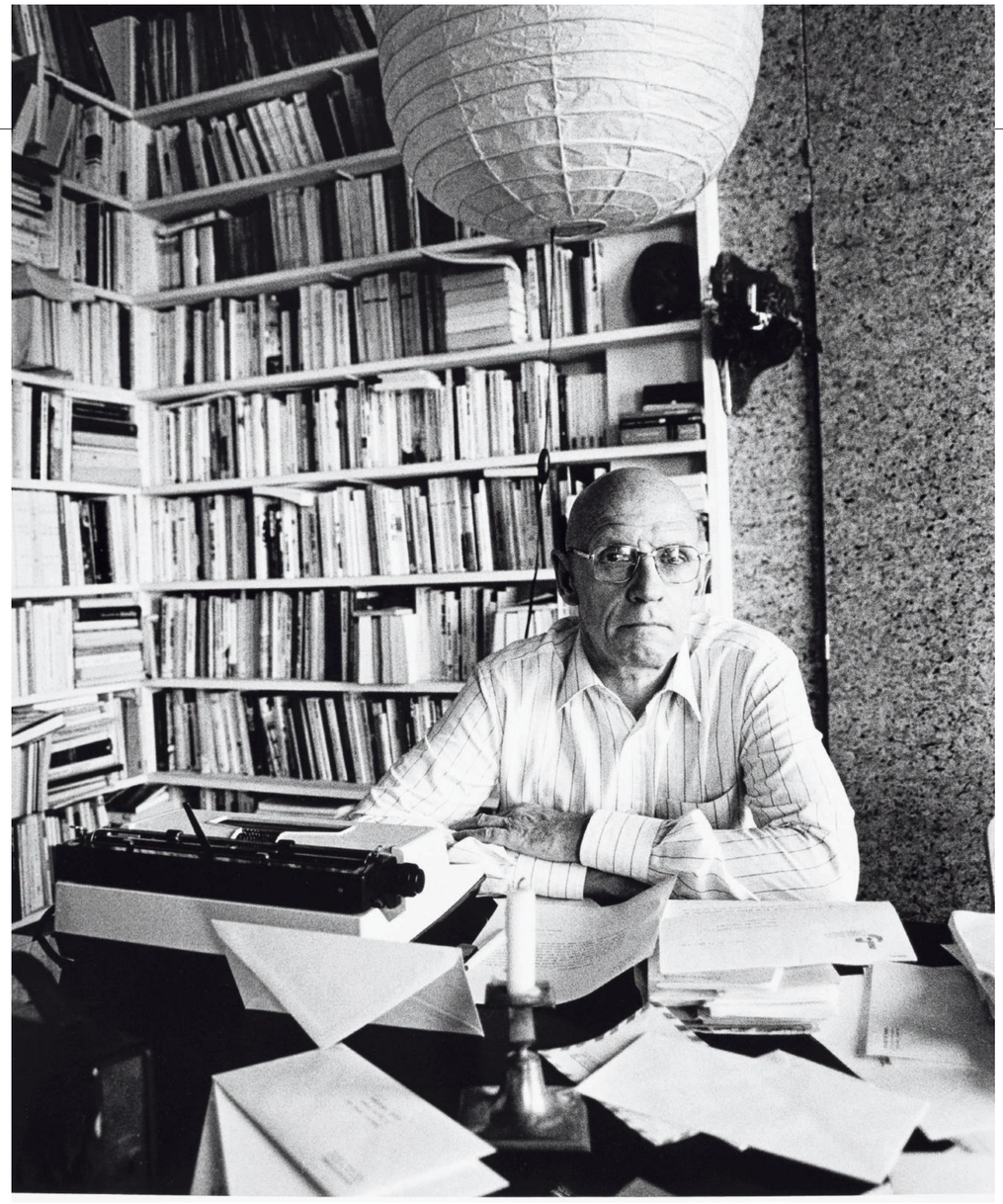

Michel Foucault in zijn huis in Parijs, 1984. FOTO BRUNO DE MONÈS/ ANP

Dat argument vertoont interessante overeenkomsten met wat wetenschapsfilosoof Thomas Kuhn 'wetenschappelijke revoluties' noemt. De moderne biologie, economie en taalwetenschap gaan volgens Foucault letterlijk over heel andere dingen dan ogenschijnlijke voorgangers in zeventiende eeuw zoals natuurlijke historie, de analyse van rijkdom en de studie van woorden. De *Archeologie van het weten* werkt die methodologische nadruk op discontinuïteit verder uit.

Op een tweede niveau voert Foucault hier een discussie met zijn marxistische leermeester Louis Althusser, die in de jaren zestig probeerde de hegeliaanse en marxistische dialectiek te ontdoen van de laatste idealistische en humanistische aannames. Volgens Althusser is Hegels humanisme van *Geist* en bewustzijn een restant bourgeoisideologie dat in een waarlijk wetenschappelijke theorie van de samenleving niet thuishoort.

Foucault deelt de kritiek op dit humanisme, maar ontwikkelt een alternatief dat geen enkele concessie aan het marxistische vocabulaire doet. Hier geen verwijzingen naar Marx en Engels, laat staan Lenin, Mao of Stalin zoals in die tijd gebruikelijk was, en geen discussies over productiemiddelen of klassenstrijd. Zodoende is *Archeologie van het weten* ook een radicale verwerping van het marxistische denken over geschiedenis.

Taalfilosofie

Maar het boek heeft nog een derde niveau: een dialoog met de analytische taalfilosofie. Je ziet hier duidelijke sporen van Ludwigs Wittgensteins beschrijving van taalgebruik als een praktijk of 'taalspel', en van de zogeheten taalhandelingstheorie van de filosofen J.L. Austin en John Searle. Die convergentie met analytische taalfilosofie mag verrassend zijn – ze verraste ook Foucault zelf. Begin jaren zeventig ontmoette hij Searle aan de universiteit van Berkeley in Californië. Ze bleken gemeen te hebben dat ze werkten aan een soort taalhandelingstheorie; taal en spreken beschouwden beiden als een vorm van handelen.

Inderdaad wil Foucault in *Archeologie van het weten* laten zien dat „spreken het verrichten van een *daad* is – en wat anders dan het uitdrukken van je gedachten" (een zin die in Holierhoeks Nederlandse vertaling niet helemaal uit de verf komt.). Hij probeert de regels te beschrijven van daadwerkelijk gedane uitspraken en van de effecten die uitspraken kunnen hebben, een beetje zoals Searle de regels formuleert voor taalhandelingen zoals dopen, beloven en een eed afleggen.

Zodoende voltooit Foucault in dit boek de 'talige wending' die hij in eerdere boeken al had ingezet: steeds radicaler herformuleert hij vragen over kennis en bewustzijn in termen van taal en taalgebruik. In een duidelijke toespeling op Nietzsche concludeert hij dat we na de dood van God niet moeten geloven dat de mens een veel langer leven beschoren is: net zoals Nietzsche God afwijst als fundering van de moraal, zo verwerpt Foucault de mens en het bewustzijn als het fundament van het weten, en als de oorsprong van het spreken.

Archeologie van het weten is het laatste nog bij leven van de auteur verschenen boek dat in het Nederlands is vertaald. Jeanne Holierhoek heeft een heroïsche poging gedaan om Foucaults elegante maar veeleisende Frans om te zetten in leesbaar Nederlands. Foucault schrijft uitgesproken mooi, maar moeilijk; gezien die enorme uitdagingen is Holierhoeks vertaling alleszins leesbaar en soepel. Wel zijn sommige vertaalkeuzes betwistbaar. Zo wordt *énoncé* hier onvertaald gelaten, terwijl 'uitspraak' toch vrijwel alle nuances van het Franse woord vat.

De woordenlijst achterin het boek, samengesteld door Machiel Karskens en Henk Oosterling, zal niet-specialisten en beginnende lezers niet veel verder helpen: ze legt Foucaults centrale begrippen uit in nóg abstracter filosofisch jargon, dat soms ronduit misleidend is. Zo is *discours* voor Foucault geen „talige uiteenzetting van het denken." Hij bestrijdt juist uit alle macht het idee dat taal een uitdrukking van mentale toestanden is. Een gemiste kans.

Archeologie van het weten had het beginpunt kunnen zijn van een nieuw wetenschapshistorisch vakgebied; maar toen het uitkwam, hadden Foucaults ideeën zich alweer verder ontwikkeld: hij begon nu kennis te onderzoeken in samenhang met specifieke vormen van macht – een project dat zou leiden tot meesterwerken als *Discipline, toezicht en straf* en *De geschiedenis van de seksualiteit* – een serie waarvan de invloed op later historisch onderzoek moeilijk overschat kan worden.

In de laatste jaren, met name sinds het vrijgeven van Foucaults literaire nalatenschap een jaar of tien geleden, is duidelijk geworden dat Foucaults denken nog rijker en complexer was dan lange tijd is gedacht. Zijn archief omvat zo'n honderd verhuisdozen vol uitgetikte lezingen, aantekeningen en zelfs afgeronde manuscripten van nooit gepubliceerde boeken. Daarvan worden nu jaarlijks gemiddeld zo'n drie boeken uitgegeven.

Fascinerende dialogen

Het verbazingwekkende is dat elk van die uitgaves weer verrassingen oplevert. De eerste van deze nieuwe publicaties was *Bekentenissen van het vlees* (2018), het vierde en vooralsnog laatste deel van de *Geschiedenis van de seksualiteit*; vorig jaar kwam een omvangrijk boek met colleges over Nietzsche uit; inmiddels zijn ook zijn verzamelde radiogesprekken uitgegeven als *Entretiens radiophoniques 1961-1983*. Hier geen gemakzuchtig gebabbel zoals bij Nederlandse praatprogramma's, maar fascinerende dialogen en regelrechte hoorcolleges over filosofie, literatuur, theater, geschiedenis en meer. Foucault schudt ze moeiteloos uit zijn mouw en presenteert ze zonder haperen.

Deze nieuwe golf publicaties maakt duidelijk dat Foucaults denken voortdurend in beweging bleef. Elk boek dat hij schreef was – ook voor hemzelf – een ontdekkingsreis. Die volstrekte originaliteit verklaart zowel de moeilijkheid als de fascinatie van zijn werk – een fascinatie die hij ook vier decennia na zijn dood blijft uitoefenen. Steeds opnieuw bevraagt hij alledaagse en schijnbaar vanzelfsprekende gegevenheden zoals taalgebruik, seksualiteit, het schoolsysteem en het gevangeniswezen. Nooit neemt hij genoegen met bestaande antwoorden – ook niet met zijn eigen eerdere antwoorden.

In de inleiding van *Archeologie van het weten* vraagt een denkbeeldige lezer hem vertwijfeld waarom hij in dit boek nu alwéér van opvatting is veranderd. Foucaults antwoord: „Vraag me niet wie ik ben en zeg me niet dat ik dezelfde moet blijven: dat is een moraal van bureaucraten en toezichthouders die onze papieren controleren, maar die ons onze vrijheid moeten laten wanneer het op schrijven aankomt." Foucault schreef letterlijk om iemand anders te worden. Dat kunnen maar weinig filosofen hem nazeggen en het maakt hem tot een van de grootste denkers van de twintigste eeuw.

> Elk boek dat hij schreef was, ook voor hemzelf, een ontdekkingsreis

Advertentie

COLOFON

Mediahuis NRC BV
Hoofdredacteur: Patricia Veldhuis
Algemeen directeur: Dominic Stas

Redactie
Vragen, opmerkingen of suggesties? Mail naar **redactie@nrc.nl** of ga naar nrc.nl/contact. Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam, t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: **020 - 755 3000** (algemene nummer)

Ingezonden brieven
Reageren op artikelen? Stuur maximaal 250 woorden naar **opinie@nrc.nl**. Vermeld naam, adres en tel. nummer.

Advertenties
T: **020 - 755 3049**,
E: sales@nrc.nl,
W: adverteren.nrc.nl

Familieberichten
T: **020 - 755 3052**
E: familieberichten@nrc.nl

NRC Webwinkel
E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Bezorging en abonnementen
Wij streven ernaar *NRC* te bezorgen voor 7.00 uur, op zaterdag voor 9.00 uur.
W: nrc.nl/service,
T: **088-572 0572**
(ma-vr 8.00-17.00, za 9.00-13.00)

Omgang persoonsgegevens
Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee)overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacyverklaring). Afmelden kan via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht
© NRC, 2025. Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur.
Zie voor de volledige tekst: nrc.nl

Zo leest u de NRC waardering

- ●●●●● buitengewoon
- ●●●●○ zeer goed
- ●●●○○ goed
- ●●○○○ matig
- ●○○○○ zwak

Advertentie

Winnaar
Boekenbon
Literatuurprijs
2025

Charlotte Van den Broeck
Een vlam Tasmaanse tijgers

'We roemen haar vasthoudendheid en haar stilistische brille. Dit is het soort literaire non-fictie dat we zelden lezen.'

Jury Boekenbon Literatuurprijs

Foto auteur © Carmen De Vos

Winnaar
Booker Prize
2025

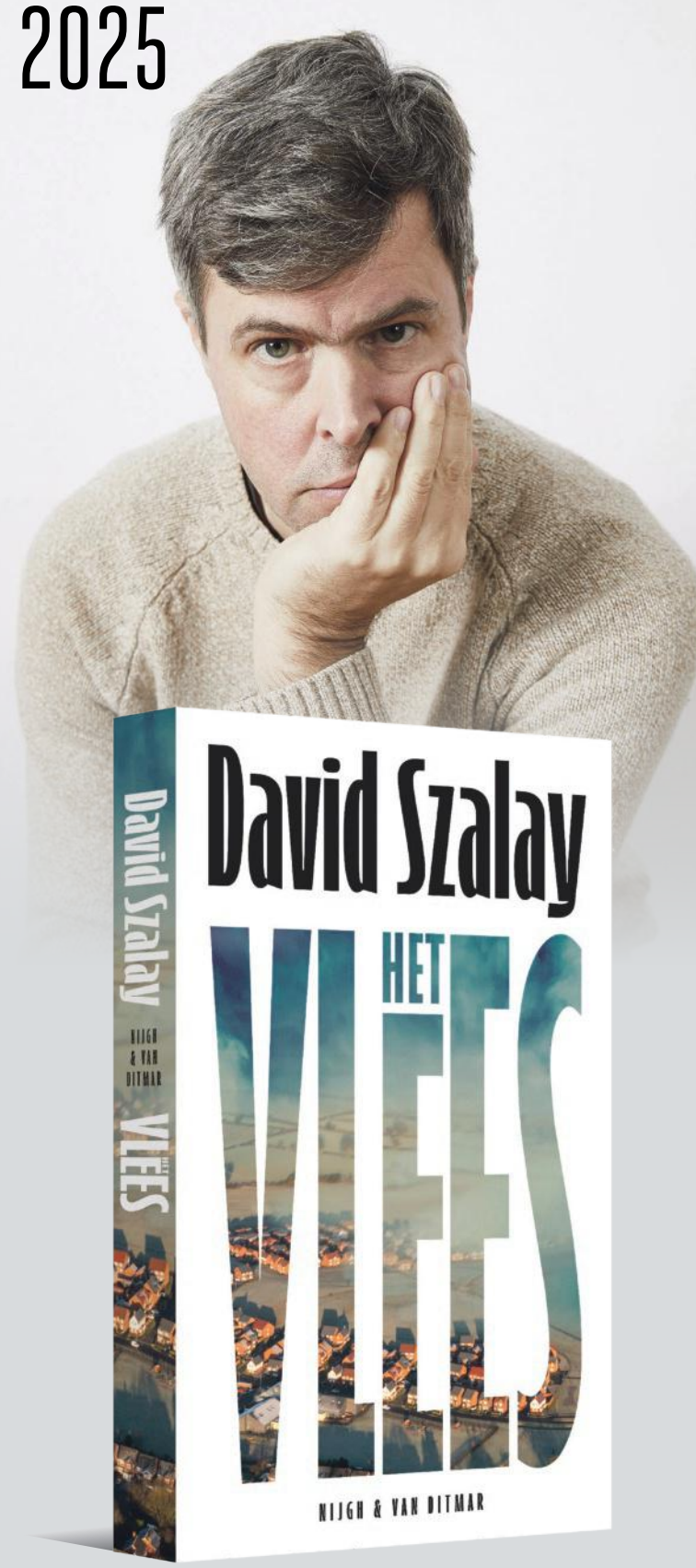

David Szalay
Het vlees

'In de meest spaarzame bewoordingen schetst dit hypnotiserend spannende en meeslepende boek een verbluffend ontroerend portret van een mensenleven.'

Jury Booker Prize

NIJGH & VAN DITMAR sinds 1837

Foto auteur © Jonas Malyassy

SINGEL | UITGEVERIJEN

Zelfstandig en onafhankelijk uitgeefhuis met meer dan 500 jaar uitgeefervaring